

EX TEMPORE

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Hoofdredacteur:

Willem Tielen

Redactie:

Daphne Cuppens

Veerle Driessen

Silke Eyt

Rowin Jansen

Janneke de Jong

Wim de Jong

Wessel Kusters

Jan Kuijs

Afra de Mars

Floris Meens

Paul Reef

Tim Riswick

Joost Rosendaal

Lennert Savenije

Willem Tielen

Jelle Zondag

Eindredactie:

Daphne Cuppens

Veerle Driessen

Wessel Kusters

Lay-out:

Wessel Kusters

Paul Reef

Willem Tielen

Druk:

Bookbuilders Nijmegen

Afbeeldingen omslag:

Boven: Martin Grandjean, 'La connaissance est un réseau', *Les Cahiers du Numérique* 10:3 (2014), 37-54 <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Social_Network_Analysis_Visualization.png>.

Onder: Martin Grandjean, 'Illustration des changements épistémologiques que représentent les "humanités numériques" (...)', *Archives de la Société des Nations* (ONU Genève) <<http://www.martingrandjean.ch/archive-reseau-visualisation-donnes-sciences-humaines/>>.

Jaargang 35 (2016), afl.3

ISSN 1566-1717

Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Ex Tempore wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:

Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, tel. 024 3612832, fax 024 3612807.

etvt@student.ru.nl

<http://www.ru.nl/extempore/>

Verenigingsbestuur:

Dr. J.G.M.M. Rosendaal (voorzitter), V.M.E. Driessen (secretaris), dr. J.A.E. Kuys (penningmeester), P.R. Reef (PR).

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. R.A.M. Aerts, prof. dr. C. van Baalen prof. dr. M.L.M. van Berkel, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. W.J.H. Furnée, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. J. Kok, prof. dr. M.E. Monteiro, prof. dr. I.J.A. Nijenhuis, prof. dr. P.G.J.M. Raedts, prof. dr. P.J.A.N. Rietbergen, prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2015) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op aanvraag.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2015-2016: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen. Abonnement volgende jaargang opzeggen vóór 1 november. Een abonnement kan niet tussentijds worden stopgezet.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op rekeningnummer NL77 INGB 0008 1693 32 t.n.v. Ex Tempore, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

© Ex Tempore, Nijmegen 2016

Inhoud

Redactioneel

Artikelen:

Onno Boonstra
'Geschiedenis en Digital Humanities in Nijmegen' 141

Jesper Verhoef
'Hoe corpus-linguïstische analyses historisch onderzoek kunnen verrijken'
Amerikabeelden in Nederlandse krantenberichten over tv-quizen, 1950-1989 152

Pieter Meulendijks
'De Vietnam Oorlog en de geschiedenis van Vietnam'
Verschuivende perspectieven 173

Daphne Cuppens en Veerle Driessen
'Interview: Digital Humanities in onderzoek en onderwijs' 190

Vaste rubrieken:

Verleden Verbeeld 195
Peter Rietbergen

Alumnus 199
Tijs Kleuters

Recensies 202

Ivoren Toren 205

Auteursinformatie 209

Redactioneel

Het is alweer even geleden dat het nieuwe jaar is ingeluid, maar toch ligt hier dan eindelijk de derde *Ex Tempore* van 2016 voor u. Het is een bijzonder nummer geworden, met een bijzonder onderwerp: *Digital Humanities*. Aangezien zelfs historici steeds meer werken met computerprogramma's, databases en gedigitaliseerd bronmateriaal, was het voor *Ex Tempore* tijd een nummer te wijden aan deze interessante tak van de geesteswetenschappen.

Het eerste artikel in dit nummer werd geschreven door Onno Boonstra, voormalig docent Economische en Sociale Geschiedenis en alfa-informatiekunde aan de Radboud Universiteit. Boonstra was een pionier op het gebied van de *Digital Humanities* op deze Universiteit en hij kwam hier in dienst om het gebruik van computers in historisch onderzoek te promoten. In zijn artikel behandelt hij de opkomst van de *Digital Humanities* en de bijzondere rol die Nijmegen daarin vervulde.

Jesper Verhoef, promovendus aan de Universiteit van Utrecht schreef over computationeel onderzoek naar Amerikaanse beelden in Nederlandse krantendebatten omtrent de media cinema, draagbare radio en televisie in de periode 1919-1989. Met dit onderzoek wil hij te weten komen hoe het denken over Amerika van invloed was op het construeren van een Nederlandse identiteit.

Naast deze twee artikelen vindt u in dit nummer van *Ex Tempore* een interviewartikel waarin zes experts op het gebied van *Digital Humanities* aan het woord komen. Zij reflecteren op het gebruik van *Digital Humanities* op de Radboud Universiteit, in het universitair onderwijs in het algemeen en in het historisch onderzoek in Nederland.

Het laatste artikel van dit nummer staat los van het thema. Het artikel van Pieter Meulendijks behandelt namelijk de beeldvorming van de Vietnam Oorlog en nieuwe inzichten die hierover zijn ontstaan in de geschiedwetenschap.

Ten slotte kunnen wij u van harte mededelen dat *Ex Tempore* weer een interessante rubriek rijker is: Het Verleden Verbeeld. Vaak wordt bij historisch onderzoek alleen gedacht aan literaire bronnen, maar in deze rubriek laten historici zien welke interessante inzichten verkregen kunnen worden door onderzoek naar niet-literaire bronnen. Emeritus hoogleraar Peter Rietbergen is de eerste die deze nieuwe rubriek zal invullen. Hij neemt u mee naar het Museumsinsel in Berlijn.

Wij wensen u veel leesplezier toe!

Geschiedenis en Digital Humanities in Nijmegen

Dr. Onno Boonstra

Proloog

Maandag 29 augustus 1994, 23.30 uur. Jacqueline Berns – congrescoördinator van de Katholieke Universiteit Nijmegen – loopt al uren te dreutelen voor de deur van hotel Europa in de Bloemerstraat, het enige 0-sterren hotel van Nijmegen. Rond zes uur hadden de Russen moeten arriveren, maar waar zijn ze? Met de kleine subsidie die het Nederlands Historisch Data Archief, vier jaar eerder opgericht door Peter Doorn, had weten op te hoesten en met hulp van Peters Russische vrouw Tatyana Moiseenko – die ervoor zorgde dat de visa op korte termijn geregeld werden – stond ze toch niets meer in de weg om de Internationale Conferentie van de Association for History & Computing bij te wonen, die de volgende ochtend in Nijmegen zou beginnen?

Dan klinkt vanaf de kant van Plein 44 opeens het gorgelende geluid van twee oververhitte VAZ 2101's. Knarsend komen de auto's voor de deur van het hotel tot stilstand. Tien Russen kruipen eruit. Allereerst zijn het professor Leonid Borodkin, zijn vrouw Irina Garskova, Natalia Selounskaya en Eugenia Belova, allen werkzaam aan de Lomonosov Staatsuniversiteit van Moskou, en vervolgens Victoria Tjzhehnikova van het Nationaal Archief, Vladimir Vladimirov van de universiteit van Barnaul (een plaats halverwege Moskou en Vladivostok), en ten slotte professor Sidortsov en dr. Elena Balykina, die ze onderweg in Minsk hebben opgepikt.

Lastige grenscontroles bleken de reis te hebben vertraagd. Daarbij was de bagage grondig onderzocht; gelukkig zaten er zoveel volwassenen in de auto's dat de aangetroffen tientallen liters wodka niet door de douane in beslag kon worden genomen.

De Russen zijn gekomen, het congres kan beginnen!

Twee Nijmeegse congressen

Het was belangrijk dat er Russen aanwezig konden zijn op het Nijmeegse congres. De toepassing van computers in historisch onderzoek had gedurende het Sovjettijdperk al een enorme vlucht genomen. Vooral in Russisch economisch-historisch onderzoek hadden computergestuurde econometrische analyse- en simulatiemodellen hun intrede gedaan op een moment dat in het westen de cliometrie nog in de kinderschoenen stond. Vanaf 1985, met de komst van personal computers en gebruiksvriendelijke software als spreadsheets en tekstverwerkers, was de historische informatiekunde in het westen echter aan een enorme opmars begonnen. De conferentie in Nijmegen was het moment waarop de oosterse en westerse historische informatiekunde elkaar ontmoetten en waar alle onderzoeksthema's en –problemen in gezamenlijkheid werden besproken. Welke thema's en problemen dat waren komt hieronder aan de orde, met speciale aandacht voor de rol die "Nijmegen" speelde bij het op de kaart zetten van

die thema's en het oplossen van die problemen.

In 1994 was geschiedenis en computers een vakgebied dat nog niet tot het domein van de traditionele geschiedwetenschap was toegelaten en trouwens ook buiten de geschiedwetenschap buitenissig werd gevonden. Radio 1 vond het zo bijzonder dat er een speciale uitzending aan het Nijmeegse congres gewijd werd, en ook teletekst had er een aparte pagina voor over:

Conferentie laat rol computer in historisch onderzoek zien

NIJMEGEN - COMPUTERS DIE AUTOMATISCH MIDDELEEUWSE HANDSCHRIFTEN LEZEN, HISTORISCHE KAARTEN TEKENEN EN ALLE VARIATIES IN MIDDELEEUWSE MUNTSOORTEN, MATEN EN GEWICHTEN OPSLAAN IN EEN DATABANK. HET IS ALLEMAAL TE ZIEN VANAF 30 AUGUSTUS TIJDENS EEN CONFERENTIE OVER COMPUTERTOEPASSINGEN AAN DE KU NIJMEGEN.

In het decennium voorafgaande aan het congres in Nijmegen was de historische informatiekunde wel degelijk tot een serieus vakgebied uitgegroeid. Een belangrijk convergentiepunt voor die toenemende belangstelling was de oprichting van de internationale *Association for History and Computing* (AHC), die in 1986 in Londen het eerste jaarlijkse congres op het terrein van geschiedenis en computers organiseerde.¹ In het kielzog daarvan zag een jaar later de *Nederlands-Vlaamse Vereniging voor Geschiedenis en Informatica* (VGI) het levenslicht. De VGI zou tot de grootste nationale vereniging in zijn soort ter wereld uitgroeien en ten tijde van het door haar georganiseerde congres in Nijmegen meer dan tweehonderd leden tellen. Het was dan ook niet meer dan logisch dat de VGI in 1994 de eer te beurt viel om in Nijmegen het negende congres in een rij van internationale conferenties van de AHC te organiseren.²

De Londense conferentie van 1986 was niet de eerste conferentie die aan het thema 'geschiedenis en computers' was gewijd. Zoals gezegd was de Sovjet-Unie er in de jaren '60 al vroeg bij en organiseerden in de jaren zeventig in het westen kleine specialistische kernen, zoals een groepje Franse medievisten die het mededelingenblad *Le Médiéviste et l'Ordinateur* hadden opgezet, kleine symposia rondom hun onderzoeksthema. Ook in Nederland was er al eerder een symposium over geschiedenis en computers georganiseerd.

1 Peter Denley en Deian Hopkin (red.), *History and Computing* (Manchester 1988).

2 Onno Boonstra, Geurt Collenteur en Bart van Elderen (red.), *Structureries and contingencies in computerized historical research* (Hilversum 1995), 10-22.

Dat was het landelijke symposium *Trend of toekomst. Het gebruik van de computer in de geschiedwetenschap* dat op 24 april 1985 in Nijmegen werd gehouden. *Trend of toekomst* was niet alleen bijzonder omdat het de eerste in een lange reeks van Nederlandse symposia, conferenties en congressen zou blijken te zijn die zich met het thema “geschiedenis en computers” zou gaan bezighouden, maar vooral omdat het georganiseerd was door de niet lang daarvoor opgerichte *Geschiedenis Studenten Vereniging*.³ Vijf studenten, Gerard Rooijackers, Rob Schönberger, Mari Smits, Renate van de Weyer en Theo van der Zee, hadden negen academici - taalkundigen, bibliotheekwetenschappers, mediëvisten en sociaal-historici - uitgenodigd om hun ervaringen met gecomputeriseerd historisch onderzoek te delen. De relevantie van computers voor historisch onderzoek werd overigens door de organisatoren niet hoog ingeschat: ‘Vooropgesteld moge worden dat de computer slechts hulpmiddel is bij historisch onderzoek, inhoudelijke vernieuwingen zal de computer ‘an sich’ niet brengen’,⁴ een mening die overigens niet door iedereen werd gedeeld:

Immers, wie heeft ooit gehoord van een bijeenkomst over slechts een hulpmiddel? Het lijkt me niet voorstelbaar dat vijftig jaar geleden, met de massa-introductie van de schrijfmachine, een bundel “Het gebruik van de schrijfmachine in de geschiedwetenschap” is samengesteld, of dat tachtig jaar geleden een congres over “Geschiedenis en de fichebak” heeft plaats gevonden.⁵

Sommigen waren er dus van overtuigd dat een computer meer was dan een hulpmiddel en een oplossing zou kunnen bieden voor een veelheid aan informatiegeoriënteerde problemen waarmee de geschiedwetenschap werd geconfronteerd.

Oplossingen voor historisch-informatiekundige problemen

Het besef dat, in het spoor van de snelle ontwikkelingen in de ICT, gezocht kon gaan worden naar oplossingen voor historische informatiegeoriënteerde problemen, brak vanaf het midden van de jaren tachtig steeds meer door en leidde tot een specifiek vakgebied: de historische informatiekunde. Het doel van de historische informatiekunde was om onderzoek te doen naar methodologisch-informatiekundige oplossingen voor problemen waarmee historisch onderzoek wordt geconfronteerd en het propageren van computertoepassingen

3 Gerard Rooijackers e.a. (red.), *Trend of toekomst. Het gebruik van de computer in de geschiedwetenschap* (Nijmegen, 1985).

4 Rob Schönberger en Theo S.M. van der Zee, ‘Trend of toekomst. Voorwoord bij een bundel rond het thema ‘het gebruik van computers in de geschiedwetenschap’’, in: Rooijackers, *Trend of toekomst*, 5.

5 Onno Boonstra, ‘De computer als hulpmiddel bij historisch onderzoek’, in: Rooijackers, *Trend of toekomst*, 7-13.

die historisch onderzoek zouden kunnen vernieuwen of verbeteren. In Nederland resulteerde die eerste golf van historisch-informatiekundig onderzoek in de bundel *Historische Informatiekunde* waarvan de eerste druk in 1990 en de tweede in 1992 verscheen en waarin de auteurs de historische informatiekunde nadrukkelijk als een onderdeel van de geschiedwetenschap definieerden (zie afbeelding 1).⁶

Wat waren de onderwerpen waar historisch informatiekundigen zich rond die tijd druk over maakten? Ik noem er hieronder een paar waarvan de oplossing mede door Nijmeegs onderzoek naderbij werd gebracht.

Afbeelding 1. *Historische Informatiekunde*. <https://verloren.nl/boeken/2086/268/580/handleidingen/historische-informatiekunde>. Geraadpleegd 13 februari 2017.

Brongeorïenteerd

Anno 1980 stonden traditionele historici sceptisch tegenover computertoepassingen in hun vakgebied. Die scepsis werd gevoed doordat in die tijd voor alle computertoepassingen de data (de historische bronnen) in een rigide databasestructuur moesten worden opgeslagen, dat wil zeggen in één tabel die op één te onderzoeken eenheid betrekking had. Dat was om drie redenen lastig: allereerst waren de historische bronnen zelden zo gestructureerd als de computer voorschreef en hadden ze meestal op veel meer dan één te onderzoeken eenheid betrekking. Bovendien vertoonden ze omissies, ambiguïteiten en evidente fouten, zaken waar een computer moeilijk rekening mee kon houden. Het belangrijkste probleem was dat de rigide structurering van bronnen in een tabel ertoe leidde dat sommige onderzoeksvragen weliswaar heel goed, maar andere, niet bij voorbaat bedachte vragen, veel minder goed beantwoord konden worden. Daarmee ontbeerde gecomputeriseerd historisch onderzoek in de jaren '80 de kenmerkende flexibiliteit van historisch onderzoek.

Het was aan de historische informatiekunde van de jaren negentig om dit typisch historisch-informatiekundige probleem op te lossen: hoe kan je een databasestructuur ontwerpen die ten eerste toestaat dat de historische bron er zonder aanpassingen in kan worden ondergebracht en die er ten tweede rekening mee houdt dat daarna alle mogelijke vragen aan de database kunnen worden gesteld? Omdat in de meeste andere wetenschappen *vraag*-gestructureerde databases konden volstaan om vraag-specifieke antwoorden te verkrij-

⁶ Onno Boonstra, Leen Breure en Peter Doorn, *Historische informatiekunde. Inleiding tot het gebruik van de computer bij historische studies* (Hilversum 1990).

gen, was het aan de geschiedwetenschap zelf om een databasestructuur te ontwerpen die *aanbod*-gestuurd, dat wil zeggen brongeoriënteerd, was. Gelukkig werd eind jaren tachtig het antwoord gevonden door de introductie van relationele databasemodellen. Via deze modellen konden databases daadwerkelijk brongeoriënteerd worden gestructureerd. Op een congres in Keulen in 1988 werd die oplossing door twee onderzoekers tegelijkertijd gepresenteerd: uit Oxford en uit Nijmegen.⁷ De 'source oriented approach to history and computing' is vanaf dat moment leidend geworden in de geschiedwetenschap. Grote databanken als de *Historische Steekproef Nederland (HSN)* zijn op dat principe gebaseerd.

Waar grote relationele databases als de *HSN* gebaseerd zijn op een methode om één bron om te zetten in één relationeel databasesysteem, om die dan daarna te koppelen met andere relationele databasesystemen tot één complex megasysteem, was er inmiddels een andere methode ontwikkeld. In die methode werden niet één, maar alle bronnen eerst uiteengelegd in eenvoudige tabellen, waarna die tabellen werden samengevoegd tot één megasysteem. Op die manier kwam bijvoorbeeld het gegeven dat volgens bron A meneer X in 1840 landarbeider was en het gegeven dat volgens bron B diezelfde meneer X in 1850 sigarenmaker was, samen in één tabel te staan. Het voordeel van deze methode was dat veranderingen door de tijd heen veel gemakkelijker waren op te sporen. Deze procedure, die in Zweden was ontwikkeld ten behoeve van de enorme *Stockholm Historiska Databas*, werd in Nijmegen verder uitgewerkt en in proefprojecten getest.⁸ Jaren later werd deze vorm van dataopslag, die inmiddels de term *Intermediate Data Structure (IDS)* had gekregen, opnieuw als standaard geïntroduceerd in een multinationaal project.⁹

Record linkage

Met de komst van brongeoriënteerde relationele databasesystemen waren twee van de drie traditionele hinderpalen voor computergebruik door historici weggenomen. Er bleef echter nog één belangrijk obstakel over, namelijk dat gegevens die in de bronnen staan niet noodzakelijkerwijze correct zijn en dat je, door die gegevens zonder meer over te nemen in databanken, een

7 Daniel I. Greenstein, 'A Source-Oriented Approach to History and Computing: The Relational Database', *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 14:3 (1989), 9-16; Onno W. A. Boonstra, 'Supply-Side Historical Information Systems The Use of Historical Databases in a Public Record Office', *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 15:1 (1990), 66-71.

8 Angélique Janssens, 'Een 'direct-entry methodology' voor negentiende-eeuwse bevolkingsregisters', *Cahiers voor Geschiedenis en Informatica*, 3 (1989), 19-41.

9 George Alter, Kees Mandemakers en Myron Gutmann, (2009). 'Defining and Distributing Longitudinal Historical Data in a General Way Through an Intermediate Structure', *Historical Social Research* 34:3 (2009), 78-114.

zekerheid suggereert die er in de praktijk niet is. Deels valt dat probleem op te lossen door aan de database meta-informatie toe te voegen waarin is vastgelegd welke fouten zijn verbeterd, en die meta-informatie vervolgens zó op te slaan dat een andere gebruiker altijd de keuze heeft om oorspronkelijke gegevens te raadplegen of een andere verbetering te maken.¹⁰ Echter, deze oplossing is niet altijd toepasbaar. Wanneer je persoonsgegevens uit bron X wilt koppelen met gegevens uit bron Y, is het van belang om ervoor te zorgen dat gegevens van persoon A in bron X daadwerkelijk gekoppeld worden aan gegevens van dezelfde persoon A in bron Y en niet, vanwege variatie in de naam van persoon A, aan een verkeerde persoon of helemaal niet aan een persoon. Omdat dit een typisch historisch, brongeoriënteerd probleem is, is er vooral door historisch informatiekundigen, ook vanuit Nijmegen, naarstig gezocht naar een bevredigende methode van *record linkage*.¹¹ Er is op dit gebied zeker vooruitgang geboekt, maar omdat Nederlanders in het verleden hun naam verfransten of in het Latijn vertaalden, is het niet de verwachting dat een honderd procent correcte *record linkage* ooit bereikt zal worden.

Data, data, data

Digitaal historisch onderzoek kan niet zonder digitale gegevens. Het grootste probleem van de historische informatiekunde rond 1990 was het gebrek aan digitale data. Zowel gestructureerde databanken als ongestructureerde tekstbestanden waren in geen velden of wegen te bekennen. Archieven waren wel met digitalisering begonnen, maar gingen niet verder dan het digitaliseren van de toegang tot archieven en niet van de bronnen zelf; taalkundigen waren wel bezig met het aanleggen van tekstcorpora, maar niet om de inhoud van die teksten te leren kennen, maar om de grammaticale structuur vast te stellen. Kunsthistorici maakten wel databases van kunstwerken en foto's, maar beschreven alleen de vorm van de kunstwerken ("olieverf op doek") of de techniek van de foto's ("albuminedruk") en niet wat er op die afbeeldingen te zien was. Het was aan de geschiedwetenschap zelf om haar bronnen te gaan digitaliseren. Gelukkig lukte het in de jaren negentig om flinke sommen geld voor dat doel vrij te maken. Een belangrijk project was de al eerder genoemde *Historische Steekproef Nederlandse Bevolking (HSN)* dat in 1989 kon starten met het digitaliseren van geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten, waarmee de levensloop gereconstrueerd kon worden van 70.000 mensen die tussen 1812 en 1922 in Neder-

10 Onno Boonstra, 'Archieven en historische informatiesystemen. Problemen en perspectieven onderzocht aan de hand van een computersysteem voor het invoeren, bewaren en raadplegen van negentiende-eeuwse bevolkingsregisters', *Cahiers voor Geschiedenis en Informatica* 3 (1989), 7-18.

11 François Hendrickx, 'Nominal record linkage in a multi-lingual environment. two amendments to the Guth algorithm'. *Cahiers voor Geschiedenis en Informatica* 11 (1999), 121-135.

land waren geboren.¹² Jan Kok, de huidige hoogleraar Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen, was daarbij betrokken; Angelique Janssens voerde de eerste analyses met de steekproef uit.¹³ In Nijmegen werd ook hard gewerkt aan het samenbrengen van geaggregeerde gemeentelijke historische gegevens in de *Historische Databank Nederlandse Gemeenten (HDNG)*.¹⁴

Het waren vooral *gestructureerde* databestanden die in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw werden aangelegd. Toch werd hier en daar wel historisch computeronderzoek gedaan met ongestructureerde tekstbestanden. Een mooi voorbeeld daarvan was het onderzoek dat ik samen met een zestal doctoraalstudenten kon uitvoeren naar de manier waarop zes negentiende-eeuwse historici een episode van de Opstand beschreven. Verrassend genoeg bleken gevestigde historici als Fruin en Bakhuizen van den Brink met een vrij protestants-gekleurde bril en met veel minder wetenschappelijke distantie over dat onderwerp te schrijven dan gedacht.¹⁵ Omdat de teksten waarop de analyses waren gebaseerd echter met de hand moesten worden ingevoerd, bleven de tekstbestanden beperkt van omvang, de uitkomsten waren dan ook hoogstens tentatief.

Geografische informatiesystemen

Een plaatje zegt meer dan duizend woorden. Daarom zijn kaarten zo belangrijk voor historici. Dat geldt zeker ook voor choropletenkaarten, kaarten waarin geografische gebieden worden ingekleurd op basis van variabele gegevens. Met de komst van grote historische databanken als de *HDNG* groeide de behoefte aan software om dergelijke choropletenkaarten op basis van historische gegevens te gaan maken. Het in Nijmegen ontwikkelde softwareprogramma *NLKAART* voorzag in die behoefte: het maakte het mogelijk om een gemeen-

12 Kees Mandemakers, 'Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN): opzet, doelstellingen en internationale context', *Cahiers voor Geschiedenis en Informatica* 3 (1989), 95-107; Jan Kok, 'Historische Steekproef Nederlandse bevolking', *NEHA Bulletin* 7 (1993), 156-157.

13 Angelique Janssens, 'Mujeres y trabajo en la economia domestica de los Países Bajos, 1880-1960: El caso de Enschede', *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica* 15 :2 (1997), 79-111; Kees Mandemakers en Onno. Boonstra (red.), *De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw* (Assen 1995).

14 Onno Boonstra, Erik Beekink, Theo.L.M. Engelen en Hans Knippenberg, *Nederland in verandering. Maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht 1800-2000*. (Amsterdam 2003).

15 Onno Boonstra, 'Over vorm en inhoud. Een computeranalyse van zes teksten van negentiende-eeuwse geschiedschrijvers', *Cahiers voor Geschiedenis en Informatica* 11 (1999), 69-80.

tekaart van Nederland te tekenen en in te kleuren met variabele gegevens voor iedere willekeurige datum tussen 1 januari 1811 en 1 januari 1980 (zie afbeelding 2). Het was het eerste geografisch informatiesysteem (GIS) ter wereld dat deze dynamische voorziening bezat.¹⁶

Afbeelding 2. Een toepassing van NLKAART. Ontleend aan Onno Boonstra, 'NLKAART. A dynamic map of the Netherlands, 1830-1990'. In: Jean Smets (red.), *Histoire et informatique. Actes du Congrès Montpellier Computer Conference 1990 (Pérols 1992)*, 315-324, 323.

16 Onno Boonstra, 'Over computers, cartografie en de expliciteringsplicht bij kwantitatief historisch onderzoek', *AAG Bijdragen* 28 (1986), 43-56; Onno Boonstra, 'NLKAART. A dynamic map of the Netherlands, 1830-1990'. In: Jean Smets (red.), *Histoire et informatique. Actes du Congrès Montpellier Computer Conference 1990 (Pérols 1992)*, 315-324.

Het einde van de historische informatiekunde

Dat de historische informatiekunde een belangrijke hulpwetenschap voor de geschiedwetenschap is, werd wel gevoeld door de historisch informatiekundigen, maar helaas niet door historici van die tijd. Het bleek vrijwel onmogelijk om de gevonden oplossingen te slijten aan de geschiedwetenschap. Sessies tijdens de *World History Conference* in Montreal in 1990 en een bijzonder nummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, dat in hetzelfde jaar uitkwam en aan het onderwerp was gewijd, brachten daar geen verandering in.¹⁷ Dat de geschiedwetenschap zo weinig oog had voor informatiekundige oplossingen en vernieuwingen werd voor een belangrijk deel veroorzaakt door het gebrek aan methodologisch onderwijs in het curriculum van de opleiding Geschiedenis. Met als enige uitzondering de heuristiek heeft het verkrijgen van kennis en inzicht in historische verschijnselen en processen altijd geprevaleerd boven het aanleren van vaardigheden om die kennis en inzicht te verwerven, met als gevolg dat methodologische hulpvakken als paleografie, codicologie, numismatiek, statistiek en informatiekunde bij bezuinigingsrondes als eerste uit het curriculum werden geschrapt. Zo verdween aan het einde van de twintigste eeuw het onderwijs in de historische informatiekunde op vrijwel alle universiteiten in Nederland; in Nijmegen bleef het, zij het in de vorm van het vak alfa-informatiekunde, nog tot 2008 bestaan.

In het kielzog van het opgeheven onderwijs verdween ook de historische informatiekunde van het toneel. De *Association for History and Computing* en de *Vereniging voor Geschiedenis en Informatica* hielden op te bestaan; ze zijn aan het begin van het nieuwe millennium ter ziele gegaan. Hun verdwijnen werd echter niet alleen veroorzaakt door het gebrek aan onderwijs of aan het gebrek aan interesse van de kant van de geschiedwetenschap: het kwam ook doordat veel van de problemen waar de historische informatiekunde zich aan het einde van de twintigste eeuw mee bezig had gehouden waren opgelost. Over het hierboven aangehaalde boek *Historische Informatiekunde* zegt uitgeverij Verloren dan ook op haar website:

*Let op: dit boek is uitgegeven in 1992. De ontwikkelingen sindsdien zijn zo hard gegaan, dat het boek enkel nog interessant is voor de historie van de automatisering, het is niet meer bruikbaar als handleiding bij historisch onderzoek. Voor de liefhebber hebben wij nog wel enkele exemplaren beschikbaar.*¹⁸

Inderdaad, veel historisch informatiekundige problemen zijn opgelost. Er zijn grote verzamelingen historische gegevens digitaal beschikbaar gekomen. De

17 Roel van der Voort, Leen Breure en Eddy van Cauwenberghe (red.), 'Geschiedenis en Informatica', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 103:2 (1990) 213-390.

18 <https://verloren.nl/boeken/2086/268/580/handleidingen/historische-informatiekunde>. Geraadpleegd 13 februari 2017.

noodzaak om structuur aan te brengen in databanken is verminderd. Computerprocessoren zijn zo krachtig geworden dat het zoeken van informatie in ongestructureerde databanken niet langer merkbaar meer tijd kost dan het zoeken in gestructureerde databanken. Er zijn enorme tekstbestanden aangelegd die ook voor historici relevant zijn. Wie met *Delpher* informatie zoekt in miljoenen krantenpagina's, of nog spectaculairder, met Google het hele *world wide web* doorzoekt, zal niet beseffen hoe bijzonder de korte responstijden zijn voor diegenen die twintig jaar geleden probeerden aan relationele databanken antwoorden te ontfutselen.

Maar toch: niet alle oude problemen van de historische informatiekunde zijn opgelost. Historische bronnen bevatten nog steeds omissies, ambiguïteiten en evident foute gegevens; zaken waar een computer nog steeds moeilijk mee overweg kan. Al die grote ongestructureerde databanken zorgen ook voor nieuwe problemen: hoe kan je ervoor zorgen dat uit die enorme berg aan gegevens alleen informatie wordt gefilterd die relevant is voor jouw onderzoeksvraag? Rondom vragen als deze is in de afgelopen jaren een nieuwe wetenschap, *Digital Humanities*, ontstaan.¹⁹ Daarbinnen heeft de historische informatiekunde zich onder de naam *Digital History* opnieuw gedefinieerd.²⁰ Dat is volkomen terecht, want juist het probleem van het zoeken en vinden van relevante informatie in enorme bergen aan gegevens is historici niet onbekend. De geschiedwetenschap is namelijk de enige wetenschap die van oudsher de methode van het zoeken en vinden in complexe bronnen, en het interpreteren van die bronnen tot in de puntjes beheerst. De geschiedwetenschap is dan ook, naar mijn bescheiden mening, dé wetenschap van de eenentwintigste eeuw, mits ze *Digital History* als een serieuze hulpwetenschap in het onderzoek en onderwijs betreft.

Epiloog

Donderdag 1 september 1994, 23.00 uur. De ontbijtzaal van hotel Europa is ontruimd voor een feestje. Rondom acht aan elkaar geschoven tafels staan zo'n dertig personen, waaronder de tien Russen, het bestuur van de AHC, Jacqueline Berns van het congresbureau, de geschiedenisstudenten die zaalwacht zijn geweest en Bart van Elderen en ik, die het congres inhoudelijk hebben georganiseerd. Op tafel staan de tientallen, half aangebroken flessen wodka die de Russen drie dagen eerder het land hebben binnengebracht, vergezeld van een verrassend diverse verzameling Russisch roggebrood. Leonid Borodkin neemt als eerste het woord. Hij bedankt voor de mogelijkheid om bij het congres aanwezig te zijn en nodigt de AHC uit om ooit een congres in Moskou te houden. Daar-

19 Frédéric Kaplan, 'A map for Big Data research in Digital Humanities', *Frontiers in Digital Humanities* 2 (2105), <http://www.frontiersin.org/Journal/FullText.aspx?f=100&name=digital_humanities&ART_DOI=10.3389/fdigh.2015.00001>.

20 Gerben Zaagsma, 'On Digital History', *BMGN - Low Countries Historical Review*, 128:4 (2013), 3-29.

na verzoekt hij allen het glas in één keer achterover te slaan. Dan volgt de tweede toast, al snel gevolgd door een derde, en een vierde... De toespraken worden met het uur bloemrijker en gaan steeds minder over het congres of over historische informatiekunde, maar steeds meer over wereldvrede en dat we allemaal broeders zijn, totdat Vladimir Vladimirov ruzie krijgt met Irena Garskova over de vraag waarom er bizongras in de Siberische wodka zit: is het bedoeld om het drankje een fris bittertje mee te geven of om de slechte kwaliteit van de Siberische aardappels te maskeren? Gelukkig wordt de vete vanzelfsprekend geblust wordt met een nieuwe toast, gevolgd door een medley van Russische en Nederlandse smartlappen, waarna...

Twee jaar later wordt het elfde congres van de AHC in Moskou gehouden. Het wordt een enorm succes, waarbij vanuit Nijmegen weer nieuwe onderzoekstechnieken worden geïntroduceerd en nieuwe oplossingen voor historisch informatiekundige problemen worden voorgesteld.²¹ Maar ook in Moskou zorgt het congres weer voor nieuwe problemen: tijdens de afsluitende wodka-party op de Moskva-rivier raakt een Oostenrijkse deelnemer in coma en breekt een Nederlandse deelnemer, zwabberend door het Kolemsskopark zijn been...

21 Onno Boonstra en Maarten Panhuysen, 'From source-oriented databases to event history data files: a twelve-step action plan for the analysis of individual and household life histories'. *History and Computing* 10 (1999), 1-9.

Hoe corpus-linguïstische analyses historisch onderzoek kunnen verrijken

Amerikabeelden in Nederlandse krantenberichten over tv-quizen, 1950-1989

Jesper Verhoef MA

Sinds jaar en dag voeren geesteswetenschappers een verhit debat over nut en nadeel van de inzet van computationele technieken en methodes binnen de humaniora.¹ Ook historici houden zich bezig met de vraag wat de overgang naar *digital humanities* of, specifiek, *digital history* betekent voor hun discipline – getuige ook dit themanummer van *Ex Tempore*.² Deze preoccupatie met een al dan niet veranderende aard van de geschiedwetenschap resulteert in vaak tamelijk theoretische en abstracte exposés.³ Dit terwijl, zo is terecht betoogd, beter aan de hand van *concreet* onderzoek getoond kan worden wat computationele technieken aan het historische bedrijf kunnen bijdragen.⁴

Dit artikel neemt deze aanbeveling ter harte. Het zet het corpus-linguïstische instrument CasualConc in om Nederlandse krantenberichtgeving over tv-quizen te analyseren. Deze casus maakt onderdeel uit van computationeel onderzoek naar Amerikabeelden in Nederlandse krantendebatten over

1 Bijvoorbeeld Matthew Kirschenbaum, 'What is "digital humanities," and why are they saying such terrible things about it?', *Differences* 25 (2014), 46–63; Tim Hitchcock, 'Big data, small data and meaning', *Historyonics* <http://historyonics.blogspot.co.uk/2014/11/big-data-small-data-and-meaning_9.html> [geraadpleegd op 13-11-2014]. Zie voorts de discussie waarin Rens Bods oratie resulteerde, in het bijzonder Rens Bod, 'Who's afraid of patterns? The particular versus the universal and the meaning of humanities 3.0', *BMGN - Low Countries Historical Review* 128 (2013), 171–180; Andreas Fickers, 'Veins filled with the diluted sap of rationality. A critical reply to Rens Bod', *BMGN - Low Countries Historical Review* 128 (2013), 155–163.

2 Zie bijvoorbeeld Toni Weller (red.), *History in the digital age* (Londen, 2013); Scott Nesbit en Stephen Berry, 'Introducing digital projects review', *American Quarterly* 68 (2016), 125–129; Bob Nicholson, 'The digital turn', *Media History* 19 (2013), 59–73, alhier 70–1.

3 Bijvoorbeeld Jo Guldi en David Armitage, *The history manifesto* (Cambridge, 2014); Bas Blokker, 'De belofte van het antwoord op alle vragen', *NRC Handelsblad*, 26 maart 2016, W4-5.

4 Kirschenbaum, 'What is "digital humanities"', 61; Cameron Blevins, 'The perpetual sunrise of methodology' <<http://www.cameronblevins.org/posts/perpetual-sunrise-methodology/>> [geraadpleegd op 11-1-2015]. Des te spijtiger is het, zo is betoogd, dat dergelijk (cultuur-)historisch onderzoek nog relatief schaars is. Luke Blaxill, 'Quantifying the language of British politics, 1880–1910', *Historical Research* 86 (2013), 313–341, alhier 318; Bob Nicholson, 'The digital turn', 63.

de media cinema, draagbare radio en televisie in de periode 1919-1989.⁵ Dat onderzoek zal uitmonden in een dissertatie, waarin ik de vraag beantwoord hoe het denken over Amerika diende als slijpsteen voor het construeren van een Nederlandse identiteit.⁶ De vraag aangaande tv-quizzen die in dat proefschrift centraal staat is in hoeverre en op welke wijze journalisten tv-quizzen tussen 1950 en 1989 met Amerika in verband brachten. Het doel van dit artikel is *niet* om deze vraag te beantwoorden; in plaats daarvan wordt gezien in hoeverre de inzet van een computationeel onderzoeksinstrument *bij kan dragen* aan de beantwoording van een dergelijke vraag.

Het artikel is als volgt opgebouwd. Allereerst wordt gerechtvaardigd waarom berichtgeving over tv-quizzen geschikt is om Amerikabeelden te onderzoeken en waarom de onderzoeksperiode van 1950 tot en met 1989 loopt. Vervolgens wordt kort beschreven welk bronnencorpus is gebruikt. De sectie die daarop volgt doet uit de doeken waarom dit artikelen inzichten uit computationele analyses afzet tegen bevindingen gebaseerd op het 'klassiek' lezen van de krantenartikelen. Aansluitend wordt beschreven welk subcorpus aan het digitale krantenarchief onttrokken is. In het analyse-gedeelte worden op dit subcorpus bewerkingen uitgevoerd met CasualConc. Het artikel gaat niet alleen in op mogelijke voordelen van het gebruik van dit instrument, maar ook op voetangels en klemmen. Na de analyse volgt de conclusie, waarin aan de hand van de tv-quizcasus gereflecteerd wordt op het gebruik van computationele middelen in historisch onderzoek.

Krantendebatten over tv-quizzen als bron voor beeldvorming over Amerika

De meeste formats 'in het mondiale televisierepertoire' zijn van Amerikaanse origine.⁷ De quiz is een voorbeeld van zo'n format. De Verenigde Staten waren het eerste land waar omroepen tv-quizzen produceerden en programmeerden; quizzen die een enorme populariteit genoten.⁸ Vanwege deze populariteit programmeerden Amerikaanse omroepen vanaf de jaren vijftig steeds

5 Zie bijvoorbeeld Jesper Verhoef, 'Anti-modern national identity formation. Dutch depictions of America in public debates about film fandom, 1919-1939', *Powerlines* 3 (2015) <<http://amst.umd.edu/powerlines/anti-modern-national-identity-formation-dutch-depictions-of-america-in-public-debates-about-film-fandom-1919-1939/>> [geraadpleegd op 10-8-2016].

6 De werktitel is *Opzien tegen Amerika. Denkbeelden over Amerika en identiteit in Nederlandse publieke debatten over media, 1919-1989*.

7 Giseline Kuipers, 'De VS in Europese huiskamers. Nationale medialandschappen en Amerikaanse televisieprogramma's in vier Europese landen', *Sociologie* 4 (2008), 174-194, alhier 174.

8 Thomas A. DeLong, *Quiz craze. America's infatuation with game shows* (New York, 1991), 178-222.

meer televisiequizzes.⁹ Veel van die quizzes werden gedurende de jaren vijftig en zestig succesvol geïntroduceerd in Europa, waaronder Nederland.¹⁰

Omdat de oorsprong van formats als de quiz in de Verenigde Staten lag, zo is in de secundaire literatuur beschreven, projecteerden tijdgenoten denkbeelden over Amerika op dergelijke formats.¹¹ Zo grepen Britten quizzes aan om een debat over Amerika en amerikanisering te voeren. Daarin portretteerden ze Amerika negatief.¹² Naar de Amerikabeelden die tv-quizzes in Nederland evoceerden is nog geen onderzoek gedaan – dit artikel voorziet in deze leemte.

Om licht te werpen op die beelden analyseert dit artikel krantenberichten. Hier zijn twee redenen voor. Ten eerste heeft de pers, in de woorden van Frank van Vree, 'in niet geringe mate bijgedragen aan het zelfbeeld en gedrag van omvangrijke groepen in de Nederlandse samenleving'.¹³ Dagbladen in het bijzonder zijn 'tegelijk product, spiegel en vormende factor in het maatschappelijk proces'.¹⁴ Dit geldt zeker voor de onderzoeksperiode, waarin de krant ondanks de opkomst van media als televisie en radio haar 'bevoorrechte positie' behield: het lezen van een dagblad bleef 'een alledaagse gewoonte' voor de overgrote meerderheid van de Nederlanders.¹⁵ Dit betekent dat als tv-quizzes ook in Nederland ideeën over Amerika opriepen, gevoeglijk aan te nemen valt dat een neerslag van deze ideeën terug te vinden is in krantenkopij. Ten tweede, zo is betoogd, vervulden kranten een cruciale rol in de import en circulatie van Amerikaanse cultuur – waaronder media en formats –, niet in de laatste plaats doordat ze Amerikaans idioom overnamen.¹⁶

Dit artikel gebruikt het gedigitaliseerde krantencorpus van de Koninklijke

9 J. Kent Anderson, *Television fraud. The history and implications of the quiz show scandals* (Santa Barbara, 1979); DeLong, *Quiz craze*.

10 Anne M. Cooper-Chen, *Games in the global village. A 50-nation study of entertainment television* (Bowling Green, OH, 1994), 25; Sonja de Leeuw, 'Televisie verbindt en verdeelt 1960-1985', in: Bert Hogenkamp, Sonja de Leeuw en Huub Wijffjes (red.), *Een eeuw van beeld en geluid. Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland* (Hilversum, 2012), 148–186, alhier 165; Rob Kroes, *De leegte van Amerika. Een massacultuur in de wereld* (Amsterdam, 1992), 210–11.

11 Kuipers, 'De VS in Europese huiskamers', 174.

12 Holmes, *The quiz show*, 42.

13 F. van Vree, 'Massapers en modernisering. De pers als spiegel van maatschappelijke veranderingen', in: Henk Kleijer, Ad Knotter en Frank van Vree (red.), *Tekens en teksten. Cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late middeleeuwen* (Amsterdam, 1992), 95–108, aldaar 104.

14 F. van Vree, 'Massapers en modernisering', 100.

15 Joan Hemels, 'De wankelende krant. Dagbladen op de drempel van de informatiemaatschappij', in: Jo Bardoel en Jan Bierhoff ed., *Media in Nederland: feiten en analyses* (6e druk; Groningen: Wolters-Noordhoff 1990) 89–110, aldaar 100 en 108.

16 Nicholson, 'The digital turn', 70–1.

Bibliotheek (KB) als primair bronnencorpus.¹⁷ Het corpus bestaat uit dagbladen die ‘een instrument én spiegel (...) van de samenleving op dat moment’ waren.¹⁸ Bijgevolg is aan de hand van dit krantencorpus het publieke debat ofwel het publieke discours over tv-quizzes af te leiden.¹⁹

Vanaf de vroege jaren vijftig besteedden kranten aandacht aan tv-quizzes, zo leren de zoekmachine van het KB-krantencorpus en de zogeheten *ngramviewer* die aan dat corpus gekoppeld is.²⁰ Derhalve is ervoor gekozen de berichtgeving over dit format vanaf 1950 onder de loep te nemen. De artikelen die na 1989 verschenen vallen buiten het bereik van dit artikel. De val van de Berlijnse Muur en de introductie van Nederlandse commerciële televisie aan het einde van dat jaar vormen een cesuur: krantenberichten die verschenen na deze gebeurtenissen kunnen niet op één lijn gesteld met worden met wat kranten daarvoor publiceerden.²¹

17 Koninklijke Bibliotheek, ‘Delpher’ <www.delpher.nl> [geraadpleegd op 25-10-2016].

18 Koninklijke Bibliotheek, ‘Selectie van titels’ <<https://www.kb.nl/organisatie/onderzoek-expertise/digitaliseringsprojecten-in-de-kb/project-databank-digitale-dagbladen/geselecteerde-titels-en-selectieprocedure/selectie-van-titels>> [geraadpleegd op 20-10-2016].

19 Voor een uitgebreide verantwoording en rechtvaardiging van dit corpus, zie Jesper Verhoef, ‘Lawaai als modern onheil. De draagbare radio en beheerste modernisering, 1955-1969’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (2016) 219–240, aldaar 220–21. Advertenties blijven in dit artikel buiten beschouwing. Voor de historische waarde daarvan en problemen daarmee, zie Jesper Verhoef, ‘The cultural-historical value of and problems with digitized advertisements. Historical newspapers and the portable radio, 1950-1969’, *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 38 (2015), 51–60.

20 Respectievelijk <www.delpher.nl> en Dispectu en Political Mashup, ‘KB historische kranten ngramviewer’ <<http://kbkranten.politicalmashup.nl/#q/televisiequiz|televisie-quiz|tv-quiz|tvquiz|tv-kwis>> (beide geraadpleegd op 20-10-2016). De *ngramviewer* toont de relatieve frequentie van zoekwoorden, dat wil zeggen de frequentie ten opzichte van alle andere woorden in het gedigitaliseerde krantencorpus in een bepaald jaar. Een nadeel van dit instrument is dat het momenteel niet in staat is om koloniale krantenadvertenties en -artikelen te excluseren, noch om onderscheid te maken tussen advertenties en artikelen. Bovendien presenteert de *ngramviewer* niet noodzakelijkerwijs het *eerste* voorkomen van een woord: een zoekterm - wanneer deze uit één woord bestaat - moet namelijk minimaal twee keer in een bepaald jaar moet voorkomen om in de visualisatie opgenomen te worden. Om het eerste voorkomen te achterhalen dient Delpher geraadpleegd te worden.

21 Henri Beunders, ‘Het volk verovert de media’, in: D.W. Fokkema en Frans Grijzenhout (red.), *Rekenschap: 1650-2000* (Den Haag, 2001), 301–320, alhier 302; Peter de Goede, *Omroepbeleid met en tegen de tijd. Interacties en instituties in het Nederlandse omroepbestel 1919-1999* (Amsterdam, 1999), 97.

Combinatie van een computationele en een traditioneel-historische methode

In de secundaire literatuur wordt alom betoogd dat het raadzaam is de resultaten van computationele tekstanalyses (soms omschreven als *distant reading*) af te zetten tegen inzichten die gebaseerd zijn op het op 'klassieke' wijze lezen van bronteksten (*close reading*). Computationele analyses vormen aldus een aanvulling op en geen vervanging van traditionele historische vaardigheden en methoden als bronnenkritiek en hermeneutiek.²² Wanneer een computationele en traditionele aanpak naast elkaar ingezet worden, kunnen ze elkaar op twee manieren aanvullen en versterken.

Ten eerste geldt dat computers zaken kunnen die mensen niet kunnen en vice versa. Wanneer een onderzoeker teksten leest, kan hij niet op alle tekstkenmerken letten, terwijl dit de kracht van de computer is. Met andere woorden: waar hij bij het lezen van bijvoorbeeld krantenartikelen bepaalde tekstkenmerken – al dan niet bewust – negeert, kunnen digitale instrumenten deze gemakkelijk in kaart brengen. Aldus kan een digitale benadering een tunnelvisie of vooringenomenheid voorkomen en leiden tot een meer inductieve benadering van een bronnencorpus.²³ Een methode die hier bijzonder geschikt voor is en waarvan in dit artikel gebruik wordt gemaakt, is het produceren van woorden-

22 Bijvoorbeeld Melvin Wevers en Pim Huijnen, 'Mapping America in public discourse', in: Michal Peprník en Matthew Sweney (red.), *America in foreign media. Proceedings of the 19th international colloquium of American studies* (Olomouc, 2014), 109–125, alhier 121; Gerben Zaagsma, 'On digital history', *BMGN - Low Countries Historical Review* 128 (2013), 3–29, alhier 16–7 en 24; Blaxill, 'Quantifying the language', 318; Anne Burdick e.a., *Digital Humanities* (Cambridge, 2012), 16; Joris van Eijnatten, Toine Pieters en Jaap Verheul, 'Big data for global history. The transformative promise of digital humanities', *BMGN - Low Countries Historical Review* 128 (2013), 55–77, alhier 58; Fred Gibbs en Trevor Owens, 'Hermeneutics of data and historical writing', in: Jack Dougherty en Kristen Nawrotzki (red.), *Writing history in the digital age* (Ann Arbor, 2013) <<http://quod.lib.umich.edu/d/dh/12230987.0001.001/1:7/--writing-history-in-the-digital-age?g=dculture:rgn=div1;view=fulltext;xc=1#7.3>> [geraadpleegd op 4-11-2013]; Bernhard Rieder en Theo Röhle, 'Digital methods: five challenges', in: David M. Berry (red.), *Understanding digital humanities* (Houndmills, 2012), 67–84, alhier 71 en 79-80; Shawna Ross, 'In praise of overstating the case. A review of Franco Moretti, *Distant Reading*', *Digital Humanities Quarterly* 8 (2014), 1–8, alhier 6.

23 Bijvoorbeeld Stephen Ramsay, *Reading machines. Toward an algorithmic criticism* (Urbana, 2011), 4. Idealiter zorgt het blootleggen van patronen in data er ook voor dat een onderzoeker niet louter krenten uit de historische pap haalt. Marcel Broersma, 'Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14 (2011), 29–55, aldaar 37. D. Sculley en Bradley M. Pasanek, 'Meaning and mining. The impact of implicit assumptions in data mining for the humanities', *Literary and Linguistic Computing* 23 (2008), 409–424, aldaar 18.

lijsten. Het genereren daarvan wordt namelijk niet gestuurd door de onderzoeker.²⁴ Bovendien kunnen computationele analyses bevindingen kwantitatief contextualiseren. Beweringen die gebaseerd zijn op klassiek lezen kunnen zo reliëf krijgen.²⁵

Deze voordelen van het gebruik van computers betekenen *niet* dat de beslissing wat historisch kaf is en wat koren aan computers overgelaten kan worden. Dan kan de ‘thickness’ van bepaalde infrequente bevindingen verloren gaan.²⁶ Bepaalde woorden of uitdrukkingen kunnen bijvoorbeeld als gevolg van de geringe frequentie waarmee kranten ze aanwendden buiten het computationele blikveld vallen, terwijl ze wel degelijk van belang zijn voor het beantwoorden van een historische vraag. Bovendien draagt het louter terugvallen op computationele analyses het gevaar van contextverlies in zich; context die juist voor historisch onderzoek van kardinaal belang is.²⁷ Om deze redenen heb ik alle geselecteerde krantenartikelen (zie de paragraaf hierna) ook gelezen.

Ten tweede kan het computationeel signaleren van (mogelijk) interessante inzichten het lezen sturen – en vice versa. Zo vormde het lezen van de vele uitgesproken negatieve kritieken die journalisten vanaf de jaren zestig begonnen te uiten aanleiding tot het genereren van tabel 6, teneinde te bezien in hoeverre dit sentiment terugkwam in bijwoorden en adjectieven – waarover in de analyseparagraaf meer. Door een dergelijke computationeel gegenereerd overzicht van patronen vervolgens aan te vullen of te contrasteren met meer anekdotische bevindingen krijgt een lezer het beste van twee werelden voorgeschoteld. Idealiter resulteert dit in ‘macroscopisch’ beeld van de geschiedenis: zowel patronen en trends als het historisch interessante particuliere wordt erdoor gevat.²⁸

24 De selectie van het subcorpus waarop de analyse toegepast wordt is een uitzondering: het subcorpus komt voort uit een door de onderzoeker opgestelde zoekopdracht.

25 Hitchcock, ‘Big data, small data and meaning’. Weller (red.), *History in the digital age*, 7. Zaagsma, ‘On Digital History’, 26. Broersma, ‘Nooit meer bladeren?’, 46.

26 Craig Dalton en Jim Thatcher, ‘What does a critical data studies look like, and why do we care? Seven points for a critical approach to “big data”’, *Society and Open Space* (2014) <<http://societyandspace.com/material/commentaries/craig-dalton-and-jim-thatcher-what-does-a-critical-data-studies-look-like-and-why-do-we-care-seven-points-for-a-critical-approach-to-big-data/>> [geraadpleegd op 5-2-2015]. Dijck, *Big data, grand challenges*, 11–17.

27 Bijvoorbeeld Fickers, ‘Veins filled with the diluted sap of rationality’. Lisa Gitelman (red.), *“Raw data” is an oxymoron* (Cambridge, 2013). Peter Haber, *Digital Past. Geschichtswissenschaft im digitalen Zeitalter* (München, 2011) 112–15.

28 Hitchcock, ‘Big data, small data and meaning’. Shawn Graham, Ian Milligan en Scott Weingart, *Exploring big historical data. The historian’s macroscope* (Londen, 2015). Zie ook Nancy K. Hayles, *How we think. Digital media and contemporary technogenesis* (Chicago, 2012), 24.

Creëren van een subcorpus

Het formuleren van een goede zoekopdracht is bij digitaal krantenonderzoek essentieel, daar deze opdracht bepaalt welke krantenartikelen in het subcorpus opgenomen worden waarop de analyses uitgevoerd worden.²⁹ De zoekopdracht die leidde tot het subcorpus dat in dit artikel centraal staat is (quiz* OR kwis* OR vragenspel* OR vraagspel*) AND (televisie* OR tv* OR t.v.* OR teevee*³⁰).³⁰ Vanwege de indexatiewijze van het corpus was het ten tijde van de extractie van het subcorpus niet mogelijk het zoekwoord 'vraag-en-antwoordspel' of een variant daarop aan de zoekopdracht toe te voegen. Het geringe aantal artikelen dat een van deze varianten aanwendde in plaats van een van de in de zoekopdracht opgenomen zoekwoorden is te verwaarlozen. Hierdoor is dit probleem voor de bewerkingen in dit artikel overkomelijk.³¹

Er is voor gekozen buiten 'vraagspel' en 'vragenspel' geen andere woorden in de zoekopdracht op te nemen die journalisten ook af en toe gebruikten om quizzes aan te duiden, zoals 'spelshow'. Het format quiz was weliswaar fluïde en ging in de loop van de tijd meer omvatten dan vragenspellen waarin kennis getoetst werd: sommige quizzes werden in de loop van de tijd showprogramma's.³² Wanneer echter een term als 'spelshow' aan de zoekopdracht

29 Bob Nicholson, 'Counting; or, how to read Victorian newspapers from a distance', *Journal of Victorian Culture* 17 (2012), 238–246, alhier 245; Zaagsma, 'On Digital History', 25. Blaxill merkt terecht op dat ook bij puur kwalitatief onderzoek de keuze gemaakt wordt bepaalde bronnen wel en andere niet te includeren. In die zin is het gevaar bij kwantitatief onderzoek op het niet includeren van historisch relevant bronnenmateriaal niet groter. Blaxill, 'Quantifying the language', 319.

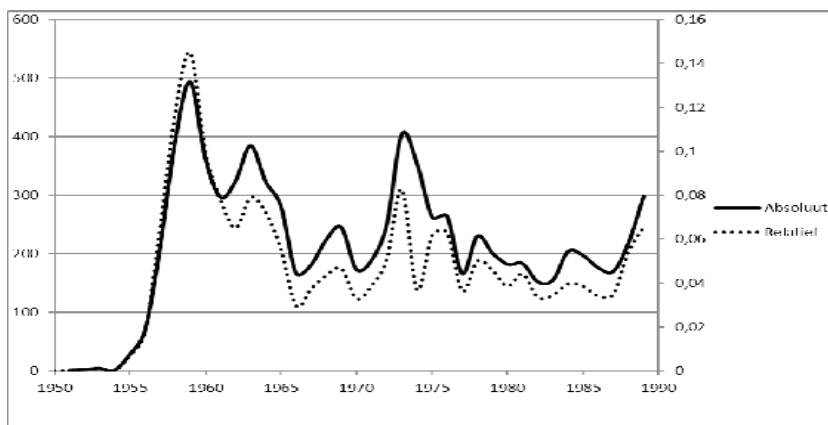
30 De asterisk betekent dat alle woorden opgenomen zijn die met deze samenstelling beginnen, zoals 'kwisspel' en 'quizprogramma'.

31 Het instrument waarmee krantenartikelen aan het digitale archief onttrokken zijn, *Texcavator*, filterde namelijk stopwoorden uit de zoekopdracht, i.c. het woord 'en'. Zonder dit woord leidde deze zoekterm tot ruis in het corpus, daar artikelen opgenomen werden die de afzonderlijke woorden 'vraag' en 'antwoord' bevatten, ook wanneer deze niet in onderlinge samenhang gebruikt werden. Inmiddels is deze tekortkoming hersteld. Via de volgende zoekopdracht laat zich vaststellen hoeveel artikelen daardoor ontbreken in het corpus waarop de digitale bewerkingen van dit artikel zijn uitgevoerd: ("vraag-en-antwoordspel" "vraag-en-antwoordspel") AND (televisi* t.v*. tv* teevee*) NOT (vraagspel* vragenspel* quiz* kwis*). Wanneer tv-gidsen verwijderd worden levert dit voor de jaren vijftig, zestig, zeventig en tachtig respectievelijk het volgende aantal artikelen op: 38, 65, 31 en 37. Deze artikelen zijn *wel* toegevoegd aan de data waarop tabellen 1 en 2 berusten, daar ze voor de uitkomsten van die analyses van evident belang zijn.

32 Vgl. Ben Manschot, 'Televisie en amusement', in: Huub Wijffjes (red.), *Massacultuur in Nederland* (Zwolle, 1994) 176–205, alhier 185.

toegevoegd wordt, worden ook veel artikelen in het subcorpus opgenomen die in het geheel niet over quizzes gingen in de betekenis die tijdgenoten eraan gaven – terwijl die historische betekenis centraal staat.

Wanneer de door de KB abusievelijk dubbel gedigitaliseerde kranten verwijderd worden, resulteert bovengenoemde zoekopdracht in 24.600 artikelen voor de periode 1950 tot en met 1989.³³ Lezing van een deel van deze artikelen leert dat dit subcorpus te ‘vervuild’ is om als bron te dienen voor verdere, verfijndere digitale analyses, omdat het veel tv-gidsen bevat. Dit is een gevolg van het feit dat tv-quizzes veelvuldig aangekondigd werden in de programmaoverzichten die kranten dagelijks afdrukten. Hoe vervuiler het corpus is, hoe kleiner de kans dat computationele analyses tot zinnige resultaten leiden.³⁴ Derhalve zijn de gidsen ‘handmatig’ uit het corpus verwijderd, op die artikelen na die naast programmeergegevens ook journalistieke uitspraken over programma’s bevatten.³⁵ Er blijven 8.420 krantenartikelen over. Hoe deze artikelen door de tijd heen verdeeld waren is in figuur 1 te zien. De relatieve waarde drukt het percentage uit dat de artikelen van het totale aantal gedigitaliseerde krantenartikelen in dat jaar uitmaakten.

Figuur 1. Het absolute en relatieve (als percentage ten opzichte van het totaal aantal gedigitaliseerde artikelen) aantal artikelen over tv-quizzes per jaar, exclusief tv-gidsen.

33 Dit is gebeurd met een Python-script, geschreven door Melvin Wevers.

34 Blaxill, 'Quantifying the language', 321.

35 Hiertoe is OpenRefine gebruikt. OpenRefine <<http://openrefine.org/>> [geraadpleegd op 15-8-2016].

Om diachrone veranderingen zichtbaar te maken is het corpus waarop figuur 1 gebaseerd is, ingedeeld in vier subcorpora van tien jaar.

Corpus-linguïstische analyse

Corpus-linguïstische instrumenten als CasualConc zijn onder meer in staat woordenlijsten, collocatie- en concordantieoverzichten aan data te onttrekken.³⁶ Het genereren van een woordenlijst is de eenvoudigste manier om een overzicht van het gebruikte vocabulaire in het subcorpus te krijgen. Een woordenlijst helpt de onderzoeker bovendien vondsten kwantitatief te contextualiseren.³⁷ Zij toont bijvoorbeeld hoe groot het deel van een corpus is dat uit stopwoorden bestaat, die voor dit onderzoek weinig interessant zijn. De twintig meest voorkomende woorden in het gehele subcorpus blijken alle stopwoorden, zoals *de, het, een, in* en *van*. De top tien en top twintig vormen respectievelijk 21,7 en 28,5 procent van het totaal aantal woorden, terwijl deze groepen slechts een fractie van het totaal aantal *verschillende* woorden bevatten.³⁸ Deze achtergrondkennis helpt verklaren dat andere, meer betekenisvolle historische bevindingen die dit artikel bespreekt slechts in relatief geringe mate voorkwamen.

De woordenlijst is ook gericht te gebruiken. Etymologisch onderzoek wijst uit dat het woord 'quiz' een (Anglo-)Amerikaanse herkomst heeft; hetzelfde geldt voor 'quizmaster'.³⁹ Lezing van de artikelen leert dat journalisten deze herkomst ook opmerkten: meerdere journalisten noteerden in de jaren vijftig dat de quiz een Amerikaans (tv-)format was.⁴⁰ Via CasualConc is vast te stellen in hoeverre journalisten vraag-en-antwoordspellen en hun presentatoren met

36 Yasu Imao, 'CasualConc' <<https://sites.google.com/site/casualconc/>> [geraadpleegd op 10-8-2016]. CasualConc heeft uitgebreidere functionaliteiten dan vergelijkbare programma's als AntConc.

37 Blaxill, 'Quantifying the language', 329.

38 Het precieze aantal woorden is vanwege OCR-fouten, die het totaal flink ophogen, niet precies vast te stellen. Zie ook Myriam C. Traub, Jacco van Ossenbruggen en Lynda Hardman, 'Impact analysis of OCR quality on research tasks in digital archives', in: Sarantos Kapidakis, Cezary Mazurek en Marcin Werla (red.), *Research and advanced technology for digital libraries. 19th international conference on theory and practice of digital libraries, TPDL 2015 Poznań, Poland, September 14–18, 2015, proceedings* (Cham, 2015), 252–263 <http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-24592-8_19> [geraadpleegd 12-10-2016].

39 Zie Nicoline van der Sijs (samensteller), 'Quiz', *Etymologiebank* <<http://etymologiebank.nl/>> [geraadpleegd op 23-2-2016] en Oxford English Dictionary, 'Quiz' <<http://www.oed.com/view/Entry/156832?rskey=buT9nU&result=1&isAdvanced=false#eid>> [geraadpleegd op 26-4-2016].

40 *Het Vrije Volk*, 15 februari 1952; *Gereformeerd Gezinsblad*, 8 maart 1957; *De Tijd*, 30 maart en 13 juli 1957.

een woord van buitenlandse komaf omschreven, of voor Nederlandse varianten opteerden. Dit laatste deden kranten soms uit ergernis over het overnemen van Amerikaanse woorden. Zo stelde *De Tijd* in maart 1957 over het woord 'quiz': 'Het ergste voor Nederland vinden wij voorlopig dat wij voor de komende decennia opgescheept zouden kunnen worden met weer een Amerikanisme. Wij zullen in dit blad voortaan alleen nog spreken van TV-wedstrijd.'⁴¹

Tabel 1 toont aan de hand van woordenlijsten hoe kranten quizpresentatoren door de tijd heen aanduidden. Kozen ze vaker voor de Anglo-Amerikaanse variant 'quizmaster', voor de Nederlandse vorm 'kwis-', 'programma-', 'spel-', 'wedstrijd-', 'kwisleider' dan wel 'kwismeester', of voor een mengeling van beide, namelijk 'quizleider', '-meester' of 'kwismaster'?⁴² Teneinde resultaten te vergelijken normaliseert dit artikel alle resultaten: het presenteert ook de frequentie van een vondst per miljoen woorden (PMW) – een score die berekend kan worden doordat CasualConc ook het totaal aantal woorden per decennium weergeeft.

Tabel 1. Frequentie van de woorden 'quizmaster', 'spel-' en 'wedstrijdleider' en 'quizleider'. Abs is absolute frequentie, PMW is frequentie per miljoen woorden.

	1950-1959		1960-1969		1970-1979		1980-1989	
	Abs	PMW	Abs	PMW	Abs	PMW	Abs	PMW
Quizmaster	216	528,7	582	546,4	354	329,5	333	248,0
Kwis-, programma-, spel-, wedstrijd- of kwisleider dan wel kwismeester	53	129,7	154	144,6	141	131,3	88	65,5
Quizleider/-meester	32	78,3	94	88,3	47	43,8	11	8,2
Kwismaster	0	0	1	0,9	57	53,1	59	43,9

Tabel 1 maakt inzichtelijk dat het woord 'quizmaster' in alle vier decennia veruit de populairste manier was om presentatoren van quizen aan te duiden. In de jaren vijftig wendden journalisten dit woord meer dan vier keer zo vaak aan als alle Nederlandse aanduidingen bij elkaar opgeteld. In de jaren zestig en zeventig gebeurde dit respectievelijk meer dan drie keer en circa twee-en-een-half maal zo vaak, in de jaren tachtig weer bijna vier keer zo vaak. De gemengde varianten 'quizleider' en 'kwismaster' waren nog minder populair.

Ook inzake het gebruik van het woord 'quiz' of een Nederlandse variant, 'kwis' of 'vraag-en-antwoordspel' of een equivalent daarvan, opteerden journalisten veel vaker voor de (Anglo-)Amerikaanse optie, laat tabel 2 zien.⁴³

41 *De Tijd*, 30 maart 1957.

42 Zie voetnoot 43 voor een toelichting op de gebruikte zoekopdracht. De vier varianten omvatten ook samengestelde woorden waar het zoekwoord deel van uitmaakte, zoals 'kro-quizmaster', alsmede de vrouwelijke varianten van de woorden, zoals 'wedstrijdleidster'. Daarnaast zijn woorden opgenomen die OCR-fouten bevatten maar duidelijk tot een van de zoekwoorden behoorden, zoals 'kro-quizmaster'.

43 Net als de woorden in tabel 1 mochten die in tabel 2 deel uitmaken van een ander

Tabel 2. Frequentie van synoniemen van de woorden 'quiz', 'kwis' en 'vraag-en-antwoord*', 1950-1989. Abs is absolute frequentie, PMW is frequentie per miljoen woorden.⁴⁴

	1950-1959		1960-1969		1970-1979		1980-1989	
	Abs	PMW	Abs	PMW	Abs	PMW	Abs	PMW
Quiz	1792	4385,9	3635	3412,7	2572	2394,3	1694	1261,5
Kwis	10	24,5	112	105,1	1716	1597,5	974	725,3
Vraag-en-antwoord*	149	364,7	107	100,5	37	34,4	29	21,6

De resultaten zijn ondubbelzinnig: de op woordenlijsten gebaseerde tabellen 1 en 2 maken duidelijk dat kranten puur door het gebruik van de woorden 'quiz' en 'quizmaster' hun lezers gedurende de gehele onderzoeksperiode impliciet duidelijk maakten dat het *format* tv-quiz een (Anglo-)Amerikaanse connotatie had. Gezien de geringe mate waarin (half-)Nederlandse synoniemen van het woord 'quiz' gebruikt werden, is het niet verrassend dat *De Tijd* in dezelfde maand waarin ze haar lezers beloofd had het woord quiz niet meer te gebruiken, deze belofte brak: hoe frequenter dit woord gebruikt werd, hoe ongebruikelijker het gebruik van een variant daarvan krantenlezers toegeschenen moet hebben.

Bij het doornemen van woordenlijsten dient beseft te worden dat woorden die frequent voorkomen niet noodzakelijkerwijs inzicht bieden in het vertoog over quizzes. De krantenartikelen in dit subcorpus raakten namelijk ook aan andere programma's en tv-formats. Dit was bijvoorbeeld het geval wanneer een tv-recensent meerdere programma besprak die hij de avond ervoor gezien had. Om meer inzicht in de context van specifieke woorden te krijgen die betrekking hadden op tv-quizzes zijn derhalve analyses uitgevoerd met de concordantie- en collocatie-functie. Deze bepalen respectievelijk welke woorden in de nabijheid van een of meer zoekwoorden voorkomen en hoe sterk de samenhang tussen een woord en een zoekwoord is.

Een gebruikelijke waarde waarin de sterkte van deze laatste samenhang uitgedrukt wordt is de Mutual Information- ofwel de MI-score. Deze staat voor de waarschijnlijkheid dat woorden alleen met elkaar colloceren, dus in een vaste combinatie voorkomen.⁴⁵ De nabijheid ofwel de afstand ten opzichte van het

woord, zoals 'vragenspelletje'.

44 Voor het genereren van deze tabel zijn in de woordenlijst per decennium alle synoniemen van 'quiz' in kaart gebracht waarin 'quiz', 'kwis' of 'vraag', 'vragen' en/of 'antwoord' voorkwam. Als een woord zowel 'quiz' of 'kwis' enerzijds en 'vraag', 'vragen' en/of 'antwoord' anderzijds bevatte is dit woord alleen in de categorie 'quiz' of 'kwis' overgenomen.

45 Hoe lager bij nul de MI-score, hoe waarschijnlijker het is dat de woorden bij toeval in elkaars nabijheid verschenen. Tony McEnery en Andrew Wilson, *Corpus linguistics. An introduction* (Edinburgh, 2001), 86.

zoekwoord bepaalt de onderzoeker zelf, hetzelfde geldt voor de minimumfrequentie en de minimale MI-score.⁴⁶

In alle collocatiebewerkingen in dit artikel is gezocht op 'quiz' of een equivalent daarvan. Hierdoor is met zekerheid te zeggen dat de resultaten betrekking hebben op het discours over quizen en niet op een ander thema. De lijst van equivalenten is samengesteld door per decennium een woordenlijst te genereren en daarbinnen te zoeken op 'quiz' en 'kwis'. Hierdoor worden alle woorden zichtbaar waar deze woorden onderdeel van uitmaakten, zoals 'tvquiz' en 'quizprogramma'.⁴⁷

Collocatie	Zoekwoord	Frequentie	PMW
21	tv-quiz	6	15,4
amerikaanse	tv-quiz	6	15,4
dollar	tv-quiz	6	15,4
tele-dubbel	quiz	8	20,5
000	tv-quiz	9	23,1
neemt	vara-quiz	10	25,6
teledubbel	quiz	11	28,2
bodegraven	quiz	13	33,3
schoolgeld	quiz	14	35,9
haal	quiz	15	38,4
eieren	quiz	15	38,4
kaas	quiz	15	38,4
boter	quiz	16	41
blaaser	quiz	17	43,6
bouwman	quiz	23	58,9
theo	quiz	24	61,5
waagt	quiz	24	61,5
johan	quiz	24	61,5
min	quiz	27	69,2
mies	quiz	31	79,4
plus	quiz	32	82
eerdmans	quiz	43	110,2

Aangaande de jaren vijftig bevinden zich onder de sterkste collocaties (MI>3) van het woord 'quiz' en zijn synoniemen de volgende interessante woorden. De meerderheid van de woorden in tabel 3 heeft betrekking op (delen van) de namen van quizmasters en -programma's. Een overzicht van de titels van die quizen

Aangaande de jaren vijftig bevinden zich onder de sterkste collocaties (MI>3) van het woord 'quiz' en zijn synoniemen de volgende interessante woorden.

De meerderheid van de woorden in tabel 3 heeft betrekking op (delen van) de namen van quizmasters en -programma's. Een overzicht van de titels van die quizen

46 Inzake nabijheid wordt bij alle bewerkingen in dit artikel de standaardinstelling gebruikt: een woord moet binnen vijf woorden links of vijf woorden rechts van het zoekwoord voorkomen. De minimumfrequentie van het voorkomen van een collocatie is ingesteld op vijf. In navolging van andere onderzoekers is, tot slot, de minimumgrenswaarde van de MI-score op drie gesteld. Zie bijv. Yufang Qian, *Discursive constructions around terrorism in The People's Daily (China) and The Sun (UK) before and after 9.11. A corpus-based contrastive critical discourse analysis* (New York, 2010), 118.

47 De volledige lijst met woorden die ten minste vijf keer in een van de vier decennia gebruikt werden is: avro-quiz, eerdmans-quiz, hobby-quiz, kwis, kwissen, ncrv-quiz, quiz, quiz-programma, quiz-programma's, quiz-show, quiz-shows, quiz-spel, quiz-uitzending, quiz-uitzendingen, quizen, quizzes, quizprogramma, quizprogramma's, quiz-show, quizshows, quizspel, quizen, quizzes, televisiekwis, televisiequiz, televisiequizes, tv-kwis, tv-quiz, tv-quizz, tv-quizen, tv-quizzes, tvkwis, tvquiz en vara-quiz.

en de naam van hun presentator, gebaseerd op het krantencorpus, is weergegeven in tabel 4. Merk op dat deze tabel het resultaat is van de aanpak waar dit artikel voor pleit, namelijk van het samenspel tussen computationele tekstanalyses en gericht zoeken en lezen van artikelen.

Tabel 4. Selectie van Nederlandse tv-quizen die startten in de periode 1950-1959.

Titel	Periode	Omroep	Presentator
Baantjesjagen	1955	VARA	Theo Eerdmans
Weet wel wat je waagt	1957-'58	VARA	Theo Eerdmans
Haal je schoolgeld terug	1957	AVRO	Cees de Lange
Boter, kaas en eieren	1957-'58	KRO	Jan Willem Hofstra
Van je familie moet je het hebben	1958-'59	AVRO	Mies Bouwman
Je neemt er wat van mee	1958-'60	VARA	Theo Eerdmans
Plus of min	1958-'59	NRCV	Johan Bodegraven
Teledubbel*	1959	KRO	Jan Blaaseren
			Paul van de Velde

*Deze quiz produceerde de KRO gezamenlijk met de Vlaamse omroep.

Alle andere termen – ‘21’, ‘Amerikaanse’, ‘000’, ‘dollar’ – hebben betrekking op Amerikaanse quizen. Dit kan inzichtelijk gemaakt worden door de resultaten in hun context weer te geven in de zogenaemde Keywords-in-Context-weergave (KWIC), onderdeel van de concordantiefunctiefunctionaliteit. Wanneer deze functionaliteit bijvoorbeeld de delen van de artikelen weergeeft waarin de frase ‘000’ voorkomt binnen de context van het zoekwoord waarmee het samenhangt, ‘tv-quiz’, dan zien de resultaten er als volgt uit.

Figuur 2. De frase ‘000’ in de context van het woord tv-quiz.⁴⁸

```

KWIC - 8 found in 1 files
1 oren, de leraar aan de Columbia Universiteit te New York, die in een haastig opgegeven 'Amerikaanse tv-quiz 129.000 dollar (f490.000) heeft
2 . Zij zat zondag te lunchen in een restaurant aan de Hoogstraat te Rotterdam, want zij heeft in een tv-quiz 16.000 dollar gewonnen. --t Was niet
3 0 dollar krijgen, een dit jaar, een volgend jaar en de derde in 1959.,, "y -j.v.,," Recordwinst in tv-quiz: 192.000 dollar Weet-al Robert
4 harles van Doren, de man die beroemd is geworden door zi.in winst van bijna 1500.000 in de beruchte tv-quiz „21“, is door de National
5 orkestleider Xavier Cugat heeft gisteren een getuigenverklaring afgelegd over zijn ervaringen in de tv-quiz „De 64.000 dollar uitdaging Cugat
6 n nieuwe grote spiegel , en nieuw groot vloerkleed kopen. 3 Zij won el 32.000 gulden in de Britse TV-quiz, over het onderwerp: de rosana van
7 o kostte aan deskundigen, die belast waren met de uitvoering van het programma ongeveer f20.000, de tv-quiz vergde een bedrag dat dichterbij de
8 uut Engelse commerciële TV contra Bryan Taylor. Deze Taylor moest nog één vraag beantwoorden in een TV-quiz voordat hij 32.000 gulden kon

```

In een oogopslag maakt figuur 2 duidelijk dat Nederlandse kranten hun lezers wezen op de hoge bedragen die kandidaten in Britse en met name Amerikaanse quizen wonnen.

Door collocatieresultaten nader te bestuderen aan de hand van een deel van de brontekst kan een onderzoeker zich snel een beeld vormen van de context waarin kranten woorden gebruikten. Het woord ‘21’ had betrekking op het bedrag dat in Amerikaanse quizen plaats had gevonden. In 1958 werd bekend dat producenten van de Amerikaanse quiz 21 (Nederlandse kranten

48 Het verschil tussen de frequentie van de collocaties (9) en de concordanties (8) wordt veroorzaakt doordat ‘000’ twee keer voorkomt in het eerste resultaat in de KWIC-weergave.

schreven de titel ook wel uit als *Twenty One* of *Twenty-One*) voorafgaand aan afleveringen de vragen die gesteld zouden worden aan kandidaten overhandigd hadden. Zij deden dit omdat ze ontdekt hadden dat bepaalde winnende kandidaten die week-na-week terugkeerden bij de kijkers in de smaak vielen. De onthulling mondde uit in een groot schandaal, toen bleek dat ook in andere quizzes op grote schaal bedrog was gepleegd.⁴⁹ In mijn dissertatie sta ik uitgebreider bij dit schandaal en Nederlandse reacties daarop stil. Hier volstaat het op te merken dat de resultaten van de corpus-linguïstische analyse aantonen dat het Nederlandse quizvertoog in de jaren vijftig zich expliciet tot Amerika verhiel. Dat ook het lezen van de krantenartikelen tot dit inzicht geleid zou hebben, doet niets af aan het feit dat het creëren van woordenlijsten in combinatie met het doornemen van een deel van de onderliggende bronteksten leidt tot een snelle exploratie van subcorpora – waarna eventueel besloten kan worden op specifieke thema's te focussen, zoals het quizschandaal.⁵⁰

De lijsten met collocaties van quiz en synoniemen daarvan die onttrokken zijn aan de subcorpora van de jaren zestig, zeventig en tachtig bevatten ieder minder interessante woorden dan die van de jaren vijftig. In alle drie de lijsten nemen vooral woorden uit de titels van quizzes, namen van presentatoren en algemene, historisch gezien niet-onderscheidende woorden om quizzes te beschrijven als 'deelnemer', 'kandidaten' en 'presentator' een prominente positie in. Het woord '1000' colloceert sterk met quiz in de jaren zestig. Duizend gulden – min een cent, opdat er geen belasting betaald hoefde te worden – was het bedrag dat kandidaten aan Nederlandse quizzes vanaf eind jaren vijftig maximaal konden winnen.⁵¹ Het blijkt dat dit woord een sleutelpositie innam in heftige discussies over het prijzengeld. Onder verwijzing naar het quizschandaal, presenteerde de pers deze – in internationaal opzicht – relatief gematigde maximale prijzensom in Nederlandse quizzes als waarborg tegen 'Amerikaanse toestanden'.⁵² De conclusie van de collocatie-analyse is dat met name veel berichten uit de jaren vijftig relevant blijken aangaande de historische onderzoeksvraag, daar in die periode meerdere woorden die verband hielden met het Amerikaanse schandaal sterk met 'quiz' of een synoniem samenhangen.

De concordantiefunctie van CasualConc biedt een interessante aanvulling op de collocatiemodus. Met deze functie kan de vraag beantwoord worden in welke mate Nederlandse kranten expliciet verwezen naar Amerikaanse quizzes. Redelijkerwijs valt aan te nemen dat de kans dat artikelen met zulke verwijzingen ook uitspraken over Amerika bevatten groter is dan wanneer een derge-

49 Zie met name DeLong, *Quiz craze*; Olaf Hoerschelmann, *Rules of the game. Quiz shows and American culture* (Albany, 2006).

50 Ramsay, *Reading machines*, 17.

51 Zie ook Huub Wijfjes, VARA. *Biografie van een omroep* (Amsterdam, 2009), 279.

52 Bijvoorbeeld *Telegraaf*, 14 november 1959; *Het Vrije Volk*, 16 november 1959; *De Tijd De Maasbode*, 28 november 1961.

lijke verwijzing ontbreekt. Ter vergelijking is ook onderzocht hoe vaak kranten repten van quizzes afkomstig uit andere landen of, in het geval van Vlaanderen, uit een ander landsdeel. In tabel 4 zijn de geografische adjectieven die een of twee woorden voorafgaand aan de woorden 'quiz' of 'kwis' of een woord waarin een van deze woorden voorkwam per decennium weergegeven. Die gevallen waarin twee geografische adjectieven in combinatie gebruikt werden zijn voor beide locaties geteld.⁵³ Een voorbehoud bij tabel 5 – dat onverkort bij de andere tabellen in dit artikel gemaakt moet worden – is dat zij inzicht biedt in een klein, specifiek deel van het vertoog over tv-quizzes. Nadere bestudering van het totale corpus is noodzakelijk om meer licht te werpen op geografische verwijzingen. Alleen dan kunnen complexe historische vragen beantwoord worden zoals: besteedden journalisten ook op meer impliciete wijze aandacht aan de herkomst van quizzes?

Tabel 5. Cumulatieve frequentie van geografische adjectieven voorafgaand aan 'quiz' en 'kwis' (of woorden waar zij deel van uitmaakten), 1950-1989. PMW is per miljoen woorden.

Tabel 5 leert dat 'Nederlandse' in elk decennium tot de drie vaakst genoem-

	1950-'59		1960-'69		1970-'79		1980-'89	
	Absoluut	PM W	Absoluut	PM W	Absoluut	PM W	Absoluut	PM W
Amerikaanse	35	89,7	20	19,4	10	9,5	4	3
Duitse	25	64,1	32	31	7	6,6	5	3,8
Nederlandse	14	35,9	35	33,9	7	6,6	20	15,1
Belgische	7	17,9	19	18,4	5	4,7	2	1,5
Vlaamse	7	17,9	8	7,7	0	0	0	0
Engelse	6	15,4	3	2,9	1	0,9	8	6
Italiaanse	6	15,4	1	1	0	0	0	0
Franse	1	2,6	5	4,8	1	0,9	0	0
Oostenrijkse	1	2,6	3	2,9	1	0,9	0	0

de geografische adjectieven behoort. Gezien het feit dat omroepen – niettegenstaande het overnemen van vele quizzes uit het buitenland – het grootste deel van hun quizzes in Nederland produceerden en opnamen, is dit geen verrassing. De binnenlandse productie vormt tegelijkertijd de reden dat journalisten dit adjectief niet nog veel vaker gebruikten: dat een programma uit het buitenland afkomstig was, achtten zij dit vermeldenswaardig; een Nederlands programma op de Nederlandse televisie daarentegen was de standaard.

Uit de verwijzingen in tabel 5 valt daarnaast op te maken dat Ameri-

53 Dit geldt voor drie 'Belgisch-Nederlandse quiz'- en drie 'Vlaams-Nederlandse quiz'-verwijzingen in de jaren vijftig en voor vier 'Belgisch-Nederlandse quiz'-verwijzingen in de jaren zestig

ka en Duitsland veruit de belangrijkste buitenlandse referentiepunten waren wanneer journalisten quizzes in de jaren vijftig, zestig en zeventig via geografische adjectieven expliciet met een land of regio in verband brachten. Amerikaanse quizzes kwamen in de jaren vijftig als gezegd naar voren in artikelen over het quizschandaal en het hoge prijzengeld dat in de Amerikaanse quizzes gewonnen kon worden. Wanneer de resultaten in het KWIC-menu doorgenomen worden, blijkt dat journalisten ook aan Italiaanse quizzes refereerden vanwege de grote sommen geld die kandidaten konden winnen. Duitse quizzes werden besproken omdat ze in delen van Nederland ontvangen konden worden, Nederlandse omroepen ze soms uitzonden en er ook af en toe Nederlandse kandidaten aan meededen.

Bij het doornemen van de overige resultaten in de KWIC-weergave blijkt dat veel artikelen verwezen naar de herkomst van de formats waarop Nederlandse quizzes gebaseerd waren: in elk decennium benoemden journalisten en recensenten dat Nederlandse quizzes schatplichtig waren aan of zelfs volledig geënt waren op buitenlands voorbeelden. Alle acht verwijzingen naar Engelse quizzes in de jaren tachtig hadden bijvoorbeeld betrekking op de *Zomerquiz* van de VARA die was 'afgekeken van de Engelse Ultraquiz'.⁵⁴ Het woord 'overgenomen' in tabel 6 – die later wordt toegelicht – onderstreept deze uitkomst. Lezing van de artikelen leert dat diverse journalisten Nederlandse omroepen om deze reden geregeld van ideeënarmoede en intellectuele diefstal betichtten. Dit deden ze met name vanaf de jaren zestig. Een journalist omschreef het veelvuldig overnemen van buitenlandse quizzes in 1961 bijvoorbeeld als 'testimonium paupertatis van de vaderlandse televisie'.⁵⁵

Tabel 5 laat voorts zien hoe, op referenties aan Franse quizzes na, het aantal geografische verwijzingen in de twee decennia na de jaren vijftig afnam. De hoeveelheid verwijzingen naar Amerikaanse en Duitse quizzes daalde in de jaren tachtig nog verder, terwijl de frequentie van het aantal verwijzingen naar Engelse en Nederlandse quizzes toen enigszins aantrok. Dit kan erop wijzen dat tussen 1950 en 1990 het aantal Nederlandse tv-quizzes gebaseerd op of geïnspireerd door buitenlandse quizzes afnam. Op basis van lezing van de artikelen lijkt dit onwaarschijnlijk: omroepen bleven quizzes *en masse* naar buitenlandse voorbeelden modelleren, ook in de jaren zeventig en tachtig. Een andere verklaring is dat journalisten er in de loop van deze periode steeds minder voor voelden de herkomst van een programma expliciet te benoemen, bijvoorbeeld omdat zij het als bij hun publiek bekend beschouwden dat bepaalde quizzes uit het buitenland afkomstig waren. Zo stelde *De Telegraaf* in 1989 dat 'het idee [van quizzes] vrijwel altijd uit het buitenland afkomstig' is.⁵⁶ De helft van alle programma's op de Nederlandse tv zou volgens een ander artikel rechtstreeks

54 Onder meer *Het Vrije Volk*, 26 april 1984.

55 *De Telegraaf*, 10 juli 1961

56 *De Telegraaf*, 21 januari 1989.

uit Amerika, Duitsland en Engeland komen.⁵⁷

Naast geografische beschrijvingen gebruikten journalisten andere beschrijvende en ook evaluatieve adjectieven en bijwoorden om quizzes te bespreken, zo blijkt uit de quiz-collocatielijsten. Deze woorden kunnen inzicht geven in het sentiment van journalisten en daarmee mogelijk – indirect – ook in oordelen over en referenties aan de landen waar ze quizzes mee associeerden. Een voorbeeld volstaat om dit te onderstrepen. Eind jaren zeventig uitte een *Nieuwsblad van het Noorden*-journalist kritiek op de hierboven aangehaalde ideeënarmoede van Nederlandse omroepen. In een adem merkte hij op dat de Verenigde Staten een belangrijk model waren voor Nederlandse omroepen aangaande quizzes: 'Want hemeltje lief wat heb ik al een "nieuwe quizzes" op het scherm gezien die ik tien jaar of nog langer geleden al in (bij voorbeeld) de Verenigde Staten aanschouwde!'⁵⁸ Merk overigens op dat dit voorbeeld ironie bevat. Dit is een stijlfiguur die niet goed onderscheiden kan worden middels corpuslinguïstische analyses – een aanvullende reden om computationele uitkomsten te contextualiseren door naar (delen van de) brontekst te kijken.

Het woord 'nieuwe' – al dan niet ironisch gebruikt – is een van de adjectieven en bijwoorden die in ten minste een decennium minimaal vijf keer in de nabijheid van het woord 'quiz' of een synoniem van 'quiz' voorkwamen en die met dat woord colloceerden (MI>3). Een overzicht van deze woorden is weergegeven in tabel 6. Ter vergelijking zijn de frequenties en MI-waardes in alle decennia weergegeven, ook wanneer zij lager waren dan respectievelijk 5 en 3. Alle frequenties in tabel 6 gaan over collocaties van 'quiz', daar die het meest frequent voorkwamen en het sterkste waren. Naast de absolute (A) en de relatieve frequentie (PMW) geeft tabel 6 ook weer hoe vaak een woord direct links van het zoekwoord voorkwam (L1). In dat geval is over een deel van de woorden – namelijk dat deel dat eindigt op 'e' – met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te zeggen dat ze een adjectief waren.

Meerdere zaken lopen in het oog. Een eerste interessant resultaat is het voorkomen van de woorden 'harde', 'harder' en 'keiharde' – woorden waarvan de betekenis in de context van quizartikelen niet direct duidelijk is. Het bekijken van de artikelen in de KWIC-weergave leert dat journalisten het woord 'hard' of een afgeleide vorm daarvan bijna altijd tussen enkele of dubbele aanhalingstekens plaatsten, alsof ze het woord ook maar overgenomen hadden – al maakten ze nooit duidelijk van wie of wat. Uit de artikelen waarin journalisten en programmamakers de term toelichtten, is af te leiden dat de term een spannende, competitieve opzet van quizzes behelsde. Dit in contrast met de gezels-

57 *Leeuwarder Courant*, 31 december 1982 stelde dat columnist Eduard Visser dit de week ervoor in dagblad *De Typhoon* beweerd had. Zie ook *De Telegraaf*, 11 juni 1979 en 12 juli 1986.

58 *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 april 1978.

Woord	1950-1959			1960-1969			1970-1979			1980-1989		
	A	L1	PMW	A	L1	P M W	A	L1	P M W	A	L1	P M W
gezellige	(2)	(1)	5,1	(5)	(1)	4,8	3	3	2,8	0	0	0
goed	(11)	(0)	28,2	(20)	(0)	19,4	(18)	(0)	17	35	25	26,4
harde	8	6	20,5	20	17	19,4	4	3	3,8	0	0	0
harder	0	0	0	5	0	4,8	0	0	0	0	0	0
intellectueel/ -ele	0	0	0	2	2	1,9	0	0	0	5	3	3,8
keiharde	2	2	5,1	10	7	9,7	5	5	4,7	0	0	0
leuke	0	0	0	5	2	4,8	8	6	7,6	(2)	(1)	1,5
moelijker	0	0	0	0	0	0	5	0	4,7	0	0	0
nieuwe	87	67	223	191	159	184,9	81	53	76,6	(42)	(29)	31,6
overgenomen	2	0	5,1	8	(5)	7,7	0	0	0	0	0	0
populair	(3)	(0)	7,7	(7)	(0)	6,8	(5)	(0)	4,7	3	0	2,3
populaire	(7)	(7)	17,9	(6)	(4)	5,8	11	6	10,4	7	4	5,3
spannende	6	3	15,4	(3)	(2)	2,9	7	5	6,6	0	0	0
succes	(7)	(0)	17,9	(13)	(0)	6	(6)	(0)	5,7	10	0	7,5
vrolijke	0	0	0	6	3	5,8	(2)	(1)	1,9	2	1	1,5

Tabel 6. Adjectief- en bijwoordcollocaties in de nabijheid van 'quiz' (5L5R). PMW is per miljoen woorden. Legenda: Vet representeert een MI-score hoger dan 4; regulier een score tussen 3 en 4; tussen haakjes een score lager dan 3.

lige, ontspannen sfeer die de meeste andere Nederlandse quizen kenmerkte. Volgens een journalist was de quiz *Je neemt er wat van mee* (VARA, 1958-1960) bijvoorbeeld hard: het was 'geen spelletje, maar een voor de deelnemers zeer inspannende bezigheid'.⁵⁹ In harde quizen moesten kandidaten zich flink inspannen om prijzengeld te winnen; bij een fout antwoord konden

ze een deel van dat geld ook weer verliezen.⁶⁰ Het halfbakken jureren dat andere Nederlandse quizen kenmerkte, was het tegenovergestelde van harde quizen, waarin over antwoorden niet te delibereren viel.⁶¹ In de jaren zestig werden enkele Nederlandse quizen 'harder', daarom kwam dit woord in dit decennium relatief vaak voor en hing het sterk samen met 'quiz'.⁶²

De woorden 'harde', 'harder' en 'keihard' werden ook aan Amerika gekoppeld. Journalisten en geïnterviewde programmamakers reserveerden de term namelijk het vaakst voor de quizen *Willens en wetens* (VARA, 1961/'62) en *Kom er maar eens achter* (AVRO, 1961/'62).⁶³ Kranten merkten op dat beide quizen gebaseerd waren op Amerikaanse quizen, respectievelijk *Twenty One* en

59 *De Telegraaf*, 10 november 1958.

60 *Het Vrije Volk*, 31 december 1968. Zie ook Wijfjes, VARA, 278-79.

61 Bijvoorbeeld *Het Vrije Volk*, 24 juni 1960 en 19 oktober 1963.

62 *Het Vrije Volk*, 14 maart en 8 april 1961; *De Telegraaf*, 11 april 1961; *Het Vrije Volk*, 8 juli 1961.

63 Bijvoorbeeld *Friese Koerier*, 6 en 18 september 1961; *De Tijd De Maasbode*, 28 november 1961; *Het Vrije Volk*, 14 september 1963.

Concentration. De ‘hardheid’ werd dus uit de Verenigde Staten geïmporteerd.⁶⁴

Ten tweede springt uit tabel 6 dat er slechts weinig adjectieven en bijwoorden geregeld in de nabijheid van ‘quiz’ gebruikt werden die sterk met dit woord samenhangen. Dit zou voort kunnen komen uit het feit dat het een journalistieke stelregel is adjectieven te vermijden.⁶⁵ Hoe dan ook bemoeilijkt deze bevinding het trekken van verstrekkende conclusies.

Ten slotte valt op dat in tabel 6 louter neutraal-beschrijvende en positieve woorden voorkomen: journalisten gebruikten negatieve adjectieven en bijwoorden weinig frequent in sterke samenhang met ‘quiz’. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat quizzers een goede pers hadden. Lezing van alle artikelen leert dat dit allesbehalve het geval was. Vanaf de jaren zestig tot aan het einde van de onderzoeksperiode namen journalisten onder meer de – in hun ogen – overdaad aan tv-quizzers veelvuldig op de korrel, alsmede het niveau van de vragen die daarin gesteld werden. Dit niveau overschreed in de meeste quizzers de deurdrempel niet, aldus de kritiek, die met name in de jaren zeventig schriller van toon werd.⁶⁶ Zo omschreef een recensent quizzers als de ‘geestelijke bezetters van Nederland in de jaren zeventig’; een andere journalist noemde quizzers exemplarisch voor de ‘de geestelijke leegte’ van dat decennium.⁶⁷ Journalisten van *alle* kranten deelden deze kritiek, onafhankelijk van de ideologische signatuur van de krant.

De vaststelling dat krantenberichten door de bank genomen allesbehalve positief waren over tv-quizzers onderstreept andermaal dat contextualisering vereist is voordat conclusies uit resultaten van computationele analyses getrokken kunnen worden. Dit contextualiseren kan deels computationeel geschieden, en niet alleen door een deel van de brontekst in het KWIC-menu te tonen. Wanneer bijvoorbeeld ook een overzicht gegenereerd wordt van alle collocaties van ‘quiz’ en synoniemen daarvan die vaker dan twee (in plaats van vijf) keer voorkomen, worden negatieve woorden als ‘domme’, ‘eenvoudig’, ‘onnozel’ en ‘oppervlakkig’ wel zichtbaar.

64 Zie bijvoorbeeld *De Telegraaf*, 16 februari, 11 april en 8 juni 1961; *Het Vrije Volk*, 14 maart, 8 april en 8 juli 1961.

65 Zo schrijft het stijlboek van *NRC Handelsblad* voor: ‘Wees kritisch bij het gebruik van bijvoeglijk naamwoorden (adjectieven). In het algemeen geldt dat we adjectieven alleen gebruiken als ze informatie toevoegen.’ *NRC Handelsblad*, ‘NRC Stijlboek’ <<https://apps.nrc.nl/stijlboek/bijvoeglijk-naamwoord-en-bijwoord>> [geraadpleegd op 28-7-2016]; Gary Marcus en Ernest Davis, ‘Eight (no, nine!) problems with big data’, *The New York Times* (6 april 2014), alhier punt 8 <<http://www.nytimes.com/2014/04/07/opinion/eight-no-nine-problems-with-big-data.html>> [geraadpleegd op 1-9-2014].

66 Dit werd letterlijk beweerd door tv-recensent Leo Derksen in *De Telegraaf*, 19 november 1979.

67 Respectievelijk *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 mei 1975 en *Leeuwarder Courant*, 28 mei 1975.

Conclusie

Dit artikel heeft aan de hand van concrete voorbeelden getoond hoe een computationeel onderzoeksinstrument historisch onderzoek kan verrijken. Daarbij geldt: hoe 'schoner' het corpus, hoe beter de resultaten van computationele analyses doorgaans zijn. Via het digitale KB-krantenarchief en de *ngramviewer* is snel vast te stellen wanneer kranten over tv-quizen schreven. Met CasualConc is vervolgens corpus-linguïstische informatie te onttrekken aan een subcorpus van krantenartikelen die over tv-quizen berichtten in dit tijdvak, 1950-1989. Een instrument als CasualConc kan op meerdere wijzen licht werpen op een corpus, waardoor historisch interessante onderdelen daarvan naar de voorgrond gebracht worden.

Het genereren van woordenlijsten levert tamelijk algemene inzichten op in het gebruikte vocabulaire. Hierdoor krijgt een onderzoeker voeling met het taalgebruik in een periode. Er kan bijvoorbeeld bepaald worden hoe vaak journalisten voor Nederlandse of voor buitenlandse varianten van een woord kozen. Bovendien tonen woordenlijsten hoe groot het percentage van een corpus is dat uit voor de onderzoeker minder interessante woorden bestaat, zoals stopwoorden.

Waar woordenlijsten een goede manier zijn om data ongestuurd te benaderen, bieden collocatie- en concordantie-analyses de mogelijkheid om via zoekwoorden gestuurd specifiekere informatie uit een corpus te distilleren. Collocatielijsten tonen hoe kranten tv-quizen in ieder geval in de jaren vijftig sterk met de Verenigde Staten in verband brachten. De resultaten kunnen gecontextualiseerd worden door een deel van de brontekst te bekijken in de concordantiemodus. Deze modus biedt ook de optie naar expliciete geografische verwijzingen te zoeken. Een concordantie-analyse leert dat journalisten gedurende de gehele onderzoeksperiode quizen (of woorden waar 'quiz' of 'kwis' deel van uitmaakte) relatief vaak met Amerika associeerden ten opzichte van andere landen en regio's. Dit ondersteunt de bevinding dat Nederlandse journalisten het format tv-quiz met Amerika in verband brachten.

Concluderend is het beeld dat uit de computationele analyses van het corpus oprijst tweeledig. Enerzijds wijzen deze analyses niet alleen uit *dat* journalisten quizen met Amerika in verband brachten – zowel impliciet als expliciet. Zij informeren de onderzoeker bovendien *rond welke thema's* journalisten dat deden, bijvoorbeeld de hoogte van het prijzengeld en het quizschandaal. Deze uitkomsten kunnen een onderzoeker sterken in de keuze voor een bepaald onderzoeksthema – juist wanneer een corpus niet in zijn geheel gelezen kan worden.

Anderzijds zijn de uitkomsten van bepaalde computationele bevindingen compleet in tegenspraak met de analyse gebaseerd op lezing van alle onderliggende krantenartikelen. Deze incongruentie kan niet verklaard worden uit

een al te gretige interpretatie van bevindingen door een onderzoeker.⁶⁸ Deze verklaring gaat er namelijk aan voorbij dat enkele uitkomsten überhaupt maar één interpretatie toelaten – zoals het uitblijven van negatieve woorden in tabel 6. Het is juist om te stellen dat, zeker als de uitkomsten van computationele analyses berusten op relatief weinig data – iets dat bijna per definitie zo is met taal, zeker wanneer het percentage stopwoorden in ogenschouw genomen wordt – de uitkomsten van computationele analyses vergeleken moeten worden met het lezen van de onderliggende teksten.⁶⁹ Het is aan te bevelen dat in de presentatie van historische analyses op dit samenspel tussen computationele en ‘klassieke’ analyse gereflecteerd wordt, bijvoorbeeld via een vingeroefening zoals in dit artikel gepresenteerd. Alleen door op deze wijze hun inzichten wereldkundig te maken te maken, kunnen historici tot *best practices* komen en de vruchten plukken van de voortgaande bronnendigitalisering en ontwikkeling van computationele onderzoeksinstrumenten.

68 Zie bijvoorbeeld D. Sculley en Bradley M. Pasanek, ‘Meaning and mining. The impact of implicit assumptions in data mining for the humanities’, *Literary and Linguistic Computing* 23 (2008), 409–424.

69 Vgl. Marc Hijink, ‘Mijn telefoon begrijpt me niet’, *NRC Handelsblad* 28 november 2015, W4-5. In dit artikel stelt Antal van den Bosch: ‘De Amerikaanse taalkundige Zipf berekende dat het meest frequent voorkomende woord twee keer zo vaak voorkomt als het op één na meest gebruikte woord.’

De Vietnam Oorlog en de geschiedenis van Vietnam:

Verschuivende perspectieven

Dr. Pieter Meulendijks

De Vietnam Oorlog¹

Afbeelding 1: Vrouwen van de Taybevolking uit de buurt van Dien Bien Phu klimmen in hun 'zondagse' kleren op een Franse tank op steunpunt Eliane 2 in Dien Bien Phu (foto P. Meulendijks 2008).

Een veelgehoorde opvatting is dat de oorlogen die tussen 1945 en 1975 in Vietnam woedden en die alleen al tussen 1963 en 1975 drie miljoen Vietnamezen het leven kostten grotendeels uit de herinnering van de Vietnamezen zijn verdwenen. Vaak verwijst men dan naar het grote aantal jongeren dat later is geboren. In materieel opzicht – men denke aan het herstel van de bruggen, een groot deel van het landschap, de steden en de dorpen en natuurlijk ook aan de snelle economische ontwikkeling van de laatste decennia – heeft Vietnam de oorlog ondertussen wel achter zich gelaten. Er zijn echter nog steeds grote effecten op het gebied van het milieu en de gezondheid. Bovendien vindt de mentale en geschiedkundige verwerking van de Vietnam Oorlog van de jaren zestig en zeventig (of De Amerikaanse Oorlog of De oorlog voor nationale redding tegen de Amerikanen, zoals de officiële aanduidingen van de Vietnamese communistische regering zijn) nog steeds volop plaats. De mentale verwerking blijkt uit de vele herdenkingstekens en grafvelden die naar de oorlog verwijzen met het

1 Deze tekst is vooral gebaseerd op: Pieter Meulendijks, *Een nieuwe geschiedenis van Vietnam* (Zoetermeer 2016) 932 blz. Ik beperk het aantal literatuurverwijzingen en verwijs in de hierna volgende noten vooral naar mijn studie.

opschrift 'Het vaderland is je voor altijd dankbaar'. Het zijn beelden die men overal in het land aantreft. Veel dorpen hebben zo'n begraafplaats met tussen de vijftig en honderd graven. Wat buitenstaanders vaak niet weten is dat een deel leeg is en dat de doden voor wie deze graven zijn bestemd voor veel Vietnamezen in een soort schemergebied tussen leven en dood moeten verblijven. Zij zijn 'een verkeerde dood' gestorven en kunnen daardoor geen rust vinden in de sfeer van de voorouderverering, die voor de Vietnamezen erg belangrijk is. Maar naast deze specifieke 'onvoltooide herinnering' kunnen wij ook vaststellen dat westerse en Vietnamese historici onverkort veel aandacht hebben voor de Vietnam Oorlog. Daardoor verandert de herinnering aan de oorlog en voor een deel onder invloed hiervan het beeld van het hele Vietnamese verleden. In dit artikel staat centraal wat de belangrijkste verschuivingen in de beeldvorming zijn, wat het verband is tussen de nieuwe visies op de Vietnam Oorlog en het Vietnamese verleden en hoe wij de nieuwe inzichten kunnen verklaren.

In de westerse geschiedschrijving over de Vietnam Oorlog vindt op dit moment een verschuiving plaats van een overwegend Americacentrisch beeld, waarbij historici vooral op zoek waren naar de diepere krachten die zorgden voor de Amerikaanse interventie, naar grotere aandacht voor de drijfveren van persoonlijke aard van de beleidsmakers en naar de internationale en de Vietnamese achtergronden. Dit houdt verband met het einde van de Koude Oorlog, waarin de nadruk lag op de ideologische drijfveren van de twee antagonistische wereldblokken onder leiding van de Verenigde Staten en de Sovjetunie, de hiermee verbonden groeiende aandacht voor de relatief grote invloed van kleine staten, de inbreng van wetenschappen zoals de psychologie en de antropologie en het beschikbaar komen van nieuwe bronnen. Een eerste conclusie is dat politici en militairen vaak op basis van (egoïstische) kortetermijnbelangen handelden. En dat gold zowel voor de politici in het Westen als voor die van communistische zijde. Veel van de oudere geschiedschrijving was ook vooral geschreven vanuit het perspectief van Washington. Dankzij nieuwe bronnen, die afkomstig zijn uit archieven in Vietnam, Oost-Europa, Rusland en China,²

2 Tot de nieuwe Vietnamese informatie die de afgelopen jaren beschikbaar is gekomen behoren bronnen in Ho Chi Minhstad over de regering van Zuid-Vietnam, archiefstukken in Noord-Vietnam die betrekking hebben op de eerste minister en de Nationale Vergadering en vrijgegeven – en dus van overheidswege gecontroleerde – bronnenverzamelingen van de Vietnamese Arbeiderspartij. De archieven van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie en de meeste archieven van de Arbeiderspartij blijven echter grotendeels gesloten. Zie: Matthew Masur en Edward Miller, 'Saigon revisited. Researching South Vietnam's Republican era (1954-1975) at archives and libraries in Ho Chi Minh City', in: The Cold War International History Project (CWIHP), oktober 2006, www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Saigon-Masur_Miller.pdf; Sophie Quinn-Judge, 'Through a glass darkley. Reading the history of the Vietnamese Communist Party, 1945-1975', in: Mark Philip Bradley en Marilyn B. Young (red.), *Making sense of the Vietnam*

is nu een meer afgewogen beeld van de oorlog mogelijk met aandacht voor de inschattingen en plannen van de leiders in Hanoi, Saigon, de Sovjetunie en de Volksrepubliek China. Daarmee zij niet gezegd dat de Amerikaanse opvatting dat de president van Noord-Vietnam Ho Chi Minh een rol vervulde in een internationaal communistisch offensief onder leiding van Moskou of de militaire en economische steun die Zuid-Vietnam van de Verenigde Staten daarom ontving geen rol speelden, maar daar mag een beschrijving zich niet toe beperken.

De mijns inziens belangrijkste verandering betreft de grotere aandacht voor de Vietnamese context. Dat betekent in de eerste plaats dat de leiders van Noord- en Zuid-Vietnam niet meer louter worden getypeerd als kleurloze epigonen in het spanningsveld van de Koude Oorlog. Zoals de Vietnamese historicus Huynh Kim Khanh in 1987 schreef: Vietnam gold 'als een slagveld of een stuk onroerend goed waarover gevochten moet worden' en de mensen daar 'als passieve omstanders in een historisch proces dat op een andere plaats wordt bedacht'. Er is nu aandacht voor hun binnenlandse achtergronden, voor discussies en confrontaties tussen de leiders in Noord en Zuid en voor spanningen tussen de Vietnamese leiders en de grootmachten.³

Een belangrijke wijziging betreft het beeld van de binnenlandse politiek en de strategie van de Democratische Republiek Vietnam (het communistische Noord-Vietnam). Het oude monolithische beeld van de communistische historici en van een deel van de westerse intelligentsia van een eensgezind leiderschap met een patriottistisch gemotiveerde bevolking wordt steeds meer vervangen

Wars. Local, national and transnational perspectives (Oxford 2008) 111-135. De nieuwe bronnen uit Oost-Europa zijn vooral afkomstig uit Oost-Duitsland en Hongarije. Zie vooral: Martin Grossheim, *Die Partei und der Krieg. Debatten und Dissens in Nord Vietnam* (Berlijn 2009); Martin Grossheim, 'Fraternal support. The East German "Stasi" and the Democratic Republic of Vietnam during the Vietnam War', in: The Cold War International History Project Working Papers Series (september 2014) 1-31, waarin hij gebruikmaakt van de archieven van het vroegere Oost-Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken en het ministerie van Staatsveiligheid (Stasi). Voor de Russische bronnen: Ilya V. Gaiduk, *Confronting Vietnam. Soviet policy toward the Indochina conflict, 1954-1963* (Washington 2003) en Ilya V. Gaiduk, *The Soviet Union and the Vietnam War* (Chicago 1996). Voor de Chinese bronnen: Chen Jian, 'China's involvement in the Vietnam War, 1964-1969', *The China Quarterly* 142(1995) 357-387; Chen Jian, *Mao's China and the cold war* (Chapel Hill 2001); Qiang Zhai, 'Beijing and the Vietnam conflict, 1964-1965. New Chinese evidence', in: CWIHP. Virtual Archive. Issues 6-7(1995-1996) 233-250; Qiang Zhai, *China and the Vietnam Wars 1950-1975* (Chapel Hill 2000).

³ Voor de oude en nieuwe historiografie van de Vietnam Oorlog vooral: Pieter Meulendijks, 'Orthodoxen, revisionisten en postrevisionisten over de Amerikaanse interventie in de Vietnam Oorlog', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117(2004) 361-388; Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 520-526. Verder: Huynh Kim Khanh, 'The making and the unmaking of "Free Vietnam"', *Pacific Affairs* (1987) 473-484, aldaar 474.

door de visie dat de leiders soms sterk van mening verschilden over de te volgen koers. Zelfs bij het patriottisme worden vraagtekens geplaatst. Het wordt ook steeds duidelijker dat een groep communisten onder leiding van partijsecretaris Le Duan en zijn naaste medewerker Le Duc Tho die bewust op een oorlog afkoerste aan het begin van de jaren zestig gematigder communisten, onder wie president Ho Chi Minh en minister van Defensie Vo Nguyen Giap, op een zijspoor zette en een politiestaat vestigde, die, naarmate de verwachte snelle grote overwinning in Zuid-Vietnam uitbleef steeds repressiever werd. In het oudere naïeve positieve beeld van de politieke werkelijkheid in Noord-Vietnam werden de communistische leiders in Hanoi niet zelden voorgesteld als de wegbereiders van een wereld van vrede en geluk, omdat zij zich in naam van het Vietnamese volk tegen het 'westerse imperialisme' keerden. Dat is vervangen door de visie dat de bevolking niet alleen elke vorm van politieke en culturele vrijheid ontbeerde maar dat de economische maatregelen (landhervorming en collectivisatie) die de communisten na 1954 doorvoerden voor een economische ramp zorgden. Het is een beeld van ideologische onenigheid, persoonlijke rivaliteiten en botte machtsstrijd.

Een vergelijkbare nuancering zien wij in de westerse historiografie ten aanzien van Ngo Dinh Diem, die van 1954 tot 1963 de leider was van het met het Westen verbonden Zuid-Vietnam. Hij heeft geen goede pers in de westerse en communistische historiografie. Veelal werd en wordt hij in simplistische en karikaturaal aandoende beelden geschetst als een door traditionele opvattingen gestuurde, wereldvreemde en elitair denkende of handelende figuur. Op basis van Zuid-Vietnamese staatsarchieven, die sinds 1992 mondjesmaat in het huidige Vietnam kunnen worden geraadpleegd, blijkt dat hij een veel complexere en tragischere figuur was dan men vroeger veronderstelde. Hij was zeker een voorstander van een autocratisch politiek systeem, was arrogant en vooringenomen. Hij was echter geen traditionele Vietnamese ambtenaar of een dwaze en koppige tiran, maar wel een toegewijde anticommunist, een natiebouwer en een – zij het falende – architect van de modernisering van Vietnam. Diem was vastbesloten dat veranderingen noodzakelijk waren en dat Vietnam versterkt moest worden. Hij had wel degelijk een visie op de totstandkoming van een Vietnamese natie. Diem koos niet voor het liberale individualisme of het communistische collectivisme maar wel voor een opvatting die hij ontleende aan het confucianisme en het westerse personalisme waarbij de gemeenschap centraal stond. Verder probeerde hij de afhankelijkheid van de Verenigde Staten te verminderen, omdat die de opbouw van een krachtige zelfbewuste natie juist verzwakten, maar een land naar hun evenbeeld wilden creëren. Hij liep dan ook zeker niet aan de leiband van Amerikaanse regeringen, zoals men vroeger meende, en nam vaak onafhankelijk van hen of tegen hun zin in besluiten. Een van de belangrijkste recente bevindingen is dat in deze 'clash' over natievorming en modernisering een van de hoofdoorzaken van de tegenstelling tussen Diem en de regering-Kennedy lag en uiteindelijk tot gevolg had dat deze Amerikaanse regering een staatsgreep door Vietnamese militairen goedkeurde. Het conflict hield geen verband met de Koude Oorlog, want daarover waren zij het in grote

lijnen wel eens. Het is een visie waarbij de politiek van Diem wordt benaderd en gewaardeerd op basis van de denkbeelden die hij zelf nastreefde en niet in het licht van wat de Amerikanen vonden dat hij moest doen.⁴

De oorlog wordt verder voor een deel uit de sfeer van de Koude Oorlog weggetrokken en men heeft meer aandacht voor de interne conflicten tussen Vietnamezen en voor de burgeroorlog waarmee internationale zaken, zoals de Amerikaanse indammingspolitiek van het communisme, zich verbonden. Het is een thema waarnaar men in de Vietnamese geschiedschrijving over de oorlog – een enkele uitzondering daargelaten – tevergeefs zoekt. Het past immers niet in het door de staat gecultiveerde beeld van de oorlog. Dat geldt ook voor andere nieuwe thematieken in de westerse geschiedschrijving, zoals de vragen of er kansen waren op een ‘derde weg’ die een grote oorlog tussen Noord en Zuid had kunnen voorkomen en wat de oorlog voor de mensen in Vietnam betekende en betekent. Deze benaderingen passen in een tijd waarin het rigide zwart-wit denken uit de tijd van de Koude Oorlog plaats maakt voor een benadering waarin aandacht is voor de complexe afwegingen waarvoor Vietnamezen tijdens de oorlog stonden. Vietnamese intellectuelen verkenden de ruimte tussen het hardgrondig afwijzen van de regering van Zuid-Vietnam en het Westen of steun geven aan het Bevrijdingsfront en de regering van Noord-Vietnam en het omarmen van de communistische ideologie. Voor de burgerbevolking betekende de oorlog veelal steeds schipperen tussen de strijdende partijen om redenen van lijfsbehoud.⁵

Interviews die door Amerikaanse onderzoekers van de Rand Corporation tussen 1965 en 1974 in opdracht van het Amerikaanse ministerie van Defensie in de Mekongdelta zijn afgenomen geven een beeld van dit laatste. Zij laten zien wat de sociaal-mentale effecten van de strijd waren en hoe gevaarlijk het leven op het platteland was. Dat was volgens de geïnterviewde Vietnamezen vooral een gevolg van het voornemen van de Amerikaanse en Zuid-Vietnamese legers het platteland ‘leeg te maken’ om zo de tegenstanders, het met Hanoi verbonden Nationaal Bevrijdingsfront, te isoleren van de bevolking. Beide partijen in de oorlog hielden weinig rekening met de boerenbevolking,

4 Voor de nieuwe inzichten over de binnenlandse situatie in Noord-Vietnam: Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 522, 544-563 en 638-642 en verder Pierre Asselin, *Hanoi's road to the Vietnam War, 1954-1965* (Berkeley, Los Angeles en Londen 2013) en Lien-Hang T. Nguyen, *Hanoi's war. An international history of the war for peace in Vietnam* (Chapel Hill 2012). Voor de herwaardering van Diem: Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 527-530 en verder Edward Miller, *Misalliance. Ngo Dinh Diem, the United States, and the fate of South Vietnam* (Cambridge, Massachusetts en Londen 2013).

5 Over de ‘derde weg’: Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 576-582; Sophie Quinn-Judge, ‘The search for a third force in Vietnam. From the Quiet American to the Paris Peace Agreement’, in: Wynn Wilcox (red.), *Vietnam and the West. New approaches* (Ithaca, N.Y. 2010) 155-175.

maar de vuurkracht van de Amerikanen en Zuid-Vietnamezen was toch wel het meest verwoestend. De Amerikanen spraken ook over 'free-fire-zones', gebieden waar het leger maximale vuurkracht toepaste, zonder dat men – volgens de critici – rekening hield met de mensen die er leefden.⁶ Wat dat betekende laten sommige militaire kaarten zien die de Amerikanen gebruikten. Daarop werden wegen en artilleriestellingen aangegeven en was sprake van bewerkte velden, maar de dorpen waar de mensen woonden die dat werk verrichtten ontbraken voor het overgrote deel op die kaarten. Het was alsof de burgerbevolking door de kaartmakers als een lastige bijkomstigheid voor de oorlogshandelingen simpel was weggelaten. De artilleriebeschietingen en de bombardementen vormden voor de Zuid-Vietnamese bevolking een voortdurende bedreiging. Men leefde steeds in de angst door een helikopter van zijn eigen land te worden 'weg'-geschoten. Om deze reden namen boeren bij hun werk op het veld witte kleren mee, die zij met de zwarte kleren verwisselden op het moment dat zij helikopters hoorden. De 'zwarte pyjama's' beschouwden de Amerikanen veelal als de kledij van de revolutionairen, wit gold als een uiting van welvaart en betekende dat men waarschijnlijk niet met de revolutie was verbonden. Het was bovendien de kleur van de kleding die mensen bij een begrafenis droegen.

In wezen zaten veel mensen op het platteland in mentaal opzicht gevangen tussen twee werelden: die van het Bevrijdingsfront met zijn communistische revolutie en de Zuid-Vietnamese die was gericht op modernisering in kapitalistische zin en de voorzichtige ontwikkeling naar een consumptiemaatschappij. Daarnaast hadden de boeren te maken met een breed transformatieproces dat alle elementen van hun bestaan raakte, van nieuwe communicatiemiddelen (gedrukte tekst en radio), de kennismaking met de atheïstische opvattingen van de communisten tot een veranderende positie van jongeren en vrouwen. De grote stad was de belangrijkste bron van deze veranderingen. Zo voltrok zich een sociale transformatie, die voor een deel werd veroorzaakt door de komst van de Amerikanen, maar daarnaast ook een autonoom Vietnamees proces was dat zich sinds de jaren twintig had ontwikkeld. Er vonden binnen de boerensamenlevingen culturele veranderingen plaats, maar dat was een proces met wortels in het interbellum waarbij de revolutionaire ideologie van de communisten slechts een marginale rol speelde. Het impliceerde het uit elkaar vallen van families en clans, een grotere mobiliteit van de mensen en een steeds grote-

6 Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 522-524, 609-618. Een kritische benadering van de Amerikaanse oorlogsstrategie (in het bijzonder van 'search and destroy' en 'body count') in: Bernd Greiner, *Krieg ohne Fronten. Die USA in Vietnam* (Hamburg 2009); vergelijkbaar maar minder overtuigend door het onzorgvuldigere bronnengebruik: Nick Turse, *Kill anything that moves. The real American War in Vietnam* (New York 2013). Een andere visie in: Harry G. Summers, Jr., *Vietnam war almanac* (New York en Oxford 1985) 122, 173, 307-309 en Mark Moyar, *Triumph forsaken. The Vietnam War 1954-1965* (Cambridge 2006), die beiden de Amerikaanse interventie in Vietnam verdedigen.

re gerichtheid op de markteconomie. Wat de mensen vooral bezighield, was de zorg om het dagelijkse bestaan, de vraag of er genoeg voedsel was en of men het op termijn in economisch opzicht beter zou krijgen, de vraag ook of men geld overhield om lampen, radio's, tv's, fietsen, scooters en landbouwwerktuigen te kopen en – niet in de laatste plaats – of de eigen kinderen een goede opleiding konden krijgen en het later beter zouden hebben dan de ouders. Men realiseerde zich dat dit betekende dat zaken moesten veranderen en dat was een heel andere mentaliteit dan het vaak in Amerikaanse publicaties uit de tijd van de oorlog veronderstelde zich vastklampen aan de traditie.

De interviews van de Rand Corporation laten zien hoe ingrijpend die veranderingen waren in de jaren vijftig en zestig. Zo veranderde bij veel jongeren de opvatting over trouwen, dat wil zeggen bij voorkeur niet meer gearrangeerd door de ouders maar op grond van een eigen keuze. Het waren processen die traag verliepen en niet alle jongeren raakten, maar er was wel degelijk sprake van verschuivende opvattingen. Ofschoon jongeren in familieverband respect bleven voelen voor ouderen, getuigden de interviews van een groeiende kloof tussen jong en oud. Een lastig punt voor het Bevrijdingsfront was dat de jeugd verwesterde, maar dat diezelfde jongeren wel voor de communistische revolutie moesten kiezen, die zich in tal van opzichten distantieerde van het westerse kapitalisme. Daarnaast veranderde de positie van vrouwen, die zich onafhankelijker wilden – en door de oorlogssituatie – ook móésten opstellen tegenover de mannen. Kritische vrouwen stelden naast de huwelijkspraktijken vooral de bestaande arbeidsverhoudingen en de omgang tussen de seksen ter discussie. Vrouwen speelden zeker een belangrijke rol in het Nationaal Bevrijdingsfront. Wij moeten ons echter hoeden voor een al te idyllisch beeld, zoals men dat op sommige communistische propagandaposters aantreft. Niet alleen misdroegen sommige mannelijke leden zich in seksueel opzicht, maar ook in de kringen van het Bevrijdingsfront overheersten nog de traditionele normen over de rol van de vrouw en huwelijken tussen jongeren werden door de leiding tegengewerkt. Bij overtreding werd men weggestuurd of opgesloten.

Een intern Vietnamees facet van de oorlog dat de laatste jaren meer aandacht krijgt van westerse historici die de bevindingen van sociale wetenschappen zoals de antropologie een plaats geven in hun benaderingen van het verleden is het effect van de oorlog op het leven in de dorpen, de buurten en het gezin. Historici die de nadruk legden op de politieke en militaire facetten van de oorlog hadden vaak de neiging die in termen van veroverde en verloren gebieden te beschrijven zonder dat zij zich daarbij rekenschap gaven van de mensen die daar woonden. De werkelijkheid in Vietnam was ingewikkeld. Een eerste reden hiervoor is dat de gebieden die voor korte of lange tijd in handen waren van het communistische Bevrijdingsfront en Noord-Vietnam of de Amerikanen en Zuid-Vietnam voortdurend over de kaart verschoven en op deze wijze de geomilitaire situatie tot een complex patroon maakten. Een tweede reden is de verdeeldheid binnen de dorpsgemeenschappen en in de gezinnen zelf. Een onderzoek op het niveau van een willekeurige kleine leefgemeenschap, een wijk van Danang, laat zien dat leden van het Bevrijdingsfront en tegenstanders daar-

van naast en met elkaar leefden. Formele door de oorlog bepaalde netwerken onder leiding van vertegenwoordigers van de Zuid-Vietnamese regering en het Bevrijdingsfront speelden een belangrijke rol. Daarnaast bestonden ook allerlei informele netwerken. De cellenorganisatie van het Bevrijdingsfront betekende dat een lid van een cel vaak slechts een drietal of vijftal medestanders kende en niet op de hoogte was van andere leden die misschien vlak bij hem of haar leefden. Op deze wijze probeerde men het oprollen van een groter netwerk te voorkomen. Het zorgde wel voor geheimzinnigheid en wantrouwen in een leefgemeenschap en het had als gevolg dat men voortdurend in de vrees verkeerde dat de andere partij wraak zou nemen, omdat men als informant had gewerkt of dat juist had nagelaten. Ook het Zuid-Vietnamese leger kende (geheime) netwerken en werkte met informanten. Zoals zo vaak in oorlogstijd probeerden veel mensen geen partij te kiezen, ondanks het besluit van het Zuid-Vietnamese leger dat het niet doorgeven van opstandelingen straf betekende, of, nadat men brieven van het Bevrijdingsfront had ontvangen dat men een bijdrage moest leveren aan de revolutie en dat men daar anders last van zou krijgen.

De meeste mensen leefden daardoor in voortdurende angst. Een gerucht dat een vriend of een buur iemand had verraden verspreidde zich snel door de wijk en vergrootte de onzekerheid. De informele netwerken blijven in de meeste geschiedschrijving over de oorlog buiten beeld, maar het was wel waar mensen het meest mee te maken hadden of afhankelijk van waren. Zo kon een vrouwelijke informant voor het Bevrijdingsfront die kinderen had haar activiteiten niet verrichten zonder dat haar burens – die misschien een baan hadden op de Amerikaanse basis in Danang – haar hielpen bij het oppassen van de kinderen, wat mogelijk tot gevolg had dat zij bij haar informatie rekening hield met het lot van de burens.

De inwoners van veel dorpen in Zuid-Vietnam leefden bovendien voortdurend in een soort schemergebied tussen de steun die zij moesten geven aan de strijders van de ene of de andere partij. De komst van een aantal guerrilla's kon betekenen dat het dorp op de Amerikaanse stafkaarten voortaan officieel gold als een opstandig dorp. Hun vertrek maakte het dorp feitelijk weer regeringsgezind, maar het is de vraag of dat op diezelfde stafkaarten snel en correct werd weergegeven en of de meeste inwoners zich bewust waren van dergelijke observaties. Vaak verschoven deze etiketten bij de overgang van de dag naar de nacht of omgekeerd. Soldaten die het ene moment nog als bevriend golden en voedsel en andere hulpgoederen uitdeelden bleken het volgende moment vijanden te zijn geworden. Informanten die zich van beide zijden van het conflict in de dorpen en vluchtelingenkampen onder de bevolking mengden versterkten de gevoelens van angst en onzekerheid. Op het ene moment leek een dorp voor de inwoners nog een veilig gebied, maar dat kon zomaar veranderen, zonder dat veel bewoners van een dorp, vooral vrouwen en kinderen, zich dat realiseerden. In veel gevallen zat er voor hen niet veel anders op dan degenen die het voor het zeggen hadden naar de mond te praten. Later als de andere partij overheerste kon men dit dan snel vergeten om vervolgens van kleur te verschieten. Als ergens de simpele tweedeling van de Koude Oorlog tussen 'onze partij' en 'de

anderen' vastliep is het wel op het niveau van het dorp. Manoeuvreren tussen de strijdende partijen was steeds noodzakelijk om redenen van lijfsbehoud.⁷

Een eveneens sterk door antropologische inzichten gemotiveerd sociaal-mentaal thema is de herinnering aan de zielen die tijdens de oorlog een 'verkeerde dood' waren gestorven – een onderwerp dat ik aan het begin van dit artikel al even kort aanstipte. In de jaren zeventig van de vorige eeuw had de Amerikaanse antropoloog Arthur P. Wolf hierover al gepubliceerd met betrekking tot China en Taiwan. De Zuid-Koreaanse antropoloog Heonik Kwon, op dit moment hoogleraar in Cambridge, heeft in twee werken in 2006 en 2008 aandacht gevraagd voor de wijze waarop de herinnering aan de oorlog in Vietnam nog op alle mogelijke manieren invloed heeft in het leven van veel Vietnamezen en de zielen van de op gewelddadige en tragische wijze om het leven gekomen mensen daarbij een grote rol spelen. De Vietnamese staat herdacht de in de oorlog gesneuvelden door hen een plaats te geven in de sfeer van grote Vietnamezen uit het verleden en legde de nadruk op de heldhaftigheid en vaderlandsliefde in dienst van het vaderland, het volk, de partij en de revolutie. Op deze wijze wilden de staat en de partij zich van de steun van de bevolking verzekeren. Het paste echter niet in de opvattingen van de atheïstische staat dat men aandacht besteedde aan wat met de gesneuvelden na hun dood gebeurde.

Sinds de tweede helft van de jaren tachtig van de vorige eeuw, toen de strak geplande centralistische socialistische economie wegviel en de familie in economisch opzicht weer belangrijker werd, voelden velen de behoefte om de ideologische basis van de familie te versterken door de gesneuvelden een plaats te geven in de voorouderverering. De op dat moment door de staat afgekondigde Doi Moi (vernieuwing), die een gematigde liberalisering bracht, maakte het voor de ouders en andere familieleden van de gesneuvelden mogelijk de herdenking door de staat ter discussie te stellen. Het was volgens de levenden noodzakelijk dat het overleden familielid een plaats kreeg in de wereld van de dode voorouders. Dat betekende dat men op zoek ging naar de graven van elders begraven familieleden en de beenderen probeerde terug te halen en dat elke dag op de radio of in de kranten ouders en familieleden vragen stelden over verdwenen familieleden. Dat betekende weldra – om Heonik te parafraseren – dat de doden als eersten van de economische opleving profiteerden en een druk verkeer van menselijke overblijfselen ontstond.

Het terughalen van dode familieleden die in de oorlog tegenover elkaar

7 Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 522-525, 688-699. Over Danang: Heonik Kwon, 'Co So Cach Mang and the social network of war', in: Bradley en Young, *Making sense of the Vietnam Wars*, 199-217. Over de veranderingsprocessen in de Mekongdelta op basis van de interviews van de Rand Corporation: David W.P. Elliott, *The Vietnamese War. Revolution and social change in the Mekong Delta 1930-1975* (concise edition) (New York en Londen 2007) en David Hunt, *Vietnam's southern revolution. From peasant insurrection to total war* (Amherst 2008).

hadden gestaan en aan hen een plaats naast elkaar in de voorouderverering toekennen deed achteraf op een bijzondere manier recht aan de complexiteit van de oorlog en overbrugde bovendien de tegenstellingen binnen de ooit zo sterk verdeelde familie. Het zorgde zo op lokaal niveau voor een verzoening met het verleden. Het familielid dat aan de kant van Zuid-Vietnam had meegevochten werd overigens wel geacht zijn oorlogsidentiteit daarbij grotendeels 'in te leveren'.

De grote vraag voor de families die niet over de overledenen beschikten was hoe men hun verwanten eer moest bewijzen en hun ziel rust kon geven. Hoe kon men ervoor zorgen dat de ziel bij de overgang van deze wereld naar 'de andere wereld' met de juiste rituelen voor de voorouderverering werd ondersteund en geen dolende ziel werd die voor ongeluk en ellende zou zorgen? Volgens de eeuwenoude opvattingen werden de overledenen herboren in een andere wereld, waarin zij hun voorouders ontmoetten. Na de dood leefde volgens deze rituelen de ziel buiten het lichaam verder en hield zich, terwijl hij zich nog niet realiseerde dat het lichaam dood was, op in de omgeving van het lijk. Nadat de familieleden de begrafenisrituelen op een correcte manier hadden verricht, ging de ziel op weg naar de wereld van de voorouders. Van belang was daarbij dat de persoon in kwestie 'een goede dood' was gestorven. Dat wil zeggen thuis, op een niet-gewelddadige manier of zonder verminkingen en met veel kinderen. Daardoor kon de overgang soepel verlopen en konden na de dood nakomelingen voor de ziel blijven zorgen door voedsel, kleding en geld te offeren, opdat de ziel in de andere wereld kon overleven. In de oorlog overleden soldaten waren in alle opzichten 'een slechte dood' gestorven: dikwijls ver van huis, op jonge leeftijd zonder kinderen, gewelddadig, waarbij het lichaam werd geschonden of was verdwenen. Dat waren allemaal zaken die het voor de ziel moeilijk maakten de overgang te maken. De familieleden zetten daarom een aantal stappen om in ieder geval ervoor te zorgen dat degene die was overleden op een correcte manier in het volgende leven terecht kwam door een aanpassing van de begrafenisrituelen. Voor het altaar van de overleden voorouders vond dan een aangepaste plechtigheid plaats, waarbij men poogde de ziel van de overledene gunstig te stemmen, zodat die zijn plaats bij de overledenen kon innemen. Het was een sobere plechtigheid zonder festiviteiten of giften voor de overledene.

Dolende zielen van oorlogsdoden die geen plaats kregen binnen de rituelen van de voorouderverering speelden nog aan het begin van de eenentwintigste eeuw een belangrijke rol in de mentale verbeelding in Vietnam. Terwijl degenen die een goede dood waren gestorven binnenshuis werden vereerd op de plaats van de voorouderverering (de nha tho) was buiten het huis nog een kleine constructie, meestal in de vorm van een vogelkooi op een pilaar (de khom), die veelal was gelegen aan de rand van de tuin vlak bij de straat. Die was bestemd voor de dolende zielen, omdat zij de plaats van de voorouderverering niet mochten betreden. Zij waren gedwongen om tussen de randen van de gebieden van de doden en de levenden te dolen. Hiertoe behoorden ook de driehonderdduizend *Vietnamese Missing in Action (MIA's)*. Deze dolende zielen

Afbeelding 2: Het tempelcomplex van de in de geschiedschrijving van Vietnam dikwijls 'vergeten' Cham in Po Klong Garai (foto P. Meulendijks 2014).

kregen een belangrijke plaats in de verhalen van de Vietnamezen en hun verbeelding van de oorlog. Hierin was niet alleen zichtbaar dat de overlevenden of nakomelingen hen voortdurend om zich heen ervoeren en hen uit hun benarde positie wilden bevrijden, maar ook dat de zielen van de overleden familieleden allerlei eisen stelden aan de levenden. Contacten met de dolende zielen waren van een heel andere aard dan die met de voorouders, maar zij vonden in de perceptie van de Vietnamezen wel plaats.

Steeds meer zag men de contacten met hen als een alternatieve manier om met een groep voorouders contact te houden en niet als iets dat van een lagere orde was. Soms werkten de dolende zielen op economisch gebied samen met de levenden, soms lieten zij zich door een familie adopteren en soms veranderden zij zelfs in machtige dorpsgoden of beschermgeesten.

Twee wil ik hier met name noemen. Lien Hoa (Vietnamees voor Lotusbloem) was een tienjarig meisje uit de omgeving van Cam Re dat in 1967 was verdronken. Zij kreeg een plaats in de voorouderverering van een andere familie en hielp volgens de verhalen later met het vinden van de begraafplaatsen van dolende zielen. Ba Ba Linh was een vrouw uit Ha Gia die in 1948 door het optreden van Franse militairen levend was verbrand en daarna niet correct was begraven. Daardoor beïnvloedde zij nog steeds op allerlei manieren het leven van de later levenden. Zo werden degenen die zonder aan haar eer te bewijzen gebruikmaakten van het land waarop zij had geleefd volgens de overlevering daarvoor door haar gestraft.⁸

Voor de regering waren deze verhalen lang taboe. Men beschouwde die als bijgeloof en als uiting van een achterstandssituatie en verving daarom graag de verering van geesten en voorouders door eerbetuigingen aan oorlogshelden. De laatste twee decennia veranderde de houding van de regering en de partij. Godsdienst en geloof werden door hen als een geestelijke behoefte van een deel van de bevolking beschouwd en positieve waarden mochten in de sfeer van de voorouderverering worden ontwikkeld. Er kwam meer ruimte voor rituelen

⁸ Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 776-782. Arthur P. Wolf, 'Gods, ghost, and ancestors', in: A.P. Wolf (red.), *Religion and ritual in Chinese society* (Stanford 1974) 131-182. Voor Vietnam: Shaun Kingsley Malarney, *Culture, ritual and revolution in Vietnam* (Singapore 2002) 172-189 en voor de dolende zielen Heonik Kwon, *After the massacre. Commemoration and consolation in Ha My and My Lai* (Berkeley, Los Angeles en Londen 2006); Heonik Kwon, *Ghosts of war in Vietnam* (Cambridge 2008).

die eerder waren geduid als bijgeloof, zoals de aanbidding van de aarde, de walvis en allerlei godinnen en dorpsgeesten. De daarmee samenhangende rituele dansen en gezangen werden in toenemende mate geduid als oorspronkelijke kenmerken van de cultuur van het volk die moesten worden gekoesterd. Op deze wijze wilde de Communistische Partij de band tussen de regering en het volk versterken.⁹

De geschiedenis van Vietnam

De herziening van de geschiedenis van Vietnam reikt veel verder dan louter een aantal nieuwe benaderingen van de Vietnam Oorlog. Men mag spreken van een voorzichtig kantelend perspectief op het Vietnamese verleden van de prehistorie tot de recente geschiedenis, waarbij (vooral westerse) historici proberen steeds meer recht te doen aan de complexiteit en de diversiteit daarvan.

Dat betekent in de eerste plaats een correctie van het op het noorden van het huidige Vietnam geconcentreerde geschiedbeeld. De leiders van de Vietnamese Arbeiders (Communistische) Partij en de regering in Hanoi wilden vanaf de jaren vijftig door middel van een hen welgevallige voorstelling van de geschiedenis vooral hun machtspositie en hun beleid legitimeren.¹⁰ Het was volgens hen in de eerste plaats van belang dat de geschiedschrijvers onderstreepten dat sprake was van één ondeelbare socialistische (communistische) Vietnamese staat met als hoofdstad Hanoi en dat dit de logische uitkomst was van een millennia durend geschiedproces. Vietnamese historici kwamen uiteindelijk 'in opdracht' van de leiders van de partij tot de conclusie dat het Vietnamese volk steeds eensgezind tegen indringers van buiten had gestreden, eerst tegen de Chinezen, later tegen de Fransen en Amerikanen. Zij schetsten in hun geschiedwerken een openvolging van succesvolle Vietnamezen die hieraan hun bijdragen hadden geleverd en zetten hen daarbij zonder veel aandacht voor de juiste historische context in voor een analogie met het heden van de Viet-

9 Hiermee zij niet gezegd dat er geen conflicten waren tussen de Vietnamese staat en verscheidene religies, zie: Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 786-795. Over de transformatie van de godin Lieu Hanh tot nationaal symbool: Olga Dror, *Cult, culture and authority. Princess Lieu Hanh in Vietnamese history* (Chiang Mai 2006). Zij geeft aan dat er ook hoogwaardigheidsbekleders bij het Lieu Hanh-festival aanwezig waren. Verder over dit thema: Karen Fjelstad en Nguyen Thi Hien (red.), *Possessed by the spirits. Mediumship in contemporary Vietnamese communities* (Ithaca, N.Y. 2006); Philip Taylor, *Goddess on the rise. Pilgrimage and popular religion in Vietnam* (Honolulu 2004); Pham Quynh Phuong, *Hero and deity. Tran Hung Dao and the resurgence of popular religion in Vietnam* (Chiang Mai 2009).

10 Over wat in de (communistische) Vietnamese geschiedschrijving 'de nieuwe geschiedenis' heet: Patricia M. Pelley, *Postcolonial Vietnam. New histories of the national past* (Durham en Londen 2002); Patricia Pelley, 'The history of resistance and the resistance to history in post-colonial constructions of the past', in: K.W. Taylor en John K. Whitmore (red.), *Essays into Vietnamese pasts* (Ithaca, N.Y. 1995) 232-246.

nam Oorlog. In uitlatingen uit de jaren vijftig en zestig van Tran Huy Lieu, de belangrijkste historicus van wat de partij en de historici aanduiden als 'de nieuwe geschiedenis', is zichtbaar in welke mate de nieuwe visies op de Vietnam Oorlog en het Vietnamese verleden met elkaar waren verbonden. Hij riep zijn collega's op de wil om te vechten van de Vietnamezen te benadrukken teneinde de onafhankelijkheid en vrijheid van het land te beschermen. 'Zoals iedereen weet is onze nationale geschiedenis...de geschiedenis van een voortdurende strijd tegen invasies; en zo werden wij al vroeg een heldhaftig volk...De nieuwe helden zijn de rechtstreekse nakomelingen van de oude figuren, omdat zij eveneens de glorieuze geest van ons volk laten zien. Wij koesteren de helden van vandaag om zo eer te bewijzen aan de grote figuren uit het verleden.'¹¹

De door deze historici geschetste ontwikkelingen liepen op een natuurlijke wijze door in de strijd tegen de Franse en Amerikaanse agressors in de twintigste eeuw en tegen de met de laatsten samenwerkende leiders van Zuid-Vietnam. In deze communistische geschiedschrijving – die overigens nauw aansluit bij de nationalistisch-Vietnamese duiding van het verleden van het begin van de eeuw – werd op deze wijze een rechte lijn geconstrueerd naar de door de communisten in 1954 gecreëerde staat, met als het uiteindelijke hoogtepunt een zege op de Amerikanen. In hun constructie van het verleden accentueerden zij drie thema's: de niet-Chinese oorsprong van de Vietnamese natie, de homogeniteit van de Vietnamese cultuur en de expansie naar het zuiden. Zij duiden de dominante rol van de Viet of Kinh uit het noorden, die vijf zesde van de bevolking vorm(d)en, als een vanzelfsprekend gegeven en beschouwden de strijd tegen indringers van buitenaf en het streven naar eenheid als de wezenskenmerken – en bijgevolg de drijvende krachten – in de geschiedenis van Vietnam. Door het historische archetype van de strijd tegen de indringer in een 'heilige oorlog' werd in het verleden energie gezocht voor de strijd in het heden en werd het eigentijdse lijden door zijn verbondenheid met het verleden draaglijker gemaakt.

Door deze visie negeerden deze historici de grote betekenis van andere bevolkingsgroepen in het verleden, zoals de Cham, de Khmer en de meer dan vijftig andere minderheden. Men zag daarbij over het hoofd dat de Cham tot aan het einde van de vijftiende eeuw dominant waren in het midden en in een deel van het zuiden en een reststaat van de Cham Panduranga tot in de negentiende eeuw een belangrijke rol speelde. Een vergelijkbare miskennis gold voor de Khmer in de Mekongdelta. Etnische en taalkundige verschillen tussen de 54 bevolkingsgroepen werden daarbij genegeerd. Deze benadering van de geschiedenis van Vietnam vanuit het perspectief van de overwinnaars in het noorden en het door hen bereikte resultaat is door veel westerse auteurs lange tijd overgenomen. In de meeste boeken over de Vietnam Oorlog werd tot voor kort zonder enige nuancering gewag gemaakt van de vele oorlogen van de Viet-

11 De citaten van Tran Huy Lieu in Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 11, 713.

Afbeelding 3: Een reliëf in de Bayon in Angkor over de oorlogen in Angkor toont een scène die ook tot de geschiedenis van Vietnam behoort: een boot met Chamstrijders (helm met omgekeerde lotusbloem) en Khmersoldaten (blootshoofds). Blijkbaar vochten Cham en Khmer samen tegen anderen (foto P. Meulendijks 2014).

namezen tegen China, de vasthoudendheid waarmee zij zich tegen de bedreigingen van buitenaf verzetten en de mate waarin zij steeds gericht waren op nationale eenheid en onafhankelijkheid. Wie 'die Vietnamezen' waren vroegen de Vietnamese of westerse auteurs zich daarbij nauwelijks af.

Het was voor de Vietnamese historici uit het postkoloniale tijdperk overigens niet eenvoudig om de 54 verschillende nationaliteiten een goede plek te geven in deze opvatting over het Vietnamese verleden. Enerzijds kon men niet ontkennen dat Vietnam een land was met veel etnische groepen die een eigen identiteit bezaten, anderzijds lag er de opdracht de 53 minderheden in het nationale geschiedbeeld een plaats te geven. Dat leidde in bepaalde gevallen tot de ontkenning van de etnische verschillen (in de visie dat Vietnam één staat en één natie was) of tot het marginaliseren daarvan (bijvoorbeeld in de open-deuruitspraak van een auteur dat in Vietnam van noord naar zuid sprake was van één enkele taal als men de talen van de minderheden uitsloot). Soms werden minderheden in de traditie van de etnische Viet als voorouders van de laatsten ingelijfd. Dat was iets wat de Muong en de Tay overkwam. In het geschiedbeeld van de 'nieuwe geschiedenis' gold ook voor de minderheden dat zij zich tegen buitenlandse agressie hadden verzet. Voor het gemak werd daarbij even over het hoofd gezien dat die 'buitenlandse' agressors voor hen niet zelden de Viet waren geweest. Ook hier zien wij het beeld van het verzet tegen aanvallen van buitenaf, hoe reëel dat in het verleden op sommige momenten ook was geweest, de rol vervullen van het gladstrijken en onderdrukken van de nationale tegenstellingen, die tussen de etnische Vietnamezen en de minderheden, maar ook van wat na 1954 in het zuiden gebeurde. Men beweerde in strijd met de nu bekende kennis dat de Vietnam Oorlog niet ook een burgeroorlog was maar louter een aanval van buitenaf. In dit beeld paste dat Hanoi altijd al het

centrum was geweest van Vietnam en dat de ontwikkeling van het zuiden vanaf de zestiende eeuw een bijkans louter vanuit het noorden gestuurd proces was.

De afgelopen jaren heeft een revisie plaatsgevonden, waarbij westerse en in mindere mate – al dan niet in het Westen woonachtige – Vietnamese historici een rol speelden. In een nieuwe benadering van de Vietnamese geschiedenis krijgen juist het multi-etnische verleden en een element als de culturele synthese tussen al die verschillende bevolkingsgroepen en de buitenlandse invloeden, met name die uit Zuidoost-Azië en China, meer aandacht. In de revisionistische geschiedvisie staat verder centraal dat China en wat nu het noorden van Vietnam is in het verleden zeker nauw met elkaar waren verweven, maar dat het overheersende kenmerk van die relatie niet strijd of afwijzing was maar vreedzame culturele beïnvloeding. Oorlogen waren eerder atypisch dan dat zij het overheersende patroon vormden; niet zelden werden de Chinese keizers daarbij bovendien door de ene groep ‘Vietnamezen’ tegen een andere te hulp geroepen. Kenmerkend voor de militair-politieke geschiedenis van wat nu Vietnam is waren juist de interne tegenstellingen en de vele machtsconflicten: tussen de verschillende bevolkingsgroepen in het noorden, tussen de Viet en de Cham tot in de negentiende eeuw en tussen de dynastieën van de Le en Trinh in het noorden en de Nguyen in het zuiden in de zeventiende en achttiende eeuw. In deze laatste eeuwen ontwikkelden zich beide delen zelfs in zulke mate anders dat westerse historici de afgelopen decennia zijn gaan schrijven over twee manieren om Vietnamees te zijn. Pas in 1802 bracht de eerste Nguyenkeizer Gia Long de eenheid van Vietnam op papier tot stand, maar het duurde nog geruime tijd voordat de eenheid in de negentiende eeuw feitelijk iets voorstelde. Op het moment dat die enigszins werkelijkheid begon te worden kwamen de Franse kolonisatoren en die verdeelden het land opnieuw in de kolonie Cochinchina en de protectoraten Annam en Tonkin, gebieden met een respectievelijk direct en indirect bestuur.¹²

De consequenties van deze versimpeling van de grote lijn van het Vietnamese verleden treft men in de hele Vietnamese geschiedschrijving aan. Enkele voorbeelden kunnen dat verder verduidelijken. De prehistorie was een periode

12 Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 9-13, 827-836. Van belang voor de pluralistische benadering van het Vietnamese verleden: Taylor en Whitmore, *Essays into Vietnamese pasts*; Nhung Tuyet Tran en Anthony Reid (red.), *Viet Nam. Borderless histories* (Madison 2006); K.W. Taylor, *A history of the Vietnamese* (Cambridge 2013). Voor de revisie van het beeld van de Cham: Tran Ky Phuong en Bruce M. Lockart (red.), *The Cham of Vietnam. History, society and art* (Singapore 2011) en Anne-Valérie Schweyer, *Ancient Vietnam. History, art and archeology* (Bangkok 2011); voor de Khmer: Philip Taylor, *The Khmer lands of Vietnam. Environment, cosmology and sovereignty* (Honolulu 2014); voor de nieuwe visie op het zuiden vooral: Li Tana, *Nguyen Cochinchina. Southern Vietnam in the seventeenth and eighteenth centuries* (New York 1998); voor de relatie met China: Liam C. Kelley, *Beyond the bronze pillars. Envoy poetry and the Sino-Vietnam relationship* (Honolulu 2005).

met van elkaar verschillende volkeren en culturen in het noorden, midden en zuiden van het huidige Vietnam. Het is weinig zinvol voor deze fase de grenzen van de huidige staat of een van de volkeren die daar leefden als vertrekpunt van een geschiedverhaal te nemen. Dat zou gezien de diversiteit aan culturen binnen 'Vietnam', de verwantschap en de contacten met gebieden buiten het huidige Vietnam en de sterke mate van beïnvloeding van buitenaf onmiddellijk een sterke vertekening van het Vietnamese verleden betekenen. Toch is dat wat vaak gebeurde in de op het noorden van Vietnam geconcentreerde geschiedschrijving waarin de Viet de centrale plaats innamen. Het belette Vietnamese historici recent ook niet verwantschap in etnisch en taalkundig opzicht te zien tussen sommige prehistorische culturen en de huidige Vietnamezen of de betekenis van de cultuur van de Viet in het noorden in deze fase te overdrijven, bijvoorbeeld wat betreft een vermeend vroeger begin van de landbouw of van de brons- of ijzertijd dan elders in (Zuidoost-)Azië.¹³

Een bijzondere vorm van vertekening van het verleden betreft de Tay Son Opstand onder leiding van drie broers uit Tay Son aan het einde van de achttiende eeuw. Deze opstand maakte een einde aan de heerschappij van de Le- en Trinhfamilies in het noorden en bracht na veel ellende en rampspoed in 1802 de keizerlijke dynastie van de Nguyen aan de macht. Er is waarschijnlijk geen thema in de Vietnamese geschiedenis waarover Vietnamese historici zoveel hebben geschreven als deze opstand. Vietnamese marxistische historici wilden namelijk de Tay Sonbroers als voorlopers van de communistische revolutie van de twintigste eeuw zien. Daarom spraken zij bij voorkeur over een revolutie in plaats van een opstand. Ook accentueerden zij vanaf de jaren vijftig vooral het in de jaren van de opstand ontbolsterende krachtige nationale bewustzijn dat zijn uitdrukking vond in de door de Tay Son gestimuleerde populaire cultuur en de boerenopstanden. De oorzaak van de opstand lag voor hen vooral in het systeem van landbezit, want de leider van de Tay Son Quang Trung wilde volgens hen het land in gelijke stukken onder het volk verdelen. Recent – vooral westers – historisch onderzoek heeft de nodige kanttekeningen bij deze oudere visies geplaatst. Zo waren de drie broers zeker niet van boerenafkomst, werden zij vooral gedreven door persoonlijke ambitie en opportunisme en werd de ellende van de boerenbevolking tijdens hun bewind alleen maar groter door de door hen opgelegde belastingen en militaire verplichtingen.¹⁴

Het is echter onjuist om alleen van een correctie van het communisti-

13 Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 21-36. Verder voor de nationalistisch getinte indeling van de Vietnamese prehistorie: <http://www.viettouch.com/pre-history>. Vgl. Long S. Le, "'Colonial' and 'postcolonial' views of Vietnam's prehistory", *Sojourn. Journal of Social Issues in Southeast Asia* 26(2011) 128-148 en Charles Higham, *Early cultures of mainland Southeast Asia* (Chicago 2002) 26-28, 351-356.

14 Meulendijks, *Nieuwe geschiedenis*, 267-289. Ook: George Dutton, *The Tay Son uprising. Society and rebellion in eighteenth-century Vietnam* (Honolulu 2006).

sche Vietnamese geschiedbeeld te spreken. Westerse historici namen lange tijd belangrijke onderdelen van deze constructie, vooral waar die betrekking had op de strijd tegen agressors of het streven naar eenheid, over. Bovendien was er ook los daarvan soms sprake van een eenzijdige westerse beeldvorming van de geschiedenis van Vietnam. Voorbeelden uit de vroegmoderne tijd zijn een door culturele vooroordelen vertekende typering van de bevolking van Vietnam, vooral van de minderheden, en het negeren van de periode voor de komst van de Europeanen naar Zuidoost-Azië in de zestiende eeuw, alsof toen pas de geschiedenis van dat deel van de wereld zou zijn begonnen. Uit de negentiende en twintigste eeuw kan men dan denken aan het accentueren van het primitieve en op isolement gerichte karakter van de Vietnamese cultuur of het wijzen op de vervolging van de katholieke missionarissen als argument voor de Franse interventie zonder enige aandacht voor de ontwortelende effecten van hun activiteiten voor het gezag van de keizer. Een voorbeeld is ook een beschrijving van de Vietnam Oorlog die het deed voorkomen alsof goed en kwaad simpel waren verdeeld tussen Noord- en Zuid-Vietnam, of dat het verloop van die oorlog bijkans alleen maar werd bepaald door de besluiten die in Washington werden genomen. Dit zijn allemaal zaken waarvan de recente revisionistische geschiedschrijving een heel ander beeld geeft. Die biedt op deze wijze een verschuivend perspectief op het verleden van Vietnam dat het wezen daarvan beter raakt dan de door eigentijdse Vietnamese behoeften of westerse stereotype beelden gekenmerkte oudere visies.¹⁵

15 Omwille van de omvang van dit artikel kan ik hier niet dieper ingaan op de kritische rol van sommige Vietnamese historici. Ik wijs op Phan Huy Le, hoogleraar aan de universiteit van Hanoi en voorzitter van de vereniging van historici, die het mogelijk maakte dat westerse historici onderzoek deden in Vietnam, Tran Quoc Vuong en Tran Ky Phuong, met nieuwe inzichten in de geschiedenis van de Cham, en Nhung Tuyet Tran met haar visie op de rol van de Vietnamese vrouw in het verleden.

Interview: Digital Humanities in onderzoek en onderwijs

Daphne Cuppens en Veerle Driessen

De *Digital Humanities* zijn nog een relatief jong onderzoeksveld, maar tegelijkertijd is het ook één van de snelst groeiende takken binnen de Geesteswetenschappen. Ondanks dat *Digital Humanities* veel nieuwe onderzoeksmethoden beschikbaar maken voor historisch onderzoek, wordt dit vakgebied echter nog niet door iedereen met open armen ontvangen. Om die reden interviewde *Ex Tempore* een zestal experts, actief in verschillende onderzoeksgebieden, reikende van cultuurgeschiedenis tot demografische geschiedenis. Wij stelden ze vragen over de rol van *Digital Humanities* in het onderwijs en in historisch onderzoek in het algemeen.

***Digital Humanities* en het onderwijs: 'Veelal veelvuldig aandacht voor theorie, maar weinig voor praktijk'**

'Mijns inziens moeten we eerst goed voor ogen krijgen wat we met de *Digital Humanities* (DH) bedoelen', antwoordt Jan Kok, hoogleraar economische, sociale en demografische geschiedenis (ESDG) aan de Radboud Universiteit wanneer we hem vragen naar de manier waarop de DH op dit moment deel uitmaken van het onderwijs aan de Radboud Universiteit. Volgens hem bestaan de DH uit vier componenten. Het eerste onderdeel is gedigitaliseerd bron- en tekstmateriaal. Daarnaast bestaan er databanken, waar het niet zozeer gaat om het digitaliseren van bron- en tekstmateriaal, maar eerder om gestructureerde data die meteen statistisch verwerkt kunnen worden. Ten derde zijn er technieken om met de eerste twee componenten te werken en tot slot is er de studie van fenomenen in de virtuele wereld.

Het gedigitaliseerde bron- en tekstmateriaal speelt onder meer een belangrijke rol bij het Katholiek Documentatie Centrum (KDC), zo stelt archivaris Ramses Peters. Het KDC maakt onder andere gescande jaargangen van tijdschriften en video- en geluidsfragmenten online toegankelijk. Dit heeft vooral voor de logistieke kant van het onderwijs voordelen: omdat Dvd's niet meer gedupliceerd hoeven te worden, hoeft bronmateriaal niet meer talloze keren gekopieerd te worden en kan audiovisueel materiaal dus ook makkelijk in het zelfstudie-onderdeel van de Geschiedopleidingen worden geïntegreerd. 'Bovendien', zegt Peters, 'kan de hoeveelheid te bestuderen bronmateriaal groter zijn, omdat de kosten lager zijn.' Voor studenten zelf zijn er echter geen grotere veranderingen met de niet-digitale bronnenstudie. 'In principe verandert alleen het medium: de bronnen worden nu veelal via een computerscherm bekeken in plaats van op papier of audiovisuele dragers.'

Voorbeelden van de studie naar fenomenen in de virtuele wereld zijn 'diaspora'-websites van emigranten en hoe deze de geschiedenis van emigratie

en herkomstland verbeelden, evenals de rol die geschiedenis speelt in *gaming* en de manier waarop virtuele werkomgevingen het historisch ambacht veranderen. 'Al deze onderdelen komen echter slechts sporadisch aan bod in het onderwijs', zo betoogt Kok. 'Veel docenten laten studenten in hoor- of werkcolleges wel even kennismaken met digitale collecties, maar verder gebeurt er niet veel.'

Niet alleen Kok ziet het belang van integratie van de *DH* in het academisch geschiedkundig onderwijs. Ook Dirk Lueb, promovendus aan de Universiteit Antwerpen, en Joris van Eijnatten, hoogleraar cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Utrecht, benadrukken dit belang. Zo is Lueb erg te spreken over het aanbod van onderwijs in de *DH* aan de Universiteit Antwerpen. Over het aanbod van cursussen in de master laat hij bijvoorbeeld weten: 'Zo hebben studenten aan de Master hier keuze uit historische ateliers die technieken leren die ze vervolgens in hun scriptie kunnen toepassen. Denk bijvoorbeeld aan databanken, *GIS* (*Geographic Information Systems*), prosopografie- en netwerkanalyses. Ook gedurende de bachelorjaren wordt hier een apart vak over kwantitatieve methoden gegeven.'

Aan verschillende Nederlandse universiteiten wordt eveneens nagedacht over het belang van de *DH* in het onderwijs en in de laatste decennia hebben dan ook een aantal vernieuwingen plaatsgevonden. Joris van Eijnatten herinnert zich dat hij in 2003/4 zelf gebruikmaakte van digitale technieken - de term *Digital Humanities* als zodanig bestond toen nog niet - maar dat deze technieken op dat moment nog geen deel uitmaakten van het universitair onderwijs. Tegenwoordig is dat anders, laat hij weten: samen met de Universiteit van Amsterdam heeft de Vrije Universiteit een speciale *DH*-minor opgericht. Ook de Universiteit van Utrecht biedt een soortgelijke minor over *DH* aan. Van Eijnatten hoopt hierin nog verder te gaan; samen met zijn collega's probeert hij *DH* te integreren in het bachelorprogramma geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht.

In zijn eigen departement, kunst- en cultuurgeschiedenis, heeft de hoogleraar dan ook al een vurig pleidooi gehouden om studenten verplicht kennis te laten maken met de *DH* in het eerste jaar. 'Je moet niet bang zijn voor statistiek', zo betoogt hij. 'Studenten, en dan met name studenten cultuurgeschiedenis, weten al gauw niet wat ze ermee aanmoeten, terwijl statistiek niets is om bang voor te zijn.' Desondanks zegt Van Eijnatten dat het onderwijs in *DH* op dit moment nog vrij licht is, zeker vergeleken met de Rijksuniversiteit Groningen, die er al een hele master aan gewijd heeft. 'Maar', zo vervolgt hij, 'het is voor de UU belangrijker elke student aan te spreken. Studenten leven namelijk, vaak zonder het zich te beseffen, in een wereld die bestaat uit digitale gegevens ('Big Data'). In elke krant en website zie je grafieken waarmee de maker onder meer het keuzegedrag van de lezer probeert te beïnvloeden. Dat gebeurt ook, maar er zijn maar weinig mensen die zo'n grafiek kunnen duiden en doorhebben wat er precies mee wordt gezegd.' Volgens Van Eijnatten zijn het bij uitstek Geesteswetenschappers die in staat zijn wel een interpretatie los te laten op een visualisatie, hetgeen tegenwoordig veel wordt gevraagd door bedrijven, die een dergelijke expertise zoeken in hun werknemers. Juist daar is het hem om te doen: studenten ervan te overtuigen dat ze er verstandig aan doen de metho-

den van de *DH* onder de knie te krijgen.

Pim van Bree en Geert Kessels, de oprichters van LAB1100, een bedrijf dat nieuwe softwareapplicaties en alternatieve presentatiemethoden voor wetenschappelijk onderzoek ontwikkelt, delen deze mening. Zij laten onderzoekers en masterstudenten vooral in aanraking komen met relationele databases: 'Zo leren ze dat het in een onderzoek naar brieven veel handiger is om naast een tabel met brieven een aparte tabel voor alle locaties en een aparte tabel voor alle personen aan te maken, in plaats van alle gegevens in een alsmaar uitdijende excel-sheet op te slaan. Niet alleen slaan ze zo hun gegevens veel netter op, waardoor er veel meer mee mogelijk is, maar het levert ze ook een flinke tijdsbesparing op omdat ze nog maar een keer op hoeven te slaan dat Jan een man is en dat Amsterdam op 52.366667, 4.9 breedte- en lengtegraad ligt.' Net als Van Eijnatten stellen Van Bree en Kessels dat hoe eerder de deelnemers aan hun onderwijsprogramma's gegevens op een geordende manier op kunnen slaan en inzien wat de potentie daarvan is, hoe meer profijt ze daar tijdens hun studie en carrière van hebben. Dat huidige jongeren nu veelal worden aangeduid met de term 'digital native' vinden zij misplaatst: 'meestal weet de jeugd hooguit hoe snapchat werkt.'

Op de RU zelf wordt nog niet zoveel met *DH* gedaan als op de bovengenoemde universiteiten. Dit is volgens Kok een niet te onderschatten probleem: 'Het lijkt een beetje alsof de digitale revolutie aan ons voorbij is gegaan. De mogelijkheden voor onderzoek als onderwijs zijn enorm toegenomen, en kansen laten liggen betekent ook verlies aan concurrentiepositie.' De hoogleeraar Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis wijst speciaal op het toonaangevende *History Manifesto*, waarin historici opgeroepen worden zich meer bezig te gaan houden met de Big Data-ontwikkeling die alom gaande is. 'Overall zijn sociale- en andere wetenschappers bezig de grote lijnen van de geschiedenis te reconstrueren met het oog op toekomstscenario's met behulp van massale data over klimaat, leefomstandigheden, et cetera die nu beschikbaar komen. Volgens het Manifesto mogen historici niet aan de zijlijn blijven staan, maar moeten zij, als experts bij uitstek, hun licht laten schijnen op die Big Data collecties: hoe, door wie, waarom, zijn de oorspronkelijke gegevens verzameld, welke vertekeningen zijn er in geslopen, kunnen ze wel gebruikt worden om historische trends te duiden? Hoe kunnen inzichten uit die Big Data worden verrijkt met micro-historische perspectieven?' Het is aan de universiteit de taak om haar studenten hiermee in aanraking te laten komen.

Digital Humanities in het onderzoek: 'Digital Humanities openen de weg naar nieuwe onderzoeksmethoden, onderzoeksvelden en daarmee natuurlijk ook vragen!'

Wanneer vervolgens de overgang wordt gemaakt van onderwijs naar onderzoek, is het opvallend dat de *DH*, in ieder geval aan de Radboud Universiteit, veelal aan de economische, sociale en demografische geschiedenis wordt gekoppeld; de andere twee secties, politieke en cultuurgeschiedenis, lijken veelal buiten spel gelaten te worden. Aangezien ESDG inderdaad veelvuldig gebruik-

maakt van databanken, technieken en methoden die nodig zijn om met dit gedigitaliseerd materiaal te werken, worden de *Digital Humanities* voornamelijk met deze vorm van geschiedschrijving in verband gebracht. Volgens Peters is dit vooroordeel te begrijpen: in analoge archieven hebben gestructureerde data meestal betrekking op economische, sociale en demografische thema's. Deze zijn het eenvoudigst digitaal te maken. Desalniettemin benadrukt de archivaris dat 'tekstherkenning, ook bij handschriften, al van een dusdanig niveau is dat met datamining ook gekeken kan worden naar ideeën, publieke opinie etc.'

Van Eijnatten, Lueb en Kok zien eveneens mogelijkheden voor de andere disciplines om te werken met digitale hulpmiddelen. Lueb: 'Natuurlijk, er wordt bij *Digital Humanities* inderdaad al snel gedacht aan demografisch en economisch onderzoek; daar wordt sinds lange tijd met zeer grote datasets gewerkt. Ik denk echter dat de mogelijkheden ook voor andere disciplines eindeloos zijn. Denk aan datamining naar discourses in politiek of kranten. Het hoeven ook echt niet allemaal grote databanken te zijn. Je kunt bij een discoursanalyse zelfs al denken aan iets kleins als een word-map. Daar kunnen zowel politiek- als cultuurhistorici ontzettend veel baat bij hebben.' Aan de RU valt hier te denken aan archeologen, die, samenwerkend met de Oudheidkundigen, 3D reconstructies van ruïnes maken. Daarnaast werkt Jan Hein Furnée, hoogleeraar cultuurgeschiedenis, op dit moment aan een netwerkanalyse van de elite waar aparte computerprogramma's voor nodig zijn. 'Diverse mensen leggen databases aan of werken ermee', besluit Kok.

Buiten de RU gaat de toekenning van de *DH* aan louter de economisch, sociale en demografische geschiedenis ook niet op, stelt Van Eijnatten. De hoogleeraar beargumenteert dat in het cultuurhistorisch onderzoek in Utrecht veel aan textmining wordt gedaan: 'De grote aandacht die de universiteit nu heeft voor deze methodologie maakt dat ze in veel opzichten door historici in internationaal opzicht gezien wordt als een pionier.' Op basis van de conferenties die ze bezoeken en de onderzoekers die hen benaderen, kunnen Van Bree en Kessels eveneens niet concluderen dat ze meer benaderd worden door economische, sociale en demografische historici. Als voorbeelden noemen ze de culturele digitale projecten van het Huygens Instituut en het Meertens Instituut, evenals projecten als *Arachne* en *Pleiades* die, zoals de namen al aangeven, binnen de oude geschiedenis vallen, de *Venice Time Machine* dat zich vooral richt op middeleeuwse geschiedenis, het kunsthistorische *ULAN* en het *Ecartico*-project van de UvA. Daarnaast zijn er natuurlijk ook nog diverse individuele onderzoekers die zich bezighouden met de *DH*, maar die minder snel zichtbaar zijn omdat de academische cultuur dit nog niet bevordert. 'Wat ons betreft is er dus geen sprake van een unieke link tussen sociaal-economische geschiedschrijving en digitale geesteswetenschappen, maar worden digitale hulpmiddelen al over de volledige breedte van de geschiedwetenschap ingezet.'

Dat de *DH* inderdaad voor een frisse blik kunnen zorgen in historisch onderzoek blijkt volgens de heren onder meer uit het *Transnational Intellectual Cooperation-project (TIC)* dat in Gent geleid wordt door Christophe Verbruggen en in Maastricht door Nico Randerad. Het project, dat gebruikmaakt van *Virtu-*

al Research Environment (VRE), richt zich op netwerken van transnationale intellectuele samenwerking in de lange negentiende eeuw, in het bijzonder de sociale hervorming in en buiten de Lage Landen in de periode 1840 – 1940. Doordat analyses van dergelijke netwerken door de tijd heen werden gevisualiseerd, zijn evenzeer nieuwe vragen over de geografische reikwijdte en de veranderende geografische focuspunten opgekomen, hetgeen uitnodigt tot nieuw onderzoek. Dit is natuurlijk maar één van de vele voorbeelden die genoemd kunnen worden met betrekking tot het gebruik van de *DH* in historisch onderzoek.

Een conclusie die we zeker kunnen trekken over het gebruik van *DH* in historisch onderzoek is dat zij een vruchtbare bodem vormen voor toekomstig onderzoek in de geschiedwetenschap.

Het 'gereedschapskistje' van de historicus

Na al het bovenstaande rest ons nog een enkele vraag: welke onderzoeksmethoden zouden in het gereedschapskistje van elke historicus moeten zitten? Voor Kok en Van Eijnatten is het belangrijkste dat elke historicus weet wat de *DH* te bieden heeft: 'Neem kennis van het aanbod van digitale broncollecties, zowel in Nederland als daarbuiten', zo betoogt Kok. 'Daarnaast denk ik dat enige basis-kennis over het aanleggen van een database, en het gebruik van een (al dan niet gedownload) database altijd van pas komt.' Ook noemt hij textmining, een methode om informatie te onttrekken uit grote hoeveelheden tekst. Van Eijnatten en Lueb opperen tevens dat historici baat zouden hebben van een basiscursus statistiek en standaard wiskundige kennis. Verder zijn de onderzoeksmethoden echter nog erg specialistisch; verdieping zou derhalve optioneel moeten blijven. 'Maar het is wel een optie die, bijvoorbeeld in de vorm van een minor, zeer wenselijk is', laat Kok nog weten. Desalniettemin zal er altijd enige speling blijven in welke onderzoeksmethoden van de *DH* een historicus moet hebben. Een historicus die bezig is met netwerkanalyses, kan er baat bij hebben deze te visualiseren; speelt ruimte een centrale rol in het onderzoek, dan kan een GIS-analyse wellicht een degelijke methode zijn. Als er een ding naar voren is gekomen uit dit interview, is het wel dat 'wij als historici alle hulpmiddelen moeten gebruiken die we kunnen vinden. Keith Thomas zei ooit eens: 'historians don't have any ideas of their own.' En zoals wij ideeën en theorieën vanuit andere disciplines hebben overgenomen, zo moeten wij dat ook met technieken doen', aldus Lueb.

Verleden Verbeeld

Geschiedenislessen en geschiedenis lezen op het Berlijnse “Museumsinsel”

Prof. dr. Peter Rietbergen

Vanouds betreedt de bezoeker Berlijn door de Brandenburger Tor. De door Frederik de Grote in de jaren 1760 aangelegde ‘pronkstraat’ Unter den Linden brengt hem in het oude stadscentrum, de plek die tot de 20e eeuw het “Spree-Insel” heette, omdat het inderdaad een eilandje is in de gelijknamige rivier. Tegenwoordig spreken alle toeristische publicaties over het “Museumsinsel”. Dat is niet ten onrechte, want reeds nu staan er op het noordelijk deel vijf grote musea. Als over enkele jaren het voormalige keizerlijk paleis herbouwd is, krijgt het eveneens een museale bestemming. Het hele complex zal omvangrijker zijn dan het Parijse Louvre of het Brits Museum.

Natuurlijk dienen musea om de materiële restanten van het verleden te bewaren, voor een groot publiek tentoon te stellen, en: te duiden. Dat doet elke generatie anders. De visuele objecten illustreren het beeld van het verleden dat wij nu (willen) hebben. Soms vertellen zij het verhaal zelfs pregnanter dan een lange tekst. Tegelijkertijd zijn die objecten, door de interpretatie die wij eraan geven, ook deel van dat verhaal – wie meer wil weten over de achtergronden van deze benadering leze: Peter Rietbergen, *Clio's Stiefzusters. Verledenverbeeldingen voorbij de Wetenschap* (Nijmegen 2015).

Het bijzondere is dat de museumgebouwen in Berlijn los van hun rijke inhoud ook zelf een verhaal vertellen, dat men als historicus kan (leren) lezen. Dan ziet men hoe zij ontworpen zijn met een specifieke visie op ‘het verleden’ in gedachte, en tezelfdertijd de weerslag vormen van de specifieke tijdgeest in de Pruisische, later Duitse geschiedenis waarin zij ontstonden. Met onderzoek naar die complexe thema’s houd ik me al enkele jaren bezig.

Al in de late 18e eeuw bereikten de toenmalige Pruisische koning voorstellen om een museum te laten bouwen in zijn hoofdstad, tegenover zijn paleis. Daarin zou hij zijn particuliere kunstcollecties delen met zijn volk, dat zo in esthetische en dus, vond men, morele zin kon worden opgevoed. De Napoleontische oorlogen verhinderden uitvoering van dat plan, maar in de jaren 1820-1830 kwam het er toch van.

Na veel intriges mocht de architect-schilder Karl-Friedrich Schinkel het ontwerp maken. Hij had, als ik de archieven goed interpreteer, minder de behoefte een ‘efficiënt’ museumgebouw te creëren dan om een monument op te richten voor zijn eigen visie op Kunst en Wereld. Voor museale expositie bleek het gebouw uiteindelijk dan ook niet bijzonder bruikbaar. Wel vertelde het een voor die tijd tekenend verhaal.

Schinkel liet zich inspireren door de klassieke oudheid, vooral door het in de Duitse cultuurwereld zo bewonderde Athene van de vijfde eeuw voor Chris-

tus. Daarin, dacht men, hadden 'vrije burgers' zich aan cultuur gelaafd om zo betere mensen te worden. Die situatie diende nu hersteld te worden: Berlijn zou het "Spree-Athen" worden. Voor Schinkel was dan ook niet de efficiency van de zalen en magazijnen het belangrijkste, maar het uiterlijk van de grote, open voorgalerij, die men vanuit het paleispark via een brede trap bereikt. Immers, in die ruimte waren op de achterwand enorme fresco's geschilderd waarop Schinkel een panorama schetste van de geboorte en triomf van de menselijke creativiteit, in kleurrijke mythologische scènes.

Het is moeilijk vast te stellen hoe de opeenvolgende generaties museumbezoekers deze meer dan levensgrote 'levens- en geschiedenisles' hebben ervaren. Wij historici, die kennis willen nemen van deze monumentale vorm van 19e-eeuwse 'verledenverbeelding', moeten het doen met de tekeningen die Schinkel heeft nagelaten. De fresco's zijn tijdens de bombardementen op Berlijn in de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd. Bij de herbouw van het museum in de jaren 1950-1960 is helaas besloten ze niet te restaureren.

In de jaren 1830-1840 bestemde Koning Frederik Willem IV het hele noordelijke deel van het eiland voor 'culturele en wetenschappelijke doeleinden'. Met een eigenhandig schetsje gaf hij aan, dat er een op het Atheense Parthenon gelijkend gebouw moest komen dat als 'feestzaal voor de kunsten' zou dienen. Bovendien wenste hij een nieuw museum. Die wens werd het eerste gerealiseerd, want Schinkels schepping bleek toen reeds te klein en was, zoals gezegd, ook anderszins niet echt geschikt voor een adequate opstelling van de koninklijke collecties. Dus verrees in de jaren 1840-1850 een tweede museum, waardoor het eerste voortaan als "Altes Museum" door het leven ging.

Ook het "Neues Museum" vertelde in zijn bouwstijl en inrichting een verhaal. Het werd ontworpen in de neo-Renaissance stijl die rond het midden van de negentiende eeuw populairder was dan de classicistische welke Schinkel had gehanteerd. Het verhaal dat in dit gebouw gevisualiseerd werd, zag men echter pas als men de indrukwekkende centrale traphal betrad. Over een hoogte van drie verdiepingen was daarin op de wanden door Wilhelm von Kaulbach, een van Duitslands destijds meest gevierde schilders, de wereldgeschiedenis verbeeld, vanaf de schepping tot de eigen tijd. Doch geheel overeenkomstig de toen door 'positivistische' historici verkondigde visie op het verleden, gebruikte Kaulbach geen mythologische scènes om een vooral geschiedfilosofisch verhaal te vertellen, maar schilderde hij empirisch-realistisch: hij wilde het verleden laten zien zoals, volgens de richtlijn van de historicus Ranke, 'het eigenlijk geweest was'.

Uit mijn onderzoek krijg ik de indruk, dat veel bezoekers van het Neues Museum meer werden geraakt door deze overweldigende, cinemascopische geschiedenisles dan door de tentoongestelde objecten. Echter, een klein deel van de zalen was wel degelijk aantrekkelijk. Daarin zag men wat in deze decennia door Duitse archeologen in Egypte werd opgegraven: de overblijfselen van de cultuur van de farao's. De museumdirectie wilde de uit het woestijnzand tevoorschijn gekomen restanten tot leven wekken door ze te exposeren in levendige ruimtes. Daarom werden muren en plafonds kleurrijk beschilderd met

taferelen van piramides en tempels, doorkijkjes naar palmenoases en Egyptische symbolen.

Ook het Neues Museum werd in de oorlog zwaar beschadigd. Toen in het eerste decennium van de 21e eeuw een grootscheepse herbouw plaatsvond, besloot men het wereldhistorisch panorama niet te herstellen, met als argument dat er te weinig bronnen zijn om te bepalen hoe Kaulbachs schilderijen er hebben uitgezien. Aangezien dat blijkens mijn onderzoek niet klopt, suggereer ik dat men - om politieke redenen? - niet terug wil naar een 19e-eeuwse verledenverbeelding. Toekomstige generaties zullen wellicht overwegen dat alsnog te doen. Overigens zijn in de zalen waarin nu o.a. de beroemde buste van Koningin Nefertete is tentoongesteld de oorspronkelijke fresco's gerestaureerd, zodat de bezoekers zich weer in het oude Egypte wanen.

In de jaren 1860-1870 werd een derde museum gebouwd, inderdaad in de vorm van het Atheense Parthenon. Opgedragen 'Aan het Duitse Volk', diende het echter niet als feestzaal maar als "Nationalgalerie" voor de eigentijdse, d.w.z. negentiende-eeuwse Duitse schilderkunst.

Ook dat museum vertelde - en vertelt sedert de restauratie nog steeds - een geschiedverhaal: wie de trappen bestijgt, loopt langs een gebeeldhouwd fries met daarin vele tientallen portretten van 'grote Duitsers': zij die, vanaf de vroegste Germaanse tijden, bijgedragen hebben aan de Duitse cultuur. Die negentiende-eeuwse canon werd ruim opgevat: ook mannen die wij Nederlanders zouden noemen, figureren in deze triomftocht. Wie zich aan deze 'inlijving' ergert, dient wel te beseffen dat een deel van 'de Nederlanden' eeuwenlang behoorde tot het Heilige Roomse Rijk.

Al spoedig waren Altes Museum, Neues Museum en Nationalgalerie te klein voor de uitdijende verzamelingen van de Berlijnse staatsmusea. In 1904 ging een vierde vestiging open, vernoemd naar de man die in 1888 nog geen jaar de keizerstroon had bezet, maar wel als kroonprins veel voor de bevordering van kunst en wetenschap had gedaan. Het "Kaiser-Friedrich-Museum" - de naam is in de tijd van de DDR gewijzigd in: "Bode-Museum" - is groter dan de oudere gebouwen, en herbergt een eclectische collectie, van vroeg-Byzantijnse kunst tot late Barok.

Dit museum vertelt eveneens een extra verhaal. De monumentale hal is gewijd aan de Grote Keurvorst, die in de jaren 1670-1680 de macht van Brandenburg-Pruisen vestigde. Zijn ruitersstandbeeld beheerst de ruimte. Loopt men door de centrale galerij naar de andere kant, dan vindt men daar een neobarok trappenhuis, met in marmeren nissen de beelden van de generaals die in de jaren 1770-1780 Pruisen - en, zo moet men natuurlijk denken: Duitsland - groot gemaakt hadden. Zo was dit museum tevens een monument voor de Hohenzollern-dynastie.

Intussen waren sedert de late negentiende eeuw vertegenwoordigers van het nieuwe Duitse keizerrijk over de hele wereld bezig de macht ervan economisch en politiek uit te bouwen. Dit imperialisme uitte zich ook in grootschalige archeologisch-wetenschappelijke expedities. Duitse geleerden legden in Noord-Afrika en het Nabije Oosten tal van cultuurresten bloot die zij vervol-

gens in Berlijn wilden tonen. Een ervan was het enorme "Pergamonaltar", een rijk met beeldhouwwerk versierd monument uit het hellenistische Klein-Azië. De vier musea op het eiland konden daaraan geen plaats bieden. Dus maakte men, vanaf 1910, een begin met een vijfde, speciaal voor deze en andere grote architectuurvondsten geschikt gebouw. Door financiële en technische problemen kwam het echter pas in de vroege jaren 1930 gereed. Omdat het altaar het meest spectaculaire, alhoewel zeker niet enige reusachtige object is dat er getoond wordt, heet het tegenwoordig het Pergamonmuseum.

Het grotere verhaal dat dit gebouw vertelt, is eerder im- dan expliciet: de collecties tezamen willen duidelijk maken hoeveel Duitsland en dus Europa te danken hebben aan wat nog steeds hun 'bakermat' wordt genoemd, de beschavingen die ooit bestonden rond de Middellandse Zee: in de Levant, Hellas, het Romeinse Rijk, maar ook in de Islamitische wereld!

Doch daarmee is de pretentie die het "Museumsinsel" uitdraagt nog niet voltooid. Zoals gezegd komt binnen enkele jaren het voormalige "Stadtschloss" als zesde museum beschikbaar. Rond een tweetal overdekte binnenplaatsen, zal het objecten tonen die het verhaal vertellen van de culturen van Centraal- en Oost-Azië, Afrika, Amerika en Oceanië. Het geheel krijgt de naam "Humboldtforum". En ook dat is een verhaal, want de gebroeders Humboldt, Wilhelm (1767-1835) en Alexander (1769-1859) - de één cultuur- en wetenschapspoliticus, de andere ontdekkingsreiziger - worden door de huidige Duitse culturele elite gevierd als de grondleggers van een open visie op de wereld, op de culturen van de wereld. In de zich globaliserende een-en-twintigste eeuw wil men de verhalen daarover in Berlijn graag verbeelden!

‘Voor je het weet doe je onderzoek naar explosieven’

Na het behalen van mijn middelbare schooldiploma wist ik nog niet wat ik wilde gaan studeren. Wat ik wel wist, was dat ik me altijd had geïnteresseerd in de actualiteiten en dan met name de achtergronden daarvan. ‘Wat heeft er toe geleid dat bepaalde gebeurtenissen plaatsvonden?’ Op dat moment kon ik maar één studie bedenken waar ik met die interesse terecht kon: journalistiek. Na ingeloot te zijn voor deze HBO-studie in Tilburg, besloot ik op het laatste moment toch een ander pad te kiezen: de universitaire studie geschiedenis in Nijmegen. Dat ik hiermee ooit de journalistiek in zou gaan, was weliswaar de originele bedoeling, al zou mijn carrière een heel andere kant op gaan.

Bij aanvang van mijn studie bleek dat er veel studenten waren die in feite niet goed wisten waarvoor ze nu eigenlijk geschiedenis waren gaan studeren. Verder dan dat ‘het heel interessant is’, ging het bij velen niet. Daar kwam bij dat er bij de docenten zelf ook een grote mate van onzekerheid was. Mijn studiejaar was namelijk het laatste dat onder de ‘oude opzet’ zou gaan studeren. Het studiejaar na de mijne zou volgens de nieuwe opzet van het bachelor- en mastersysteem verlopen. Dit vereiste van de docenten ook aanpassingen en gewenning. Het resultaat hiervan was dat studenten uit mijn jaar grotendeels vrijgelaten werden om hun eigen studie in te vullen en vastomlijnde kaders of vakkenpakketten (nog) nauwelijks bestonden. Dit leidde er bij mij persoonlijk toe dat ik gedwongen werd om binnen de studie geschiedenis en de universiteit als geheel mijn eigen keuzes te maken en mijn toekomstplan zelfstandig uit te stippelen.

Tijdens mijn studie heb ik altijd getracht vakken te volgen die aansloten bij mijn interesse, te weten de politieke geschiedenis vanaf 1870 tot heden. Het derde jaar bood (op enkele onderzoekscolleges na) voor het gehele jaar vrije keuzeruimte in de vakken. Dit betekende voor mij dat ik mij heb kunnen richten op vakken die bij de studie politicologie gegeven werden. Dit bleek niet de makkelijkste, maar wel de meest interessante weg te zijn. De vakken bij politicologie vormden als het ware een vakinhoudelijke brug tussen het verleden dat ik bij geschiedenis bestudeerde en de huidige tijd.

Het volgen van een stage op politiek gebied was voor mij een grote wens. Hiermee zou ik immers ook in de praktijk een koppeling kunnen maken tussen verleden en heden. Dat ik enkele maanden stage heb mogen volgen bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag is, terugblikkend op mijn studiejaar, een mogelijkheid geweest die ik nooit had willen missen. Inhoudelijk gezien was het zeer interessant om actief mee te mogen denken en schrijven aan een beleidsnota op het gebied van internationale veiligheids- en conflict-

dilemma's.

Het aanbod van hoogleraar politicologie prof. dr. R.H. (Bob) Lieshout om mij actief te begeleiden bij mijn geschiedeniscriptie was een tweede hoogtepunt van mijn studie. De vrijwillige begeleiding van een student van een andere discipline is namelijk iets dat bij mijn weten niet vaak voorkomt. Met een politicoloog als eerste en een historicus als tweede begeleider van mijn scriptie over de naoorlogse Europese integratie was mijn studiedoel bereikt en studeerde ik in 2002 af op de (toen nog) Katholieke Universiteit van Nijmegen.

Drs. Tijs Kleuters tijdens archiefonderzoek in The Nationale Archives te Londen.

En dan volgt de realiteit. Universitair geschoold, interessante vakken gevolgd, een succesvolle stage doorlopen bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken en als historicus afgestudeerd bij een hoogleraar politicologie. Ik had bijna het idee dat de wereld op me zat te wachten. De realiteit bleek echter totaal anders. Solliciteren op functies bij de overheid liepen door een gebrek aan werkervaring op niets uit. Voor andere (minder interessante of uitdagende) functies was ik overgekwalificeerd. Op dat moment sloeg de twijfel toe: 'Had ik toch in moeten gaan op het aanbod om Assistent in Opleiding (AIO) te worden bij politicologie?' Nu werkte ik als doctorandus in de geschiedenis als typist in het Radboudziekenhuis en daarnaast als kassamedewerker bij een pompstation!

Gelukkig kwam al snel een dosis geluk om de hoek kijken. Op het mededelingenbord op de tiende etage van het Erasmusgebouw hing een vacature voor een historicus! Een commercieel bedrijf zocht een historicus voor het verrichten van onderzoek naar bommen en granaten in de Nederlandse bodem. Ik had werkelijk geen idee wat dit inhield en of hier toekomst in zou zitten. Het geluk van de vacature was er, dus nu hing het van eigen initiatief en kwaliteiten af. Een lang verhaal kort leert, dat ik vanaf 2003 in de zogenoemde explosievenbranche werkzaam ben. Inmiddels als hoofd van de onderzoeksafdeling houd ik mij (samen met inmiddels zeven collega-historici) bezig met bodemonderzoek en stellen we vast of er in een specifiek plangebied wellicht explosieven uit de Tweede Wereldoorlog achtergebleven kunnen zijn. Vraagstukken als 'is er gevochten', 'waarmee is er gevochten', 'is er een kans op het aantreffen van granaten, vliegtuigbommen etc.' komen bij onze onderzoeken aan bod. Hierbij worden diverse historische bronnen geraadpleegd zoals locatie-specifieke literatuur, archiefmateriaal of historische luchtfoto's uit 1940-1945. Inmiddels wordt niet alleen nationaal materiaal gehanteerd bij ons onderzoek, maar wordt veelvuldig gebruik gemaakt van de informatie uit internationale archieven als *The National Archives* in Londen, *The National Archives* in Washington en *Het Bundesarchiv* in Freiburg.

Van journalistiek, naar politieke geschiedenis, politicologie, stage, afstu-

deerscriptie, terugvallen naar kassamedewerker om tenslotte terecht te komen in een bedrijf dat explosievenonderzoek doet. Als beginnend student valt niet te voorspellen hoe je ontwikkelingen zullen zijn. Wel kan je er voor zorgen dat je tijdens je studie het uiterste uit je eigen mogelijkheden en interesses haalt. Zeker in de huidige tijd waarin de studievrijheden meer en meer vanuit de overheid beknot worden, is het van belang om door (soms lastigere) keuzes het verschil te maken met je studiegenoten. Mijn advies is dan ook om als geschiedenisstudent op zoek te gaan naar een stage die je interesse heeft en waar je contacten op kunt doen. Ik nodig de geïnteresseerde en gedreven geschiedenisstudenten dan ook uit om contact met me op te nemen! Studeer vooral ook af bij iemand die je wat kan bijbrengen en kies niet automatisch voor diegene die toevallig tijd heeft of bekend staat om hoge punten. De basis voor je toekomst kun je voor een groot deel zelf tijdens je studie vormgeven. Met daarnaast een dosis geluk kun je terechtkomen op plekken die je niet had kunnen bedenken toen je je studie begon; voor je het weet doe je onderzoek naar explosieven!

Recensies

Recensie van Remco Ensel, *De Nederlander in beeld. Fotografie en nationalisme tussen 1920 en 1945* (Amsterdam 2014).

Politici tuimelen deze dagen geregeld over elkaar heen om antwoord te geven op de vraag wat eigen is aan Nederland. Zo liet minister-president Mark Rutte op 23 december 2016 in *de Volkskrant* optekenen dat 'mensen soms het gevoel krijgen dat ze zich moeten schamen voor de Nederlandse cultuur', en gaf hij aan dat het Kerstfeest wat hem betreft daarvan een essentieel onderdeel vormt. De discussie over het nationaal-eigene beperkt zich niet tot Nederland, en ook niet tot deze (verkiezings)tijd. Dat laatste laat Remco Ensel zien in zijn rijkelijk geïllustreerde monografie *De Nederlander in beeld*.

Ensel spoort de lezer in zijn inleiding aan om te denken aan Nederland en de Nederlander, en zich daarbij beelden voor de geest te halen. Vervolgens legt hij uit dat gedurende het Interbellum werd aangenomen dat het in beeld brengen van de lichamen en gezichten van 'gewone' Nederlanders de aard van de natie zou blootleggen. Net als elders in Europa leefde hier de overtuiging dat juist de 'authentieke plattelander' de natie representeerde, en werd het nieuwe medium van de fotografie ingezet om dit zichtbaar te maken voor een groot publiek. De volkskundige portretfotografie genoot al gauw een grote populariteit. Wie Ensels boek *bekijkt* bemerkt dan ook de grote hoeveelheid portretfoto's die de auteur uit een al even zo groot aantal archieven en fotoboeken tevoorschijn heeft gehaald. Maar wie doorgaat met *kijken* is geneigd tot de kritiek die Ensel al voorziet. Aan het einde van zijn boek stelt hij immers dat het boek niet bedoeld is als een 'staalkaart van Nederlandse trots, maar als een onderzoek naar de bijdrage van de fotografie in het zichtbaar maken van dat waar Nederland trots op is.'

Eerder dan een fotoboek dat bekeken moet worden, is Ensels werk dus een monografie die *gelezen* moet worden. De auteur bestudeert de foto's niet als dragers van feitelijke informatie, noch als eenduidige artistieke producten. Hij betoogt dat achter de beelden keuzes schuilgaan: bepaalde thema's, opvattingen, en groepen worden beklemtoond, andere worden weggelaten. Hij stelt bovendien dat foto's in de historiografie niet altijd even overtuigend zijn benaderd. Kunsthistorici hebben zich vooral laten leiden door artistieke kwaliteit, terwijl historici beelden vaak uitsluitend gebruiken als illustraties bij de tekst. Ensel wil de gelaagdheid van de beelden doorgronden door ze te 'lezen' als verhalen. Daartoe maakt hij gebruik van '*Heimat*', het begrip waarmee Duitstaligen de verbondenheid met hun eigen natie verwoorden. De heimat zorgt voor een eenheid, maar doet dat middels in- en uitsluitingen op basis van gender en sociale komaf.

Ensel laat zien dat de door hem bestudeerde foto's geladen zijn met 'heimat-heimwee', een hunkering naar 'een spoor van herkenning in een moderne en uitheemse wereld'. Dat komt sterk naar voren in het eerste hoofdstuk, waarin de auteur de fotowand analyseert die de Hongaars-Nederlandse fotografe Eva Besnyö vervaardigde voor de S.S. Nieuw Amsterdam, het reusachtige schip dat in 1938 zijn eerste vaart maakte naar New York. De wand van de rooksalon derde klasse was door Besnyö voorzien van typisch Hollandse beelden: van Alkmaarse kaasdragers en een molengang tot een Volendamse visser in traditionele klederdracht. De foto's, zo laat Ensel overtuigend zien, waren bedoeld om passagiers houvast te bieden. De Nederlandse natie was immers behoorlijk aan het wankelen geraakt: de internationale spanningen, de gevolgen van 1914-18 en de overal om zich heen grijpende modernisering zorgde voor een crisisgevoel. Een nieuw welbehagen kon op drie manieren worden gecreëerd: door te verwijzen naar het eervolle vaderlandse verleden van de zeventiende eeuw, door de nadruk te leggen op het wetenschappelijk-technische succes van Nederland in de vroege twintigste eeuw, of door te focussen op plekken waar het aloude gevoel van *Gemeinschaft* nog bestond. Besnyö's fotodecoratie van de S.S. Nieuw Amsterdam wordt door Ensel geïnterpreteerd als een voorbeeld van de laatste optie. Hij wijst zijn lezer op een aantal interessante spanningsvelden. Hoewel het nationalisme in Nederland, net als elders in Europa, de beklemtoning van het eigene beoogde, was het in de praktijk een 'grensoverschrijdend project.' Dobberend buiten 's Neerlands wateren maakten passagiers immers kennis met kiekjes die het traditionele vaderland representeerden, geschoten door een fotograaf uit den vreemde. Daarnaast vielen modernistische fotografen als Besnyö, al dan niet onder invloed van de opdrachtgever, terug op traditionele motieven, zonder hun vernieuwingsdrang geheel te verloochenen. Hun werken moesten niet herinneren aan die van de generatie vóór hen, wier kiekjes toch vooral bleven steken in romantische zoetsappigheid. Dus wiste Besnyö, die in Berlijn in aanraking was gekomen met het modernisme, in haar op het eerste gezicht traditioneel ogende fotoreeks de sporen van het moderne leven niet uit. Sterker nog: gebruik makend van nieuwe montagetechnieken introduceerde zij juist het moderne in de fotowand. Deze wordt door Ensel dan ook overtuigend geïnterpreteerd als een beeldessay over de Nederlandse natie, dat zichtbaar maakte dat 's lands moderne kenmerken hun basis vonden in verleden en traditie.

Vanuit Besnyö's werk onderzoekt Ensel in zijn andere hoofdstukken aanverwante voorbeelden van Nederlandse fotografie: van de Zuiderzeefotografie, via de 'rasfotografie' (foto's waarin de kenmerken van het eigen ras werden beklemtoond en geanalyseerd, zoals de omvang van de schedels, handen en voeten), tot het genre van de moeder-kind-foto's. Ensel analyseert daarbij foto's van onder meer Martien Coppens, Cas Oorthuys en Hans Gilberg. Zoals de auteur in zijn nawoord aangeeft, stelt juist zijn gecombineerde achtergrond als historicus en antropoloog hem in staat om de beelden telkens van overtuigende interpretaties te voorzien. Ensel legt voortdurend de diepe lagen bloot die achter de op het eerste gezicht eenduidige foto's schuilgaan. Het resul-

taat is een schitterend boek dat in tekst en beeld verduidelijkt hoe de fotografie werd ingezet om de 'ware' Nederlander, en met hem het 'ware' Nederland, vast te leggen, juist in een tijd waarin alles veranderde en de aard van het Nederlandschap voortdurend werd bevestigd.

Dr. Floris Meens is docent Cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Uit de Ivoren Toren

Nieuws

Marjet Derks (Cultuur- en Sportgeschiedenis) is per 1 november benoemd tot hoogleraar Sportgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zij is hiermee sinds lange tijd weer de enige hoogleraar in deze tak van sport in Nederland.

Leen Spruit (Cultuurgeschiedenis) is met ingang van 1 november benoemd tot bijzonder hoogleraar Europese vroegmoderne ideeëngeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Spruit bestudeert de rol van controversie en polemieken in de intellectuele geschiedenis van de vroegmoderne tijd met bijzondere aandacht voor de kerkelijke censuur van wetenschap en natuurfilosofie. Deze benoeming is mogelijk gemaakt door de Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting.

Afgelopen 12 december vond in het Huis van de Nijmeegse Geschiedenis het scriptiesymposium van de opleiding Geschiedenis plaats, waar ook de redactie van *Ex Tempore* bij aanwezig was. Het symposium had als naam 'Ontdek Geschiedenis' en was open voor alle geïnteresseerden en culturele instellingen als Numaga en RomeinenNU. Streven van de GSV is om zo geschiedenisstudenten en de cultuursector dichter bij elkaar te brengen.

Harm Kaal (Politieke Geschiedenis) heeft de HCLS Groundbreaking Research Grant gewonnen voor zijn onderzoeksagenda 'The Voice of the People'. De prijs bestaat uit een oorkonde en een geldbedrag. Het prijzengeld zal worden gebruikt om de agenda het komende jaar verder uit te bouwen, onder meer met onderzoek naar de representatie van politiek in populaire cultuur en een verdere verkenning van de correspondentie tussen kiezers en politici.

Coen van Galen (Oude Geschiedenis en Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis) heeft de Hermesdorfprijs gewonnen, een prijs voor wetenschappers van de Radboud Universiteit die met hun onderzoek opvallend in het nieuws zijn gekomen. Van Galen won de Hermesdorfprijs voor de uitgebreide media-aandacht rond zijn promotieonderzoek 'Women and citizenship in the late Roman Republic and the early Empire'.

Dr. Dries Lyna en prof. dr. Jan Kok (Cultuur & Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis) hebben een NWO subsidie voor hun onderzoek binnen het interdisciplinaire groepsproject 'Colonialism Inside Out: Everyday Expe-

rience and Plural Practice in Dutch Institutions in Sri Lanka (c. 1700-1900). Hierin staat de dagelijkse ervaring met Nederlands kolonialisme in achttiende eeuws Sri Lanka centraal vanuit een rechtssociologische benadering gericht op de interactie tussen een Aziatische samenleving en een zich uitbreidende Europese bureaucratie.

Olivier Hekster (Oude en Middeleeuwse Geschiedenis) heeft de Ammodo KNAW Award ontvangen voor zijn onderzoek naar de manier waarop Romeinse keizers massacommunicatie gebruikten om het volk achter zich te krijgen en zo hun invloed in het rijk te vergroten. De prijs bestaat uit een geldbedrag van 300.000 euro om dit onderzoek uit te breiden en is bedoeld om fundamenteel onderzoek binnen de wetenschap te stimuleren.

Met een startbijeenkomst in het Bijlmer Parktheater in Amsterdam is Coen van Galen op 23 januari de campagne 'Help mee! Maak de Surinaamse slavenregisters openbaar' gestart. Het doel is om vrijwilligers te werven en geld in te zamelen voor het digitaliseren en in een database openbaar maken van de Surinaamse slavenregisters, waarschijnlijk de werelds meest complete bron over het leven van een complete slavenbevolking. Dit project wordt uitgevoerd in samenwerking met de Anton de Kom Universiteit van Suriname en diverse andere organisaties.

Op het moment van ter perse gaan van deze Ex Tempore hebben zich al 550 mensen aangemeld als vrijwilliger of donateur en is de benodigde 25.000 euro ingezameld. De campagne heeft veel media-aandacht gehad op landelijke radio (Radio 1 ochtendshow, Nieuws en Co, OVT), in Parool, Algemeen Dagblad, in een groot aantal regionale kranten en omroepen, en bij alle Surinaamse radiostations in Nederland en Suriname.

Voor dit project ontving Coen van Galen afgelopen najaar al financiële steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds, het Pronk Visser Fons, CLARIAH, de faculteit der Letteren RU en onderzoekschool HLCS.

Publicaties

In 2016 publiceerde Harm samen met Wim de Jong (Politieke Geschiedenis) een artikel over de geschiedenis van opinie- en kiezersonderzoek in Nederland in *Contemporary European History* en een artikel over interactie tussen kiezers en politici in verkiezingstijd in de *European Review of History*.

Op 9 december werd de bundel *Dienstbaar onder vuur. Religieuzen en de Tweede Wereldoorlog* officieel gepresenteerd. De bundel is mede door Lennert Savenije MA (Politieke Geschiedenis) geredigeerd terwijl ook Maaike Derksen (Cultuurgeschiedenis) en Marjet Derks (Cultuur- en Sportgeschiedenis) bijdragen hebben geschreven. In het boek wordt een multiperspectieve benadering van de oorlogsjaren gehanteerd waarbij wordt gekeken naar de veelzijdige geschiedenis van paters, zusters, broeders en hun kloostergemeenschappen, vooraf-

gaand, tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog.

Over nieuwe benaderingen van de geschiedenis van de EU die “geïnspireerd” zijn door de actuele crises, verschijnt volgende maand een themanummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* met o.a. een bijdrage van Wim van Meurs met een terugblik op de historische en politicologische literatuur en sleutelvragen.

In januari is van de hand van Marjet Derks *Van Hollandse wereldbekering tot mondiale verbondenheid. Het verhaal van de Graal, 1921-heden* verschenen. Het boek gaat over een militant-katholieke vrouwen- en meisjesbeweging die geleidelijk aan haar ideaal van wereldbekering te boven kwam en zich wist om te vormen tot een beweging die in zeventien landen ijvert voor vrouwenrechten, diversiteit en ecologisch behoud.

Samen met Stefan Couperus heeft Harm Kaal de bundel *(Re)Constructing Communities in Europe, 1918-1968: senses of belong below, beyond and within the nation-state* (Londen en New York, Routledge, 2017) gepubliceerd over de reconstructies van gemeenschappen in Europa in de nasleep van de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Het boek bidet een nieuw perspectief op de sociale geschiedenis van het Europa van de twintigste eeuw door de idealen, ideeën en ideologieën achter het gebruik van concepten als gemeenschap te onderzoeken.

Van het handboek over de EU-geschiedenis *Europa in alle staten* (2013) met Carla Hoetink en Wim van Meurs (Politieke Geschiedenis) als twee van de zes auteurs zal eind 2017 of begin 2018 een verkorte en geüpdate Duitse editie verschijnen bij uitgeverij Dietz Verlag in Bonn, in samenwerking met de Bundeszentrale voor Politische Bildung. Ook een Engelse editie is in voorbereiding.

Promoties & Oraties

Afgelopen 19 januari heeft Joris Gijzenberg met succes zijn proefschrift verdedigd, getiteld ‘Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940’.

Op vrijdag 24 maart om 15:45 spreekt prof. dr. Jan Hein Furnée, hoogleraar Europese cultuurgeschiedenis, zijn oratie uit. De titel hiervan is ‘Cultuurliefhebbers. Sociale structuren en persoonlijke voorkeuren’.

Op vrijdag 23 mei om 15:45 spreekt prof. dr. Marjet Derks haar oratie uit. Zij is per 1 november 2016 benoemd tot hoogleraar Sportgeschiedenis.

Op donderdag 6 juni om 16:00 spreekt prof. dr. Geertje Mak haar oratie uit aan de Universiteit van Amsterdam, alwaar zij benoemd is tot bijzonder hoogleraar Politieke geschiedenis van gender.

KNIR
KONINKLIJK
NEDERLANDS
INSTITUUT
ROME

ONDERWIJS EN BEURZEN IN ROME

Volg een cursus of doe onderzoek aan het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome!

VOOR WIE? Uitblinkende **studenten en jonge onderzoekers** verbonden aan Nederlandse universiteiten

WAT? **12 CURSUSSEN** per jaar op locatie in Rome, waaronder de interdisciplinaire BA-cursus *Roma Caput Mundi*, gespecialiseerde MA-cursussen en bijzondere Masterclasses

STAGES EN TRAINEESHIPS om praktijkervaring op te doen als onderzoeker

BEURZEN voor MA studenten, promovendi en postdocs die onderzoek doen in Rome

STIPENDIA voor afgestudeerden en gepromoveerden die een project voorbereiden

MEER INFO www.knir.it

www.knir.it

Auteursinformatie

Artikelen

Geschiedenis en Digital Humanities in Nijmegen

Onno Boonstra (1951) promoveerde in 1993 cum laude in de Landbouw- en Milieuwetenschappen met *De waardij van eene vroege opleiding. Een onderzoek naar de implicaties van alfabetisme op het leven van inwoners van Eindhoven en omgeving, 1800-1920* onder prof. dr. A.M. van der Woude (van de Landbouwuniversiteit Wageningen). Hij was voorzitter van de *Vereniging voor Geschiedenis en Informatica* en Secretary-General van de *Association for History and Computing*. Zijn onderzoek heeft betrekking op de sociale geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw en de introductie van IT technieken die voor historisch onderzoek kunnen worden ingezet, zoals statistiek, databases en geografische informatiesystemen.

Hoe corpus-linguïstische analyses historisch onderzoek kunnen verrijken. Amerikaanse beelden in Nederlandse krantenberichten over tv-quizzes, 1950-1989

Jesper Verhoef (1986), promovendus aan de Universiteit Utrecht, onderzoekt binnen het NWO-project 'Digital Humanities approaches to reference cultures' hoe Amerika gerepresenteerd werd in Nederlandse publieke debatten over cinema, draagbare radio en televisie (1919-1989). Hij analyseert voorts hoe Amerika diende als slijpsteen voor het construeren van Nederlandse zelfbeelden en een Nederlandse identiteit. Zie www.translantis.nl. Hij publiceerde onder meer 'Anti-modern national identity formation. Dutch depictions of America in public debates about film fandom, 1919-1939' in *Powerlines* (2015) en 'Lawaai als modern onheil. De draagbare radio en beheerste modernisering, 1955-1969' in *Tijdschrift voor Geschiedenis* (2016).

De Vietnam Oorlog en de geschiedenis van Vietnam: verschuivende perspectieven

Pieter Meulendijks (1950) was tot 2012 lid van de Centrale Directie van het Candea College in Duiven. Hij promoveerde in 2000 aan de KUN op *Verschuivende beelden van de Dien Bien Phoe-crisis van 1954*. Hij publiceerde verder artikelen over de Amerikaanse diplomatieke geschiedschrijving, de historiografie van de Vietnam Oorlog en Vietnam en de dekolonisatie van Frans Indochina in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, de *Newsletter of the Society of historians of American Foreign Relations* en *Kleio*. In 2016 verscheen van hem *Een nieuwe geschiedenis van Vietnam*, het eerste Nederlandstalige werk over de volledige geschiedenis van Vietnam. In 2017 verschijnt een korter overzicht van de geschiedenis van Vietnam in de vorm van biografieën: *Van de Trungusters tot Ho Chi Minh. Figu-*

ren in de geschiedenis van Vietnam.

Interview: *'Digital Humanities in onderzoek en onderwijs'*

Pim van Bree studeerde Nieuwe Media & Cultuur aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werkt voor LAB1100, een bedrijf dat digitaal exploratief onderzoek faciliteert en nieuwe presentatiemethoden voor wetenschappelijk onderzoek ontwikkelt. Het onderzoeks- en publicatieplatform nodegoat.net is door LAB1100 ontwikkeld.

Joris van Eijnatten (1964) is hoogleraar cultuurgeschiedenis aan Universiteit Utrecht en doet onderzoek naar de geschiedenis van ideeën, media en communicatie. Hij gebruikt hierbij bronmateriaal van de achttiende eeuw tot nu.

Geert Kessels studeerde geschiedenis in Nijmegen, Leipzig, en Amsterdam. Hij werkt voor LAB1100, een bedrijf dat digitaal exploratief onderzoek faciliteert en nieuwe presentatiemethoden voor wetenschappelijk onderzoek ontwikkelt. Het onderzoeks- en publicatieplatform nodegoat.net is door LAB1100 ontwikkeld.

Jan Kok (1959) is hoogleraar economische, sociale en demografische geschiedenis aan de Radboud Universiteit en doet onderzoek op het terrein van historische levenslopen.

Dirk Lueb MA (1988) is als doctoraatsstudent verbonden aan het Centrum voor Stadsgeschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Na zijn Research Master Historical Studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen, was hij enige tijd als Junior Onderzoeker Gelderse Geschiedenis en onderzoeksassistent werkzaam aan diezelfde universiteit.

Ramses Peters studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Momenteel is hij archivaris bij het Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen.

Vaste Rubrieken:

Verleden Verbeeld

In deze rubriek bespreekt een historicus een onconventionele bron - of onconventionele bronnen - die hij of zij heeft gebruikt in het onderzoek. Deze keer is het de beurt aan **Peter Rietbergen**, emeritus hoogleraar Cultuurgeschiedenis verbonden aan de opleiding Geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Uit de Ivoeren Toren

Met deze rubriek informeert *Ex Tempore* lezers over de veelzijdige activiteiten van de medewerkers van Geschiedenis, in de ivoeren toren van de wetenschap, maar ook erbuiten. Naast korte nieuwsberichten krijgen bovendien één of twee medewerkers de gelegenheid om zichzelf of hun onderzoeksproject voor te stellen.

Recensies

In deze rubriek worden boeken van Nijmeegse makelij gerecenseerd. Deze rubriek is ook terug te vinden op onze website (<http://www.ru.nl/extempore>).

(Advertentie)

Pen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**

